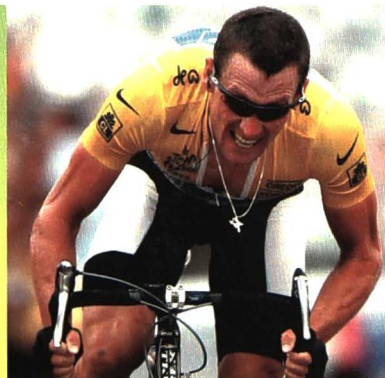

VAN MENSEN & DINGEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSCULTUUR
IN VLAANDEREN

Colofon

Van Mensen en Dingen

Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen

Voorheen: **Oost-Vlaamse Zanten** (sedert 1926) en **'t Beertje / Mengelmaren** (sedert 1937).

Uitgegeven door: Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w. (KBOV) en Volkskunde West-Vlaanderen v.z.w. (VWV), i.s.m. het Huis van Alijn (Gent), het Stedelijk Museum voor Volkskunde (Brugge), het Volkskundemuseum (Antwerpen) en het Museum voor de Oudere Technieken (Grimbergen).
Met de steun van de provincie Oost-Vlaanderen.

Websites en e-mailadressen:

<http://users.pandora.be/kbov> - kbov@pandora.be
<http://www.volkskunde-west-vlaanderen.be> - danny@volkskunde-west-vlaanderen.be
<http://www.huisvanalijn.be> - huis.alijn@gent.be
<http://www.brugge.be/musea> - volkskundemuseum@brugge.be
<http://museum.antwerpen.be/volkskundemuseum> - volkskunde.museum@stad.antwerpen.be
<http://www.mot.be> - info@mot.be
<http://www.vcv.be> - info@vcv.be
<http://www.volkskunde-vlaanderen.be> - volkskunde-vlaanderen@pi.be
<http://www.volkskunde-limburg.be>

Redactieadres: Van Mensen en Dingen, Kraanlei 65, 9000 Gent.

Hoofredacteur: Jacques Van Keymeulen (tel. 09-231 13 64; jacques.vankeymeulen@ugent.be)

Redactiesecretarissen:

Kristien Bogaert (tel. 09-251 08 92; marc.hillaert@skynet.be)
Veronique De Tier (tel. 09-383 53 98; veronique.detier@ugent.be)
Arnold Eloy (tel.: 09-220 55 85; arnold.elay@skynet.be)

Tekstredacteur: Frans Van Lancker (tel. 09-226 27 45; fra.vanlancker@skynet.be)

Redactie: Mark Adriaen, Bea Baillieul, Rob Belemans, Kristien Bogaert, Luc Daels, Johan Dambruyne, Johan David, Hendrik Defoort, Emiel Decock, Bert De Munck, Bart De Nil, Veronique De Tier, Willy Dezutter, Sylvie Dhaene, Arnold Eloy, Sibylla Goegebuer, Guy Hoebeke, Harlinda Lox, Antoon Naert, Werner van Hoof, Margaretha Van Huele, Jacques Van Keymeulen, Danny Vanlooche, Harry Van Royen, Els Veraverbeke, Christophe Verbruggen, Rinus Willemsen.

Redactieraad: prof. dr. Jan Art, em. prof. dr. Willy Braekman, prof. dr. Elze Bruyninx, lic. Marcel Daem, prof. dr. Chris De Backer, prof. dr. Marcel De Cleene, prof. dr.

Magda Devos, prof. dr. Luc François, lic. Walter Giraldo, prof. dr. Rik Pinxten, prof. dr. Gerard Rooijackers, prof. dr. Hugo Soly, prof. dr. Jan Tolleneer, em. prof. dr. Romain Van Eenoo.

Concept lay-out: Nina Hoste

Vormgeving, opmaak en druk: Geers Offset nv - Gent, Oostakker

Abonnementen-informatie:

KBOV: Luc Beyens, Vinkendal 32, 9031 Gent (Drongen) tel./fax 09-330 33 81 - e-mail: kbov@pandora.be
Volkskunde West-Vlaanderen: Danny Vanlooche, Vooruitgangstraat 66, 8310 Assebroek, tel. 050-36 16 09 - e-mail: danny@volkskunde-west-vlaanderen.be

Abonnementsgeld: 20 euro

Steunabonnement (met vermelding in het tijdschrift): vanaf 30 euro

Te storten op rekeningnummer 703-0327514-23 van de Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w. of op rekeningnummer 470-0267131-17 van Volkskunde West-Vlaanderen v.z.w. met als mededeling: ABONNEMENT OF STEUNABONNEMENT.

Nederlandse abonnees storten op rekeningnummer 3924.87.128, Rabobank Terneuzen, t.n.v. "Van Mensen en Dingen" met als mededeling: ABONNEMENT. Andere buitenlandse abonnees betalen op rek nr. 703-0327514-23 met vermelding IBAN BE92703032751423 en BIC AXABBE22.

Abonnees krijgen ten minste 4 nummers per jaar.

Losse verkoop: 6 euro per nummer

Copyright:

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen vzw; Volkskunde West-Vlaanderen vzw.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, microfilm of op welke wijze ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever en de auteur.

Artikels kunnen opgestuurd worden naar het redactieadres en worden voorgelegd aan een leescomité. Instructies voor auteurs worden op aanvraag toegestuurd.

ISSN-nummer: 1379-9460

Foto's op de kaft:

Briek Schotte (Collectie A. Vervaeke/Archief Pinguin Productions)

Lance Armstrong (© Tim De Waele)

Belgisch trekpaard: Rêve d'Or, zoon van Jupiter, en

Internationaal kampioen in 1900 te Parijs (© SLE)

Belgisch warmbloedpaard (© www.Flandersphoto.com)

Met dank aan Stichting Levend Erfgoed

Jaargang III-2005

Woord vooraf

Beste lezer,

Het tweede nummer van jaargang III (2005) van *Van Mensen en Dingen. Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen* bevat een hoofdartikel over de ruitersprocessie in Rozebeke van de hand van prof. em. Michiel Debackere. We gaan daarmee in op een vraag van de burgemeester van Zwalm, de heer Basiel Eeckhout, die een aantal nummers van vMenD in zijn gemeente wil verspreiden. Die kans om ons tijdschrift te promoten hebben we niet laten liggen. Ik wil via deze weg het gemeentebestuur van Zwalm bedanken voor de belangstelling die ze voor ons tijdschrift heeft getoond.

Hoewel ook andere bijdragen in dit nummer over paarden handelen, was het niet de bedoeling een themanummer uit te brengen. We hebben immers pas een speciaal nummer over Wielersport achter de rug, dat overigens gunstig werd onthaald, niet alleen door de abonnees, maar ook door een paar musea, die het themanummer te koop aanbieden aan hun bezoekers.

Ons tijdschrift bevat een rubriek met boekbesprekingen en signaleringen. De redactie heeft een brief gericht aan een aantal uitgeverijen om recensie-exemplaren op te sturen. In de komende nummers zal u kunnen merken dat die vraag niet in dovemansoren is gevallen.

Prof. dr. Jacques Van Keymeulen
hoofdredacteur

Inhoud

Woord vooraf, JACQUES VAN KEYMEULEN	125
Rozebeke (Zwalm) en zijn ruitersprocessie. Ontstaan en evolutie, EM. PROF. DR. M. DEBACKERE	129
VINGER AAN DE POLS	
<i>Voor u geknipt</i>	
Alternatieve geneeswijzen in Vlaanderen, ANTOON NAERT EN DANNY VANLOCKE	175
<i>Musea in de kijker</i>	
Het Taxandriamuseum van Turnhout, WERNER VAN HOOF	180
<i>Voor u gekozen</i>	
De garnaalenvisser te paard: een uitstervende soort, ROXANE VANDENBERGHE	184
De Antwerpse kathedraal, WERNER VAN HOOF	186
BOEKBESPREKINGEN	
J. Bluysen en G. Rooijackers, Religieuze volkscultuur als spirituele bron, BART DE NIL	189
MOZAÏEK	
Van veulen tot knol: benamingen voor paarden in de Vlaamse dialecten, VERONIQUE DE TIER	193
Paarden van eigen bodem. Een korte historiek van de evolutie van de trekpaardenrassen in Vlaanderen en Wallonië, JAN MARTENS	206
Stichting Levend Erfgoed, JAN MARTENS	224
Negentiende-eeuws manuscript over de behandeling van dierenziekten uit het archief van de familie Bouckaert van Waregem (België), J. I. BOUCKAERT	226
AGENDA	
Het Huis van Alijn (Gent)	253
Bond van West-Vlaamse Volkskundigen	257
Stedelijk Museum voor Volkskunde (Brugge)	258
Volkskundemuseum Antwerpen	261
MOT	263
SUMMARIES	264

Rozebeke (Zwalm) en zijn ruitersprocessie: ontstaan en evolutie

Em. prof. dr. M. Debackere

Ten geleide

Enkele jaren geleden werd door het huidige gemeentebestuur het initiatief genomen om centraal in elk van de twaalf deelgemeenten van de fusiegemeente Zwalm een bronzen gedenkteken te plaatsen ter herinnering aan een kenmerkende activiteit of een geschiedkundig feit, typisch voor en historisch verbonden met deze deelgemeente.

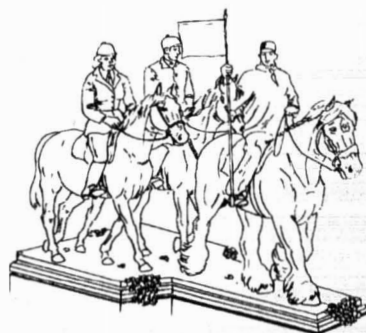
Afb. 1: Schild Zwalm

Afb. 3: Kaart
Rozebeke

Afb. 2: Schild
Rozebeke

Afb. 4: Silhouet
nieuw monument

Zo werden al in zeven van de twaalf deelgemeenten dergelijke gedenktekens onthuld. Alle dragen ze bij tot de grotere profilering van Zwalm als toeristische gemeente in onze mooie Vlaamse Ardennen en meer bepaald in de Zwalmstreek. Thans wachten nog vijf gemeenten op de realisatie van dit initiatief: Hundelgem, Paulatem, Rozebeke, St.-Blasius-Boekel en Sint-Maria-Latem. Nu is de keuze gevallen op Rozebeke, met zijn rijk historisch verleden en zijn opvallend architecturaal cultuurpatrimonium. In de lijn van de reeds gekozen en geplaatste kunstwerken voor de andere fusiegemeenten kon geen beter onderwerp gekozen worden dan de bekende ruitersprocessie, die reeds eeuwen plaatsvindt op de tweede zondag na het feest van Onze-Lieve-Vrouw-van-bezoeking, dat op 2 juli gevierd wordt. Die zou reeds bestaan hebben voor 1640.

Als toelichting bij deze keuze is het aangewezen in een eerste deel van dit artikel uitgebreid in te gaan op de geschiedenis van het ontstaan en de evolutie van deze processie. Dit artikel bevat een bondige geschiedenis van Rozebeke, onder meer van zijn naam, de indeling van zijn grondgebied, de bouw van de kerk en de historische gegevens rond het (miraculeuze) Onze-Lieve-Vrouwebeeld, en behandelt daarna zijn vermaarde ruitersprocessie of -omwegang in het kader van bepaalde zegeningen en wijdingen onder de vorm van processies en ommegangen. Er wordt ingegaan op het ontstaan van deze processies en ommegangen en meer bepaald van de Ruitersprocessie in Rozebeke met de eraan verbonden historische verhalen en vertelsels.

Daarna zal in een tweede deel de betrokkenheid van het paard geschetst worden, met name een beschrijving van de evolutie van het paard als wild paard uit de prehistorie tot het huidige huis- en werkdier.

Door de domesticatie en het kweken in kleinere, gesloten en geconcentreerde fokkenheden is de dreiging van ziekten en vooral het uitbreiden van besmettelijke ziekten zeer sterk toegenomen. Hierbij past een beschrijving van de meest voorkomende ziekten bij het paard en enkele andere huisdieren in het kader van de volksdiergeneeskunde. Bij elke ziekte werd een behandeling verwacht, hetzij curatief (genezend) met de in de oudheid bekende volksremedies en diergeneesmiddelen, hetzij preventief (voorkomend) door gebeden en beewegen.

Gezien het landelijke karakter van Rozebeke willen we voor de lokale landbouwbevolking en de residerende inwoners een bijdrage leveren over het historische verleden als een blijvend document voor latere geslachten. Dit is een uiting van respect voor ons cultureel erfgoed.

Geschiedenis schrijven over een onderwerp is een kwestie van compilatie en evaluatie van de betrokken gegevens, gesteund op bronnen

of documenten die een relaas geven van feiten en data. Het is niet alleen een kwestie van schrijven, maar ook van beschrijven. En hier beginnen meestal de problemen: de tegenstrijdigheden tussen de verschillende bronnen en hun interpretaties, de correctheid van de data, vooral wanneer men eeuwen terugkeert, de verwarring rond bepaalde gegevens. Geschiedschrijving vraagt dus een kritische benadering en die hebben we zoveel mogelijk trachten te eerbiedigen.

I. Het dorp Rozebeke, zijn kerk, zijn miraculeuze Onze-Lieve-Vrouwebeeld

1. Het dorp Rozebeke

Naam

De huidige naam Rozebeke blijkt door de eeuwen heen verschillende schrijfwijzen gekend te hebben. Soms stelt men verwarring vast met Westrozebeke in West-Vlaanderen, waar de slag tussen Filips Van Artevelde en het Franse leger (1382) werd geleverd. Het zou de eerste maal niet zijn in de geschiedschrijving dat de twee met elkaar verwisseld worden, onder meer in de fameuze Columbia Encyclopedia. In 1108 luidde de naam *Rosbecca* - in 1169 *Rosbeka* en in 1196 was dit *Rosebeke*. Volgens wetenschappelijke historische bronnen zou deze naam feitelijk een woordspeling zijn, (1) ontstaan uit het Germaanse *rausa* (riet) + *baki* (beek) Het toponymische element *roos* gaat terug op een Germaans woord voor 'riet' en wordt uiteraard veel aangekomen in de namen van, beken of rivieren of laaggelegen plaatsen in de buurt. De bewering dat de naam zou berusten op de woorden *roos* en *beek* - *de beek der wilde rozen* is historisch niet helemaal correct. (2) Zoals meermaals gebeurd is in de geschiedschrijving, worden de namen en verhalen vervormd in de spreektaal en zo overgenomen in de schrijftaal. De basisfout van vele eerdere amateur-historici ligt in het feit dat ze de toponymische bestanddelen van de namen in verband brengen met woorden uit de huidige taal en niet uit de taal van de tijd toen de naam ontstaan is. (3)

Wapenschild

Op 4 augustus 1818 werd het schild toegekend door de Nederlanders en op 7 december 1844 bekrachtigd door een Belgisch KB. Het toont op een blauwe (lazuren) achtergrond een gouden kerk, zoals ze er uitzag in het begin van de 19de eeuw, met een toren die twee kruisen en vaantjes draagt, zoals bij de huidige bouw (zie afb. 2). Op de voorgrond staat een beek afgebeeld in zilver en op de oevers staan enkele wilde rozelaars.

(1) Toponymisch Woordenboek van M. Gysseling

(2) Zie Dierickx en Persoons

(3) J. Van Keymeulen - schriftelijke mededeling

Ontstaan

Het ontstaan blijkt nauw verbonden te zijn met het bestaan van de St.-Pietersabdij in Gent. Gent beschikte over twee kort bij elkaar liggende benedictijnenabdijen, de St.-Pietersabdij of *Blandinium* en de St.-Baafsabdij, *Ganda* genoemd. De oorsprong van beide abdijen klimt op tot de tijd van de heilige Amandus (ca. 676).⁽⁴⁾

Dezelfde bron beschrijft uitvoerig de af- en toenemende rivaliteit die zou bestaan hebben tussen beide abdijen, onder meer omwille van hun bezittingen die nu en dan van eigenaar wisselden. Ook bepaalde gemeenten uit de huidige fusiegemeente Zwalm waren betrokken bij de geschiedenis van beide abdijen. Voor zover we uit de verschillende bronnen konden afleiden, bleek vooral de St.-Pietersabdij een dominante rol gespeeld te hebben bij de evolutie van de gemeente Rozebeke. In Dikkele bezat de abdij een goed. Tijdens de eerste helft van de 11de eeuw verwierf ze door ruil of door schenking Wijlegem, van waaruit een aantal verspreide bezittingen in die streek tijdens de 13de eeuw werden beheerd.⁽⁵⁾

Alle geraadpleegde bronnen zijn het eens dat in 1040 bisschop Odo Roborst schonk aan de St.-Pietersabdij.⁽⁶⁾ In 1108 bevestigde hij dat de abdij eveneens in het bezit was gekomen van vijf nieuwe kerken, waaronder Rozebeke. De geschiedenis van Rozebeke blijkt verbonden te zijn met die van de Baronie van Schorisse, gelegen in de kastelanijs Oudenaarde. De heerlijkheid Munkzwalm daarentegen behoorde tot de St.-Baafsabdij. Tot de baronie Schorisse behoorden Mater, St.-Kornelis-Horebeke, St.-Maria-Horebeke, St.-Blasius-Boekel, Zegelsem, Elst en Rozebeke. Schorisse werd de hoofdplaats. Van deze baronie waren de heren van Egmont meester tot aan de Franse Revolutie, zo bijvoorbeeld Lodewijk van Egmont in 1621. We beperken de geschiedenis van Rozebeke tot aan deze periode.

Beschrijving van het grondgebied Rozebeke

Tijdens ons speurwerk naar de geschiedenis van Rozebeke werd onze aandacht gevestigd op een zeer waardevol document dat een beschrijving geeft van het grondgebied van de gemeente Rozebeke. Dit document vermeldt op de voorpagina "EX CULTURA ABUNDANTIA" "Nieuwen Ommelooper der Prochie van Roosbeke - Deel van de Baronneye van Schoorisse, ressort Lande van Aelst - bij mij JACOBUS JOSEPHUS LECLER - geswooren landt meter - geadmitteert in den Raede van Vlaendren - geformeert in 1783".

Het bevat ongeveer honderdtwintig handgeschreven bladzijden aangevuld met dertien gekleurde en met sierlijk schrift beschreven kaarten op schaal, die telkens overeenstemmen met één van de dertien

(4) Zie Viaene-Awouters en Servais

(5) Zie Trio, Verhulst

(6) Zie Dierickx-Dewolf en Columbia encyclopedia

wijken waarin Rozebeke opgesplitst werd. Gezien de zeer waardevolle betekenis van dit document, dat als een voorloper van het huidige kadasterplan kan worden beschouwd, willen we in dit artikel een samenvatting geven van deze dertien beschreven wijken in de originele taal.

Eersten Wyck: genaemt den Groen Wyck:

“Beginnende verre suydt van de kercke aen den Boembeke Molen, komende desen wyk in sijn gehele met de oostsyde al crom ende draeyende langs de beke denaemt de Swalme met het Noordt eynde jegens de prochie van Bost, met de westsyde langst de groen ende twintigh voet straete ende met het suydt eynde aen de twintigh voet straete.” Deze wijk omvat 30 percelen en de samenvatting dat de oppervlakte *“dry daghwanden (1 daghwand of dagwand = 1/4 ha. of 250 a.), ende veerthien roeden (1 roede = 14 m² naer aftrek van voetweghen ende straeten)”* bevat.

Tweeden Wyck:

“Inhoudende het Meulandt, den Caeseman ende den Boonhof, in ’t geheele komende met het oost eynde ende noordtsyde aen de 20 voetstraete, met de suydtsyde ende west eynde zeer scherp jegens het geschee(d)t (grens) deser prochie ende de gonne (= grondgebied, kern) van Michelbeke.” Negenendertig (39) percelen staan uitgetekend in deze wijk met als deelgebieden *Meulandt, Boonhof, Weeden Ende ende Huyssteden Ende suydt van de kercke met een totale oppervlakte “beloopende in totaliteyt seshien bunderen (1 bunder was 0,83 à 1,43 ha, sedert 1820 1 ha.) twee daghwanden, dry roeden hemelsche breedde”*. De scheiding in het zuidoosten is het *geschee(d)t (grens) der prochieën van Roosbeke ende Michelbeke*, in het noordoosten bovenaan *den groenen wyck*, onderaan *het groot gemeene veldt beiden aen de 20 voet straete*, in het noordwesten *de kercke, Consienstede, Huyssteden ende Burcht*, begrensd door *de 20 voet ende 14 voet straete*, in het zuidwesten opnieuw *het geschee(d)t Roosbeke ende Michelbeke*.

Derden Wyck:

“Inhoudende een deel van den Bergh ende het Solleveldt. In ’t geheele komende met het oost eynde aen de Groen ofte Maegel(h)em strate, met de suydt syde ende west eynde aen de 20 voet straete, met de noordtsyde jegens de Roosbeke Cautere ende het Noorder deel Bergh.” Op de kaart staan 14 percelen aangeduid die over volgende deelgebieden gespreid zijn: *Deel Bergh, Huyssteden, Jap van Neerhem, Groot Gemeene Veldt en ’t Solleveldt*. Als oppervlakte staat vermeld *“Belooepende de totaliteyt van veerthien bunderen, twintigh roeden”*. Als scheidingsgrenzen worden aangegeven, aan de noordzijde *de sevenste wyck met het oost deel van Roosbeke Cautere, den vierden*

wyck met Bergh ende Magelg(h)emveldt, aan de westzijde de 20 voet straete met in den hoeck de Kercke, aan de zuidzijde den tweede wyck genaemt het Meulandt en aan de oostzijde den eersten wyck of Groen wyck met als scheiding de Groen ofte Magelg(h)em straete.

Vierden Wyck:

“Inhoudende den Bergh komende in ‘t geheele met de Noortsyde al crom ende draeyende jegens de Colpaert Meerschen ende Landen, met het West eynde aen de Camper weede, meyt de suydt syde langst den voet wegh aen d’Huysstede van Joseph Lebon tot aen de Cauwenborre straete ende met het oosteynde aen de Maegelg(h)em straete.” In totaal omvatte deze wijk 32 kadasterpercelen met als enig vermelde deelgebied Den Bergh. Ze omvatte *“de totaliteyt van acht bunderen, dry en twintigh roeden en half”*. Op de kaart staan volgende aangrenzende gebieden vermeld: *Aen de westsyde het Oost Deel van Roosbeke en Cauter die deel uitmaken van den sevensten wyck. Ten zuiden Bergh en Solleveldt uit den derden wyck; ten oosten de Groenen of eersten wyck en ten noorden de Colpaerts in den vijfden wyck.*

Vijfden Wyck:

“Inhoudende een deel van het Maeg(h)el veldt, de Colpaert ende de Camperweede. In ‘t geheele kommende met het noordt-oosteynde jegens het geschee(d)t deser prochie ende de gonne van Rooborst, met de noordtsyde jegens den Paerdencautere ende den hoek Biesme, met het westeynde aen de camperstraete ende met de suydtsyde al crommende ende draeyende langst den voorgaanden wyck”. Als voornaamste deelgebieden worden vermeld *“Camper weede, Drooge weede, Cleinen Colpaert, Grooten Colpaert, Maeg(h)elgem Veldt ende Colpaerts Meerschen, beloopende een totaliteyt van twaelf bunderen, sesenveertigh roeden”*. Ze omvat 16 percelen. Op de kaart zelf staan volgende begrenzingen vermeld: ten noorden *de Paerdecauter in den sesden wyck en de Biesme*, met als scheiding *de los dreve Paerde Cauter*. Ten westen *Roosbeke Cauter in den Sevensten Wyck*, met als scheiding *de Camper straete*. Ten zuiden *Bergh ende Maeg(h)elgem Veldt in den vierden wyck; ten oosten de Groenen wyck of den Eersten Wyck met als scheiding het geschee(d)t der prochie van Roosbeke ende Borst ende de groen of maeg(h)elgem straete.*

Sesden Wyck:

“Inhoudende den Paerdecauter ende de Hoek Biesme komende in ‘t geheele met de suydt syde langst de Colpaerts, met het westeynde al draeyende langst den Biesme ende de twintigh voet straete, met de noordt syde jegens de prochie van Borst ende met het oosteynde wederom al draeyende jegens de voornoemde prochie.” Op de kaart die deze wijk illustreert staan 23 percelen uitgetekend met *“de totaliteyt van derthien bunderen en acht en ‘t negentig roeden”*. De begrenzing aan

de westzijde bestaat uit *den sevensten wyck met de twintigh voet straete* als scheiding. Aan de zuidkant ligt de *Grooten Colpaert in den vijftenden wyck* en de scheiding bestaat uit de *dreve paerde cauter*. De oostzijde grenst aan het *geschee(d)t der prochie van Roosbeke ende Borst*. Als voornaamste deelgebieden worden vermeld: *de Biesme* en *den Paerden Cauter*.

Sevensten Wyck:

"Inhoudende den Onder den Biesme ende het Oost Deel van den Roosbeke Cautere komende in 't geheele met de oost syde jegens den voorgaenden wyck, de Camper weede ende de Camper straete tot voor d'hofstede van Joseph Wymeersch, met het suydt eynde aen het Solle Veldt, met de west syde langst de twintigh voet straete ende met het noordt eynde aen den Paerde Cautere." De kaart geeft 25 percelen weer waaronder *"het Deel Onder den Biesme, het oost deel Roosbeke Cauter ende Cauweborrestraat met een totaliteyt van negen bunderen en acht en twintigh roeden"*. De begrenzing bestaat noordwaarts uit *den Paerden Cautere in den sesden wyck*, zuidwestwaarts *Roosbeke Cauter in den achtsten wyck ende de twintigh voet straete*. Zuidoostwaarts is er *'t Solleveldt in den derden Wyck met ene kerckeweg (voet wegh)*. Noordoostwaarts liggen *de Colpaets Bosschen, de Camper Weede in den vijftenden wyck* met als scheiding *de los Paerde Cauter ende de Camper of Cauwenborre straete*.

Achtsten Wyck:

"Inhoudende het West Deel Roosbeke Cautere komende in 't geheele met de noord-west syde jegens Nederwijckhuys ende het geschee(d)t deser prochie ende de gonnevan Borst, met de noord-oostsyde aen de twintigh voet straete ende met de westsyde langst de doncker straete aldus zeer scherp loopende langst de voorsyde doncker straete aen Nederwyckhuys." Op de kaart staan 41 percelen uitgebeeld met op de noordoosthoek op perceel nr. 41 de afbeelding van een windmolen. Deze wijk blijkt uit één geheel te bestaan, namelijk *"West Deel - Roosbeke Cautere"* met een *"totaliteyt van elf bunderen, één daghwant, dry en twintigh roeden"*. De begrenzing bestaat noordwaarts uit *het geschee(d)t der prochieën van Roosbeke ende Borst - de Paerde Cauter uit den zesden wyck*, westwaarts *de Nederwyckhuys Cauter in den negensten wyck*, oostwaarts *het Oost Deel Roosebeke Cautere in den sevensten wyck* met als begrenzing *de 20 voet straete*, en zuidwaarts *het geschee(d)t met de Doncker Straete*.

Negensten Wyck:

"Genaemt den Nederwyckhuys. In 't geheele komende met het noordt eynde ende de oostsyde aen het geschee(d)t deser prochie ende de gonne van Borst, met het suydt eynde aann den Roosbeke Cautere ende met

de westsydeal crom ende draeyende langst de 20 voet straete.” Volgens de kaart bestaat zij uit 15 percelen *“beloopende de hemel(sche) breedde tot acht bunderen, vierensestig roeden”*. Wat de betekenis is van *“hemel(sche) breedde”* konden we niet achterhalen. Ze bevatte maar één enkel deelgebied *“Nederwyckhuys Cauter”* en vertoonde de volgende begrenzingen: noordwestwaarts *het geschee(d)t van St. Blasius-Boucle ende Roosbeke, de 20 voet straete ende het geschee(d)t der prochiën van Roosbeke ende Borst*. In de hoek van deze beide grenzen staat *een capelle met 2 bomen* afgebeeld. Zuidwestwaarts *het Hoogh Wyckhuys Cauter in den thienden wyck*, zuidoostwaarts *den achtsten wyck* en noordoostwaarts *het geschee(d)t der prochiën van Roosbeke ende Borst*. Binnen het deelgebied *Nederwyckhuys Cauter* staat ook nog vermeld *den Burcht*.

Tienden Wyck:

“Genaemt Hoogh Wyckhuys komende in ’t geheele met het oosteynde ende de noordsyde aen de twintig voet strate, met de suydtsyde al crom ende draeyende langst het Dal Veldt Ende, met het westeynde aen eenen los ofte straete tusschen desen wyck ende de Visseghem Cautere liggend.” Volgens de bijgevoegde kaart bestaat deze wijk uit 34 percelen *“beloopende de totaliteyt van drthien bunderen, dry daghwanden, negenendertigh roeden”*. De kaart vermeldt één enkel deelgebied *Hoogh Wyck Huys Cauter* en het is noordwestelijk begrensd door *het geschee(d)t der prochiën van Roosbeke ende St Blasius-Boucle*, zuidwestelijk door *de Visseghem Cauter in den derthienden wyck*, zuidoostelijk *het Dal Veldt in den twaalfden wyck*, noordoostelijk *Nederwyckhuys in den negenden wyck Consienstede in den elfsten wyck* en gescheiden door *de ommeganckstraete ende de donckerstraete*. Halfweg deze scheidingstaat op perceel 7 de afbeelding van een kapel en de tekst *“Onze Vrouwe ter Linden”*. Dit is zonder twijfel de huidige kapel met de Vijf Linden

Elfsten Wyck:

“Inhoudende de Consienstede ende d’Huyssteden daer onder besloten langst de oostsyde door de Donckerstraete, langst de suydtsyde door de twintigh voet straete ende langst de westsyde door d’Ommeganckstraete.” Volgens de toegevoegde kaart omvatte deze 14 percelen en bevatte ze de deelgebieden *Consienstede ende Huyssteden Noordt van de Kercke* met een oppervlakte *in Hemel(sche) breedde van 4 bunderen, dry daghwanden en seventhien roeden en half*. Ze was begrensd aan de zuidwestzijde door *het Dal Veldt ende d’Huyssteden Dal in den twaalfden wyck met de Ommeganckstraete als geschee(d)t*. Aan de zuidoostzijde door *Meulandt in den tweeden wyck met als geschee(d)t de 14 voet straete ende de 20 voet straete*. Langs de noordzijde door *Westdeel Roosbeke Cauter in den achtsten wyck ende geschee(d)t*

door de Doncker Straete. Naast Consienstede staat ook vermeld "Kerck=Veldeken" met daarin de kerk in het uiterste oostpunt.

Twaalfsten Wyck:

"Inhoudende den Burcht - het Dal Veldt ende d'Huyssteden Dael Onder - komende in 't geheele met de suydtsyde langst de veerthien voet strae- te, met het west eynde langst den los van den Visseg(h)em Cautere, met de noordtsyde al crom ende draeyende langst den Hoogh wyck Cautere ende met het oost eynde aen de ommeganckstraete". De toegevoegde kaart vermeldt 43 percelen behorende tot de deelgebieden *Huyssteden ende Weeden onder den Dal, den Burcht en Dal Veldt* met een "totaliteyt beloopend in hemel(sch)e breedde veerthien bunderen, één daghwant, negen en veertigh roeden". Volgende begrenzing wordt weergegeven: noordwestelijk *Hoogh Wyckhuys Cauter in den thienden wyck* - zuidwestelijk *de Visseg(h)em Cauter in den derthienden wyck* - zuidoostelijk *den Boon Hof, Burcht ende Meulandt in den tweeden wyck en het geschee(d)t Roosbeke ende Michelbeke* - noordoostelijk *Consienstede in den elfden wyck* met als *geschee(d)t de ommeganckstraete*. Als deelgebieden worden vermeld: *Dal Veldt, Saevel Gat, den Burcht en Huyssteden onder den Dal*.

Derthienden Wyck:

"Derthienden ende laatsten wyck der prochie Roosbeke genaemt den Visseg(h)em Cauter komende met het suyd eynde aen de veerthien voet strae- te, met de westsyde aen de prochie van Michelbeke, met het noordt eynde aen de twintig voet strae- te ende met de oostsyde aen den los van desen cauter." Volgens de kaart bevat ze slechts één deelgebied, "Visseg(h)em Cauter", opgesplitst in 21 percelen "beloopende de totaliteyt in hemelsche breedde tot acht bunderen, één daghwant, één en 't negentigh roeden aelsterse maete". Deze wijk wordt begrensd in het noorden door: *de Hoogh Wyck Huys Cauter in den thienden wyck*. In het noordwesten: *geschee(d)t met St. Blasius-Boucle deur de 20 voet strae- te*. In de hoek staat de figuur van een windmolen met tekst: "Molen te Spyte". In het zuidwesten is er *het geschee(d)t der prochieën Roosbeke met Michelbeke* en in het zuidoosten ook.

Spijtig genoeg was het wegens technische en juridische gronden onmogelijk deze kaarten in beeld te brengen in dit artikel. Blijkbaar zullen door de gemeente de nodige stappen gezet worden om toch afdrukken ervan te bemachtigen om er de archieven van de gemeente mee te verrijken. Het is wellicht een interessant onderwerp voor een licentiaat geschiedenis om een vergelijkende studie te maken tussen deze landkaart en het huidige kadasterplan om te achterhalen in hoeverre de toenmalige benamingen van de straten en de wijken nog terug te vinden zijn.

De kerk

Voor een complete beschrijving van de kerk, toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw verwijzen we naar Dhaenens. De datum van de eerste bouw situeert zich vermoedelijk in het begin van de 11de eeuw, maar zekerheid hierover hebben we niet. In de *Gids voor Vlaanderen* (VAB) wordt zelfs de 12de eeuw vermeld. Volgens Persoons zou het kerkje van Wijlegem nog voor dat van Rozebeke gebouwd zijn, namelijk tussen 860 en 970. Ook Sanderus in *Flandria illustrata* treedt dit standpunt bij. In elk geval blijkt de bouw van de kerk verband te houden met de schenking van bisschop Odo aan de St.-Pietersabdij in 1108. Voor 1040 stond op het grondgebied van Rozebeke enkel een kapel ter ere van Sint-Bartelomeus, die als bidplaats fungeerde tot de St.-Pietersabdij er zelf een kerk bouwde.⁽⁷⁾

Oorspronkelijk was het een éénbeukig Romaans kerkje.⁽⁸⁾ Toen in 1164 de St.-Pietersabdij aan de kerk een Onze-Lieve-Vrouwebeeld schonk, waaraan nadien nogal gauw miraculeuze eigenschappen werden toegeschreven, bleek de kerk te klein te zijn voor de groeiende toeloop van bedevaarders en werd er een ruimere kerk opgericht, die later zelfs de naam Kathedraal van de Zwalm kreeg. In de daaropvolgende eeuwen werd ze meermalen uitgebreid en herbouwd.⁽⁹⁾ In zijn rapport van 1923 is de Dendermondse architect Van Severen van mening dat er weinig gebouwen zijn, waaraan iedere eeuw, ieder tijdvak zoveel heeft bijgedragen als aan de kerk van Rozebeke.

De miraculeuze verschijningen begonnen reeds bij de bouw van de eerste kerk. Rozebeke heeft een heuvelachtig reliëf met als hoogste punt de plaats waar thans de Vijf-Linden-Kapel staat, die neerkijkt op een langzaam hellend landschap of de vallei. Op deze hoogte, Wijckingscauter, of is het Wyckhuyscauter zoals vermeld is in de beschrijving van het grondgebied Rozebeke, door landmeter Lecler onder de negensten wyck (zie hoger) gelegen op ongeveer een kwartier van Wijlegem, begint de *sterkte van Wyckhuuse* (d.i. een versterking). Deze laatste blijkt de naam te zijn van een adellijke of althans gegoede familie, waarvan zelfs nog afstammelingen naam hebben gemaakt in de Waregemse dorpspolitiek in de 15de - 16de eeuw tijdens het Ancien Régime.⁽¹⁰⁾ De bewoners van de heuvel bleken tot de meer gegoeden te behoren, die van de vallei tot de laten en lijfeigenen, die aan bijgeloof verslaafd waren. Aldus ontstond tussen deze beide groepen een onenigheid over de juiste bouwplaats van de nieuwe kerk.

Op de voorgestelde plaats in de vallei lag een vlasveld, in de nabijheid van een bron. Daarom wilden de tegenstanders (misschien de eigenaars van deze gronden) de kerk op de heuvel plaatsen. Men kon toch geen veld ongerijpt vlas opofferen voor de bouw van een kerk en dus

(7) Zie Dierickx

(8) Zie Dewolf

(9) Zie Dhaenens

(10) Zie Benoit

zou men nog een tijd wachten tot het vlas gerijpt was. Toen zou een soort mirakel gebeurd zijn: als bij wonder was het vlas op één nacht gerijpt en gesleten. Dit werd als een teken van de hemel aangezien en niemand twijfelde nog aan de juiste inplantingsplaats. De kerk zou in de vallei worden gebouwd. Aldus de legende.⁽¹¹⁾ Tot voor kort zou er in de kerk nog een klos (van dit) vlas te zien geweest zijn en ze werd in de jaarlijkse ommegang meegedragen. Hierop werd later dan ook Onze-Lieve-Vrouw aangeroepen tegen de brand van het vlas en offerden de boeren soms een bundel vlas. Nadien werd nog weinig vlas geteeld in de streek en daardoor verdween geleidelijk de aanroeping van Onze-Lieve-Vrouw tegen de vlasbrand. Mogelijk bezit deze legende wel, zoals meestal, een grond van waarheid. Ze is vermoedelijk de volkse weergave van een geschil tussen de heer van Wyckhuysse, wiens domein op de hoogte lag en de St.-Pietersabdij te Gent, die het patronaat van de kerk uitoefende.⁽¹²⁾

Er bestaat evenwel nog een tweede legende. Aanvankelijk was het grondgebied van Rozebeke één bos, bewoond door heidenen. Deze vereerden in hun bijgeloof, in een deel van het bos, *het heilig woud*, Thor - de beschermer van de paarden - aan wie men daarom paarden offerde. Men vereerde er tevens de liefdesgodin Frea. Haar beeld was opgehangen aan een eik, aan de voet waarvan een bron ontsprong, die overgroeid was door rozen.⁽¹³⁾ Bij de schenking van Wijlegem aan de St.-Pietersabdij tijdens de eerste helft van de 11de eeuw, daarop gevolgd in 1108 door deze van Rozebeke, kwamen de paters benedictijnen van de Blandinusberg van Gent als eerste geloofspredikers van deze streek naar Wijlegem en verder naar Rozebeke. Hun eerste bedoeling was deze heidenen te kerstenen. Over de juiste periode van hun aankomst konden we geen voldoende geloofwaardige informatie terugvinden. Wel wordt vermeld dat de abdij in 1164 een Onze-Lieve-Vrouwebeeld geschonken heeft en wellicht is van dan af de kerstening begonnen.

Het (miraculeuze) Onze-Lieve-Vrouwebeeld

Nogal vlug bleek de bedoeling van deze paters te zijn, de verafgoding van Thor en Frea te vervangen door de aanbidding van het Mariabeeld, dat in de nabijheid van de heidense bron aan een eik opgehangen werd. Dit beeldje vertoonde blijkbaar veel gelijkenis met het beeld dat aanwezig was in de abdij op de Blandinusberg. Waarschijnlijk stond die boom bij of op de plaats waar later de kerk gebouwd zou worden. De afgodenbeelden werden verwijderd en de predikers hebben de heidense motieven vervangen door christelijke. Op die manier zou deze eerste primitieve bidplaats, waarrond de nieuwe christenen hun hutten bouwden, de plaats van inplanting geworden zijn van een kerk, waarvan de bouw gesitueerd werd tijdens

(11) Zie Dierickx en Persoons

(12) Zie Dhaenens

(13) Zie Persoons

de 11de - 12de eeuw. Daar werd door de predikers de basis gelegd van het latere geloofsleven: zoals men eertijds aan Thor de bescherming over paarden afsmeekte, deed men het thans aan de Moedermaagd. De aanroeping tegen de duivel werd zelfs ingevoerd om de eerbied voor Thor en Freya te vernietigen en Thor werd vereenzelvigd met de duivel en de vijand van de paarden. Deze Mariaverering bleef niet beperkt tot het dorp zelf, maar breidde zich uit tot een ware bedevaart, die aanleiding gaf tot het vergroten van de kerk. ⁽¹⁴⁾ Over de ouderdom van deze Onze-Lieve-Vrouweverering zijn geen juiste gegevens bekend maar Du Castillon schrijft in 1938: "onheuglijk is daer hare verering die duizend jaar oud kan zijn" (weliswaar blijkt het beeld pas in 1064 geschonken te zijn). De vervanging van de afgodenverering door de Mariaverering zou door de naam Rozebeke misschien wel de aanleiding geweest zijn om Onze-Lieve-Vrouw tegen roos aan te roepen. ⁽¹⁵⁾ Het is een voorbeeld waarbij de naam van de ziekte positief geassocieerd wordt met de naam van de gemeente. ⁽¹⁶⁾

Van der Linden vermeldt zelfs dat gemeenten uit de omgeving het beeld inhuren. Aldus staan in de kerkarchieven van 1601 Strijpen en Munkzwalm als huurders vermeld. Zo zou rond 1650 een besmettelijke ziekte, vermoedelijk de pest, de hele streek van Midden-Oost-Vlaanderen geteisterd hebben, bij zover dat in 1660 de pastoor van St.-Lievens-Esse de toelating kreeg om het miraculeuze beeld in een smeekeprocessie op zijn parochie mee te dragen. Sindsdien noteerde men geen enkel slachtoffer meer. In verband met de processie te St.-Lievens-Esse doet het volgende verhaal de ronde. Een man zou uitgeroepen hebben: "Moeke van Rozebeke is daar - 't zal wel gedaan zijn met de peste". De pest hield op, maar de spotter werd gestraft. Hij stierf nog dezelfde dag.

Acht jaar later herhaalde zich hetzelfde in de streek van Zottegem, Opbrakel en Ninove. De archieven van de kerkfabriek van Zottegem geven letterlijk weer: "*De pest hield op nadat van Roosebeke het beeld van O.L. Vrouw was aangebracht en hetzelfde negen achtereenvolgende dagen in processie rond de Merkt gedragen en den 2den Juli weder gedragen en in die tussenruimte van meer dan 6 weken is niemand gestorven*". Blijkbaar is het aloude, door de abdij geschonken beeld, niet bewaard. Mogelijk is het door ouderdom vergaan, of vernield tijdens de godsdienstoorlogen. ⁽¹⁷⁾ Het bleef wel afgebeeld op de affiches en op de bedevaartvaantjes die in de ommegang gedragen werden (zie verder).

Door De Vleeschauwer werd in de periode van 1948 volgende beschrijving gegeven van het beeldje: "*Het miraculeuze beeldje staat onder een baldakijn met 4 kolommen in Barokstijl -boven het baldakijn staat een korfje rozen. O.-L.-Vrouw houdt op de linkerarm het kindje Jezus en in de rechterhand een zilveren scepter. Zij draagt een*

(14) Zie Persoons

(15) Zie De Vleeschauwer

(16) Zie Du Castillon

(17) Zie Dhaenens

blauw kleeed, rode mantel, witte kanten sluier en een zilveren kroontje. Over de rechterhand hing vroeger een rozenkrans waaraan de gelovigen geneeskundige kracht toeschreven. Deze rozenkrans is nu vervangen door een kleine witte paternoster.⁽¹⁸⁾ Blijkbaar zou bedoelde rozenkrans niet meer aan het beeld hangen, maar in de sacristie bewaard worden.” Dit kon echter niet bevestigd worden door de huidige pastoor Ghyselen.

Over deze rozenkrans staat bij De Vleeschauwer het volgende verhaal van de toenmalige pastoor Pieyns: *“Het schijnt, zo beweerde de pastoor, dat jaren geleden eens een man zoveel bloed langs de neus verloor dat men voor zijn leven vreesde. Ten einde raad zou men bedoelde rozenkrans uit de kerk gehaald hebben en hem op het hoofd van de man gelegd hebben. Terstond hield het bloeden op. Sindsdien hebben de gelovigen altijd een bijzondere verering voor dezen rozenkrans gehad. Rond Pasen van dit jaar (1948 - aldus Pastoor Pieyns) heb ik hem meegegeven naar Elst voor een vrouw die de vloed had. Ook deze werd genezen. Natuurlijk geven we hem slechts mee aan personen die wij goed kennen. Wanneer vreemde personen ernaar vragen, dragen wij hem persoonlijk bij de zieke. Het gebeurt echter niet dikwijls meer.”*

Na de bedevaart tegen de brand in het vlas verdween nu ook meer en meer de devotie i.v.m. de pest, zodat Rozebeke in de eerste plaats en bijna uitsluitend bekend bleef als bedevaartsoord tegen de roos (zie verder). Vroeger werd zelfs de H. Macharius samen met O.-L.-Vrouw aangeropen tegen de pest. De kerk beschikt alleen over een relikwie van deze heilige.

Boven de bron, die zich in de nabijheid van de kerk bevond en waarvan de pelgrims het water dronken en er zelfs een flesje van mee naar huis namen om er het zieke en door roos aangetaste lichaamsdeel mee te wassen, werd door het gemeentebestuur na de Eerste Wereldoorlog een gedenkteken opgericht van de Gentse beeldhouwer Sinia met de beeltenis van Onze-Lieve-Vrouw om haar te danken voor de 28 parochianen die als soldaten behouden van het front teruggekeerd waren. Op de voet van het monument werd volgende tekst gebeiteld: *“Gij die aan deze bron vereerd, het heidenvolk hier hebt bekeerd, verhoor nu mij die voor U kniel, sta steeds mij bij en red mijn ziel”*. Ditzelfde gebed werd overgenomen op de voorzijde van het beeldje dat daarna werd verspreid. Op een ander zantje staat het *“Gebed ter verering van O.L.Vrouw van Rozebeke”* afgedrukt (afb. 5). Dit gebed luidt als volgt: O Maria, Moeder der Zaligmaker, bij 't dankvol herdenken der ontelbare gunsten en genaden, welke gij ten allen tijde zoo mild uitdeeltet aan al wie, ter genezing van kwalen en ziekten, U in 't heiligdom van Roosebeke aanriepen,, komen wij met een vurig en kinderlijk betrouwen tot U: wij bidden U, wij aanroepen

(18) Het verschil tussen een paternoster en een rozenkrans bestaat hierin dat de eerste 5 tientjes bedraagt, de tweede 3 x 5 tientjes)

U: O beste der moeders, wil genadig op ons neerzien en ons aanhoren. Laat ons, O Koningin des hemels, een weinig putten aan de onuitputtelijke bron van gratieën, waar gij de bewaarster en uitdeelter van zijt. Bekom ons een vast en levendig geloof, eene onwankelbare en kinderlijke hope, een vurige liefde - mogen wij Jezus en U steeds meer en meer beminnen - mogen wij getrouw Uw moederlijk voorbeeld van deugd en godsvrucht naleven en mogen wij, O onze goede Moeder door U in alle onze noodwendigheden geholpen worden - en mogen wij door U geleid komen bij God, onzen Vader in den Hemel en Hem met U en alle Heiligen, en Gelukzaligen loven en danken in eeuwigheid. Amen. Dit zantje (zie afb. 5) werd gedrukt in de Abdij van Averbode in 1910. De voorzijde van dit zantje werd door De Vleeschauwer als volgt beschreven (weergegeven in de oorspronkelijke taal): "Vooreerst staan enkele huizen en de met vlaggen versierde kerk van Rozebeke afgebeeld. Daarboven wolken, waarin drie klokken zweven. Op het kerkplein wemelt het van mannen, vrouwen, kinderen en ruiters te paard met vaantjes. Op de voorgrond liggen rozen gestrooid, in de rechter bovenhoek bemerken we in een cirkel het beeld van O. L. Vrouw met het kindje Jezus waarrond deze aanroeping: O(nze) L(ieve) Vrouwe van Rozebeke b(id) v(oor) o(ns). Rond de cirkel hangt de miraculeuze rozenkrans. Of er echter aan dit beeld mirakelen mogen toegeschreven worden is zeer dubieus. In vroegere tijden werden nogal dikwijls wondere genezingen en aanhoorde gebeden of verzuchtingen als mirakelen afgeschilderd, terwijl ze met de huidige kennis en evolutie van de wetenschap als niet alledaags maar toch als banaal beschouwd kunnen worden. Feitelijk konden we nergens, ook niet bij de kerkelijke overheid, substantiële gegevens terugvinden die de term *mirakel* wettigen.

Tijdens ons opsporingswerk werd ons een document bezorgd, waarin de levensbeschrijving gegeven werd van Pater Pierre Regniers (1903-1997), een jezuïet, geboren te Gent. Daaruit citeren we: "*Het kind was amper tweeënehalf jaar oud. Halfweg maart 1906 krijgt het koorts. Een maand later breekt de ziekte door. Dokter De Stella, professor aan de universiteit, specialist neus-keel-oren stelt de diagnose erysipèle à clochettes (belroos). Medio mei is de toestand hopeloos. De Stella licht de ouders voorzichtig in: ze moeten zich op het ergste voorbereiden. Als geen menselijke hulp meer kan baten, beslissen de ouders iets bijzonders te ondernemen. In Rozebeke, een dorp tussen Zottegem en Oudenaarde, wordt Maria aangeroepen tegen de rooze. Op een woensdagochtend gaan vader en zijn twee zoontjes van resp. 15 en 8 op beeweg ondanks het barslechte weer. Rond 9 uur steekt vader een kaars aan voor het Mariabeeld. Bij hun thuiskomst treffen ze een totaal omgeslagen toestand aan. Kleine Pierre heeft, voor het eerst sinds zes weken, te drinken gevraagd. Wat blijkt? De plotselinge kentering is ingetreden op het eigenste ogenblik dat de bedevaartgangers*

Afb. 5: Zantje met het "Gebed ter verering van O.L.Vrouw van Rozebeke"

hebben gebeden en de kaars opgestoken. Dezelfde dag, rond 16 uur, komt de arts om het overlijden vast te stellen. "De kleine is naar de hemel?," vraagt hij meelevend. "Nee dokter, hij praat en drinkt". "Niet te geloven". De man van de wetenschap snapt er geen snars van. Hij kan alleen maar constateren dat het gevaar geweken was tegen alle normale verwachtingen in".

Voor zover dit vertelsel. Over het al of niet 'miraculeuze' moet men hier niet argumenteren. Elke lezer oordeelt voor zichzelf. Het toont alleen maar aan hoe diep de volksdevotie ingeworteld kan zijn, zelfs bij personen met een vorming.

In het tweede deel van deze bijdrage over Rozebeke en zijn ruitersprocessie zal worden beschreven dat de therapie van ziekten bij mensen uit twee opties bestond, namelijk de curatieve met geneesmiddelen, maar daarnaast ook de volksdiergeneeskunde, die hoofdzakelijk bestond in een toevlucht tot heiligen en bovennatuurlijke krachten onder de vorm van bedevaarten, processies en ommegangen. Hieronder willen we een relaas geven over het ontstaan, het bestaan en de evolutie van processies, ommegangen en bedevaarten om uiteindelijk concreet over de ruitersomweg in Rozebeke te berichten.

2. Paardenomwegingen en paardenprocessies: de ruitrommegan in Rozebeke. Ontstaan en evolutie.

Ommegangen: cultureel-historische achtergronden en evolutie

In zijn goed gedocumenteerde bijdrage *Ommegang - Circumflexion* geeft Top een bondige samenvatting van de cultureel-historische achtergronden en de evolutie van de ommegangen. Bij het lemma *omweging* lezen we in Van Dale “het rondgaan als rite”. *Kerkelijke processie* betekent “het rondgaan met het Allerheiligste”. Processies hebben blijkbaar diepe en vaak emotionele sporen in het collectieve geheugen nagelaten. Ondertussen zijn de meest bescheiden processies geruisloos uit het straatbeeld verdwenen. Alleen bepaalde monumenten uit de volkscultuur, zoals de Brugse Bloedprocessie en de Veurnse Boeteprocessie, hebben, dankzij hun grotere toeristische weerslag, kunnen overleven. Door Celis wordt de vraag gesteld “Is er wel in de steden zowel als in de dorpen, een godsdienstige plechtigheid die meer belangstelling verwekt bij ons volk, dan de jaarlijkse processie?”. Ommegangen verwijzen naar oeroude collectieve uitingen van religieuze aard. Reeds in de Oudheid vonden dergelijke plechtigheden plaats. De mensen waren zich toen immers ook al bewust van hun nietigheid, kwetsbaarheid en onmacht. Vandaar dat ze zich massaal op weg begaven en zich richtten tot hun godheid of zijn afgevaardigde heilige om hen te eren, hetzij om diverse redenen zijn zegen af te smeken, zoals voor de vruchten der aarde, het afweren van rampen en ziekten. Vanaf 313 met het edict van Milaan, genoten de christenen godsdienstvrijheid en konden ook zij dergelijke optochten organiseren. Dit gebeurde met de opgraving van de stoffelijke resten van die bepaalde personen. Daarop volgde de plechtige overbrenging van de resten naar een kerk of heiligdom. Dit is volgens Top de oudste vorm van processie. Later gebeurde de processie met de relikwieën van een heilige, die in een bepaalde kring het gebied afbakende dat hij of zij verwacht werd te beschermen. Aanvankelijk was dit een zuivere religieuze bedoening.

In de rooms-katholieke kerk ontstonden verschillende soorten processies die alle openden met het dragen van het kruis. Aldus werden processies openbare belijdenissen van geloof: men noemt ze liturgische processies. Naast deze liturgische processies bestonden ook buitengewone of votieve processies. Ze hadden occasioneel plaats, bijvoorbeeld om dank te zeggen of om een bijzondere tussenkomst van God of een bepaalde heilige af te smeken. Ze waren dus niet verbonden aan een vast kalenderschema.

Verder naar Top verwijzend, kreeg een ommegang, in afwijking van een traditionele processie, ook nog een andere invulling. Zo sprak

men van *de ommegang doen of gaan*. Dit kon in groepsverband gebeuren of individueel. De *ommegang doen* betekende concreet dat men de verschillende kapelletjes of staties bezocht langs een vooraf uitgestippelde weg en volgens een welbepaalde volgorde, vaak in een landelijke omgeving. Hier kwam eerder zelden het processiekruis of een heiligenbeeld of een reliekschrijn aan te pas. In de loop der eeuwen maakten de processies een grondige evolutie door, enerzijds door een uitbreiding van strikt religieuze elementen, anderzijds door het toevoegen van bijvoorbeeld beelden en geschilderde en gestoffeerde wagens. Zo ging de realisatie van de ommegang gedeeltelijk over in de handen van kunstenaars zoals schilders, beeldhouwers en toneelspe- lers. Processies en ommegangen evolueerden zo steeds meer naar profane kijkstukken die geregisseerd werden en naarmate de tijd vor- derde steeds meer door stads- en gemeentebesturen en de gegoede burgers gefinancierd dienden te worden. Zijn middeleeuwse kathedra- len encyclopedieën in steen, de latere ommegangen kunnen meer beschouwd worden als plastische uitbeeldingen van religieuze en pro- fane volkscultuur. Voor zover een uitgebreide samenvatting van de publicatie van Top. Dergelijke ommegangen en processies maakten in sommige gevallen deel uit van een noveen of octaaf. Dit was ook het geval voor Rozebeke.

Noveen (oktaaf) van Onze-Lieve-Vrouw in Rozebeke

Voor Rozebeke schijnt deze traditie van de ommegang reeds sedert lang te bestaan, maar ze maakt deel uit van een hele plechtigheid rond de verering van Onze-Lieve-Vrouw. Ze bestaat uit een noveen die begint de eerste zondag na het feest van Onze-Lieve-Vrouw-visitatie of bezoeking, dat op 2 juli valt. Op deze feestdag zelf valt er niets bij- zonders aan te stippen, behalve dat het de biddag is. Hier heerst ech- ter wat verwarring. Bepaalde bronnen spreken van een octaaf (acht dagen), andere van een noveen (negen dagen). Dit laatste is vermoe- delijk wel het juiste en wordt bewezen door een affiche uit 1934, die inderdaad negen dagen vermeldt, van 8 juli tot en met 16 juli (zie afb. 6) (Affiche 1934)

Over deze noveen volgt hier een ingekorte tekst uit de publicatie van De Vleeschauwer (1948). Op de vermelde zondag heeft de aloude begankenis naar Rozebeke plaats door talrijke bedevaarders, zelfs vanuit de omliggende dorpen. Het Onze-Lieve-Vrouwebeeld draagt een geborduurde mantel, die volgens de oude kerkrekeningen zou dateren van 1738. Voor de aanvang van de hoogmis om 10 uur bren- gen de bedevaarders mandjes met rozen mee, die door de pastoor gewijd worden. Deze wijding maakt van de aangebrachte rozen sym- bolisch "gewijde rozen van de Rozenkans".

D. M.

**ALOUDE BEDEVAART EN PLECHTIGE OCTAAF
TER EERE VAN**

O. L. Vrouw van Roosebeke

bijzondere Patrones tegen Roos, Brand in 't vlas, Pest en andere dergelijke ziekten,
in de Parochiale Kerk van ROOSEBEKE, (Sottegem)
alwaar haar OUD en MIRAKULEUS BEELD bewaard en vereerd wordt;
te beginnen van den ZONDAG na O. L. VROUW BEZOEKING, zijnde
ZONDAG 8 JULI 1934.

ORDE der GODDELIJKE DIENSTEN:

Zaterdag, 7 Juli

OPENING DER PLECHTIGHEID:

Om 7 uur, Veni Creator om de grille van des H. Geest over de bedevaart af te smelten. — Daarna Plechtig Lof.
Om 8 uur, Lijden der Klokken.

Zondag, 8 Juli

Om 7 uur, de Vroegste waerander Sermoen.
Om 12 9 uur, de Trieste Misa.
Om 14 10 uur, Plechtige Wiltig der Rosen, daarna Salmunda Hengalis waerander Sermoen. Na de Hengalis de Oude en Vermaerde OMBEGANG met het Mirakuleus Beeld van O. L. Vrouw van Roosebeke.
Om 12 4 uur, Vespere, Responsorie en Salomunda Lof.

Maandag, 9 Juli

Om 12 7 uur, Gezongen Misa ter eere van O. L. Vrouw.
Om 7 uur, Bedevaart en Misa met Offerande der stad Sottegem.
Om 12 8 uur, Bedevaart en Misa van Sint-Maria Audeghere.
Om 8 uur, Salmunda Dienst voor de Afgeworven Parochiën, met Offerande.
Om 4 uur, Lof door E. H. Salmunda van Veldegoen en Bedevaart van 't Klooster.

Dinsdag, 10 Juli

Om 12 7 uur, Bedevaart en Misa van de Congregatie der Jonge Dochteren met Offerande van Wasmakere.
Om 12 8 uur, Bedevaart en Misa van Sint-Cornelius Marzabula.
Om 8 uur, Bedevaart en Misa der Parochie en Congregatie van Segelmen.
Om 12 5 uur, Lof door E. H. Salmunda van Michelsbeke en Bedevaart van 't Klooster en 't Beeld.

Woensdag, 11 Juli

Om 12 7 uur, Gezongen Misa ter eere van O. L. Vrouw.
Om 7 uur, Bedevaart en Misa Sint-Denis Bouhel met Offerande van Wasmakere.
Om 12 8 uur, Bedevaart en Misa van Veldegoen.
Om 8 uur, Bedevaart en Misa van Munszwalm.
Om 12 8 uur, Lof en Bedevaart van Klooster en Kerkhof van Sint-Maria Audeghere.

Donderdag, 12 Juli

Om 12 7 uur, Gezongen Misa ter eere van O. L. Vrouw.
Om 7 uur, Bedevaart en Misa van Parochie en Klooster van Bouhel.
Om 8 uur, Bedevaart en Misa van Brilgem.
Om 12 9 uur, Bedevaart en Misa van Parochie en Klooster van Sint-Maria Bouhel.
Om 12 4 uur, Bedevaart van Groep Landings van 't Gasthuys Sint-Augustinus van Nederbrakel, en Plechtig Lof, door Z. E. H. Deben.

Vrijdag, 13 Juli

Om 12 7 uur, Bedevaart en Misa der Parochiale Medebroeders.
Om 7 uur, Bedevaart en Misa van Elm.
Om 8 uur, Bedevaart en Misa van Sint-Lambert Audeghere.
Om 12 8 uur, Lof.

Zaterdag, 14 Juli

Om 12 7 uur, Gezongen Misa ter eere van O. L. Vrouw.
Om 7 uur, Bedevaart en Misa van Michelsbeke.
Om 12 8 uur, Lof.

Zondag, 15 Juli

Om 7 uur, Vroegste.
Om 12 10 uur, Mispel.
Om 12 4 uur, Plechtig Lof en 'TE DEUM', om God te bedanken voor de behoudenis veldaken. Na het Lof Plechtig BISTEGENDE/IAFC.

Maandag, 16 Juli

Om 12 7 uur, Jaargedinde voor de Overleden Broeders, Zusters van het Broederschap van O. L. Vrouw van Roosebeke.

Bijzondere Aanzmerkingen:

Op allen leeftijd kan men in het Broederschap van Des H. Rosenseren geschreven worden, wils jaarlijk 2 fr. te betalen. Voor de Leden van het Broederschap zal er alle Eerste Maandagen der maand een Gezongen Misa godzaken worden ter eere van Onze Lieve Vrouw van Roosebeke. Voor beschrijving zende met zich tot des E. H. Pastoor. — Op den Zaterdag der Bedevaart geschiedt over de Hengalis de Plechtige Wiltig der Rosen. De Bedevaartders kunnen ook of over 't Klooster Rosen zende, ten einde deze goddijnschij te bevesten of op zich te dragen, en door de overgange van Maria bevestigd te krijgen na a ziele en rouwen. Maar door hen een Goudde Rosen bekomen. Men kan ook bekomen: Goudde Novena of Negenavonden Gebodenheijden ter eere van O. L. Vrouw van Roosebeke, Bedevaartsmispel, Portretten van het Mirakuleus Beeld en Kiblaarten der Kerk.

Na al de diensten zal er Gezegend worden met de Reliquie van O. L. Vrouw.

Afb. 6: Affiche uit 1934, gedrukt bij drukkerij Schutteet uit Zottegem

Van een oud bidprentje dat een Franse vertaling weergaf uit de oorspronkelijke Latijnse tekst laten we hieronder onze persoonlijke vertaling in het Nederlands volgen: "Heer, maak dat deze rozen, bestemd door Uw Voorzienigheid tot het gebruik door de mens, hetzij om een aangename geur te verspreiden en aldus de ziekten verdrijven, door het teken van het Heilig Kruis een dergelijke zegening bekomen dat allen bij wie ze zullen aangebracht worden tijdens hun ziekte, of die ze in hun huis dragen mogen genezen van hun ziekte en dat uit hun woningen de kwade geesten verschrikt vluchten, bevend samen met hun medewerkers en diegenen die U trouw dienen niet meer ongerust gemaakt worden. Door onze Heer..."

De Hoogmis wordt gevolgd door een processie met het beeld waarbij ook een klos vlas meegedragen wordt, driemaal rond de kerk. Na deze processie volgt de zegening met de relieken van Onze-Lieve-Vrouw en de Heilige Macharius. De gelovigen dragen hun rozen mee naar huis om ze bij ziektegevallen aan te wenden op de zieke plaats in het geval van roos. Deze ceremonie herhaalt zich elke dag van de octaaf, van de maandag tot en met de zaterdag, maar telkens met groepen bedevaarders uit de omliggende dorpen. De laatste zondag wordt de octaaf besloten om 3.30 u. met een plechtig lof en een Te Deum. Uiteindelijk volgt dan de Plechtige Ruitrommegang (zie verder). Het aantal bedevaarders bedroeg 2633 in 1933, 2689 in 1935 en 2644 in 1936. Tegenwoordig is dit aantal fel geslonken, volgens de huidige pastoor Ghyselen zouden er nog enkele honderden zijn.

Er bestond ook een grotere bedeweg langs vijf kapellen, die ongeveer één uur duurt. Deze werd meestal alleen door de parochianen uitgevoerd of voor de genezing van een zwaar zieke inwoner door de hele buurt. Men las aan elke kapel en onderweg tot drie paternosters.

Paardenommegangen

Hier willen we verwijzen naar en gebruik maken van de omvangrijke publicatie van Pieters. Paardenommegangen blijven een kenmerkend gebruik voor een groot deel van onze Vlaamse gewesten.

Hun plaats onder de ommegangen

Door Warsage wordt volgende opsplitsing gemaakt:

processies of gewone ommegangen zijn religieus van karakter of met burgerlijk of met gemengd karakter;

toeren: hierbij wordt een buitengewone lange weg gevolgd over het grondgebied van verschillende gemeenten;

marchen of soldatenommegangen zijn processies omringd door of vergezeld van militaire groeperingen, meestal burgers verkleed in gelegenheidsuniformen;

paardenommegangen zijn processies vergezeld van een groep landelijke ruiters.

Dit blijkt een indeling te zijn die meer voor Wallonië toepasselijk is. In onze Vlaamse provincies, vooral in Oost-Vlaanderen, zijn er talrijke ommegangen waaraan alleen ruiters te paard deelnemen en waarbij dus van begeleiding geen sprake kan zijn. Een rangschikking met alleen ruiters of ruiters samen met voetgangers schijnt zeer weinig steekhoudend te zijn. Meestal gebeurt dit zo: na het rondgaan over het grondgebied van de gemeente wordt gewoonlijk ook een rit gemaakt rondom het heiligdom van waaruit de tocht begon. Deze rit rond de kerk of de kapel wordt gewoonlijk driemaal herhaald en in de meeste gevallen wordt of werd overgegaan tot de zegening van de paarden en/of van de ruiters, hetzij vooraf, hetzij achteraf.

Oorsprong

Deze paardenommegangen zijn ontstaan ten gevolge van de zeer sterk verspreide pestziekten onder het vee en de paarden. Een honderdtal jaar geleden, o.m. op het einde van de 18de eeuw, teisterde een zware epidemie het paardenras in onze gewesten en het is niet uitgesloten dat er een of andere paardenziekte met een besmettelijk karakter aanleiding zou hebben gegeven om een bepaalde ommegang terug in het leven te roepen of een nieuwe op te richten. De ommegangen werden te paard gereden wegens het geheiligde karakter dat in verschillende godsdiensten aan het paard werd toegekend. Het paard staat aan de spits van de *geheiligde dieren*. Zo werd bij de Kelten het paard zelfs als een godheid beschouwd.

In de publicatie van Pieters (1950) wordt een samenvattend onderzoek weergegeven aan de hand van een uitvoerige vragenlijst, gericht tot de inrichters van de toen voorkomende ruiteroommegangen en paardenzegeningen. Deze werd aangevuld met een tweede studie door Pieters. Ook Rozebeke wordt daarin vermeld (zie verder).

Aanbeden Heiligen

De eerste heilige die dominant aangeropen wordt is Sint-Eligius of Sint-Elooi. Hij is in Vlaanderen dé paardenheilige bij uitstek, zowel in het voormalige Land van Aalst als aan de linkeroever van de Schelde, vroeger deel uitmakend van het Bisdom Doornik. Hij blijkt een goudsmid geweest te zijn die later hoefsmid werd. Er doen veel legendes de ronde over zijn wonderlijke ingrepen en genezingen.

Een tweede paardenheilige in Vlaanderen was Sint-Maarten. De uitbeelding als ruiter in soldatenmantel, die hij in tweeën kliefde, blijkt aan de grondslag te liggen. Vooral in Oost-Vlaanderen was zijn populariteit groot, want niet minder dan 47 kerken werden aan hem

toegewijd. Een getuigenis van zijn verering is de paardenommegang te Asper. Ook Mater zou oorspronkelijk Martinus tot patroonheilige van de parochiekerk hebben gekozen, maar daarna werd hij vervangen door Sint-Amelberga. In mindere mate komen de namen voor van Sint-Joris, de heilige Hippolytus, de heilige Genox, de heilige Jacobus en de heilige Paulus. Als specifieke pestheiligen waren er de heilige Sebastianus te Michelbeke en Gangerius te Sint-Goriks-Oudenhove. Al deze heiligen werden over het algemeen als landbouwheiligen gekarakteriseerd. De toevoeging van de pestpatroon Macharius aan de verering van Onze-Lieve-Vrouw te Rozebeke is een bewijs dat de pestziekten een grote invloed gehad hebben op het ontstaan en het uitbreiden van de paardenommegangen.

Tijdstip en Data

Er bestaan twee groepen: de eerste is verbonden aan de wisselende paascyclus, de tweede is aan een vaste datum gekoppeld. Tot de eerste behoort de Sint-Hermesommegang te Ronse op de eerste zondag na *Sinksen* of Pinksteren. Tot de tweede groep hebben we als vroegste deze van Sint-Goriks-Oudenhove op de derde of vierde zondag van mei en deze van Michelbeke op de derde zondag van juni. Juli schijnt in onze streek een toonaangevende periode te zijn: op 4 juli en de daaropvolgende zondag de paardenommegang te Asper, op 10 juli deze van Mater en op de tweede zondag na het feest van Onze-Lieve-Vrouw-van-Bezoeking (2 juli), de slotzondag van de eraan verbonden noveen, de ruiteroommegang in Rozebeke (zie afb. 6).

De Paardenommegang van Rozebeke

Zoals hoger al vermeld is, wordt in Rozebeke Onze-Lieve-Vrouw praktisch enkel nog aangeroepen tegen de *Roosziekte* en dit vooral steunend op de relatie *roos* uit de naam Rozebeke - wat we hoger reeds weerlegd hebben - met "*roos als ziekte*". De geschiedenis vermeldt uitdrukkelijk dat het hier een aandoening betreft "*bij kweekmerries*" en "*na het werpen van het veulen*". Tijdens onze opleiding als dierenarts echter werd ons over een dergelijke huidziekte bij het paard nooit iets gedoceerd. Wel is ze overbekend bij de mens; ze wordt veroorzaakt door de kiem "*erysipelas rhusiopathiae*", die een droge afschilfering van de huid, vooral tussen de hoofdharen teweegbrengt. Omdat hier uitdrukkelijk "*kweekmerries*" en "*na het veulen*" vermeld wordt, denken we aan de volkse benaming "het roodje steken vooral bij koeien, eerder zelden bij paarden". Dit is een aandoening die kan optreden bij merries en koeien na het werpen en die berust op een uitstulpen, wegens de perskrampen, hetzij van de endeldarm, hetzij van de vagina en zelfs van de baarmoeder. Een vrije hypothese.

De Ruiteromweg te Rozebeke, zoals meerdere ommegangen, blijkt meer en meer van zijn oorspronkelijke bedoeling afgeweken te zijn. Hij geschiedt niet meer zozeer om de zegen te vragen over vee en paarden tegen bepaalde ziekten - vroeger vooral tegen de pest - maar wel als dankbetuiging voor de weldaden die men meende van God via de voorspraak van Maria bekomen te hebben tijdens het afgelopen jaar. In deze moderne tijd wordt het door sommige ruiters veeleer als een soort van hobby van het paardrijden met een talrijke groep ruiters ervaren dan als een ernstige bedevaart.

Rondvraag

Door Pieters worden in zijn rondvraag over de paardenomwegangen in het Land van Aalst voor Rozebeke volgende antwoorden op de vraagstelling vermeld:

- patroonheilige: Onze-Lieve-Vrouw van Rozebeke - ook de Heilige Macharius;
 - tegen de pest, brand in het vlas en de roosziekte bij kweekmerries;
 - de tweede zondag na het feest van Maria-Bezoeking (2 juli);
 - voor 1949 (datum van de enquête) 70 deelnemende ruiters en 30 rijtuigen;
 - er is ook een afzonderlijke deelname van ruiters uit de omliggende gemeenten - in groep uit Eine en Mater - uitnodigingen door het gemeentebestuur (en lokale vereniging);
 - ze volgen de grote processieweg en drie ronden rond de kerk. Alle ruiters worden gezegend voor de ommegang met de relikwie van Onze-Lieve-Vrouw;
 - sommige paarden worden (met bloemen) opgesmukt;
 - de ruiters bevestigen nog een bedevaartvaantje aan het kopstuk (halster) van de paarden;
 - alle paarden zonder onderscheid kunnen deelnemen;
 - aan iedere ruiter of geleider van een rijtuig, die aan de stoet deelneemt, worden meerdere bonnetjes vanwege het gemeentebestuur uitgereikt, te gebruiken in de herbergen van de gemeente;
 - de ommegang heeft plaats op de laatste zondag van de noveen (begankenis) na het lof onder plechtig klokkengelui;
 - alhoewel veel toeschouwers aanwezig zijn volgen er geen pelgrims.
- Tot zover de samengevatte antwoorden die we konden terugvinden aan de hand van de vragenlijst opgesteld begin mei 1949. Vraag blijft echter in hoever deze gegevens nog valabel zijn.

Verloop van de Ommegang

Door De Vleeschauwer werd het verloop van de ommegang als volgt beschreven: "Tegen 3 uur in de namiddag kwamen de ruiters, meestal boeren, uit een twaalftal dorpen uit de omgeving, vooral behorend tot het huidige Zwalm en Brakel te paard naar Rozebeke. Tijdens de

Afb. 7: Ruiters uit de Ommegang van Rozebeke

verzameling op het kerkplein werd vanuit de kerktoren de ommegang ingeluid. Na het lof zegende de pastoor alle deelnemers te paard en in de rijtuigen met de relikwie van de H. Macharius, patroon tegen besmettelijke ziekten. Bij de zegen gaven zij wat geld in de schaal, waarvoor ze een bedevaartvaantje kregen, dat aan de halster van het paard bevestigd werd. Per gemeente werd de stoet in gang gebracht, op de kop de ruiters van Rozebeke, en werd de grote ommegang langs de vijf kapellen afgelegd. Onderweg ontvingen ze enkele bonnen, waarmee ze in de herbergen langs de omloop gratis enkele pinten konden krijgen. Na de aankomst aan de kerk reden de ruiters, weer per gemeente, driemaal in draf rond de kerk, als ze niet te diep in het glas hadden gekeken. Het godsdienstige aspect werd soms bijzaak.

Bedevaartvaantjes

Het gebruik van vaantjes in het algemeen

Door KADOC werd van 19 september tot 31 oktober 2003 een tentoonstelling gewijd aan *“De Heilige en het Beest - Dieren in het Volksgeloof”*. Op deze tentoonstelling werd ook ruime aandacht besteed aan bedevaartvaantjes. Daarin werd melding gemaakt van een tweetal publicaties van R. Van der Linden, de bekende volkskundige en vaantjesverzamelaar bij uitstek uit onze streek.

Het was inderdaad tijdens vele ruitersprocessies of -ommingen gebruikelijk dat voor de start een vaantje specifiek toegewijd aan de heilige of de lokale gebeurtenis, werd uitgedeeld of verkocht. Tijdens de processie werd het aan de halster bevestigd. Voor of na de processie werd het gewijd en naar huis meegenomen, waar het als aandekken opgeborgen werd, maar frequenter nog in de stallen werd aangebracht om de verdere zegen over de dieren af te smeken.

Alleen reeds door het uitzicht en de afbeelding waren deze prenten enig. Hun gewone standaardvorm was een rechthoekige driehoek, soms ook een liggende gelijkzijdige driehoek. Over hun oorsprong en bedoeling heeft men geen eensluidende opinie. Men twijfelt er echter niet aan dat ze in Vlaanderen het licht zagen en hun verspreidingsgebied beperkt bleef tot België met een zwaartepunt in de Vlaamse provincies.

Hun techniek van vervaardiging heeft een geleidelijke evolutie gekend, aangepast aan de toen heersende werkwijzen van de gravure met zilver, koper, tin of lood. Houtsnijden bleek het meest aangewezen. Ook kopersnijden leverde een plaat op. Het karakter van deze kopergravures was zeer uiteenlopend. Omstreeks 1820 werd de steendruk in België ingevoerd en begon men ook voor deze vaantjes deze werkwijze te gebruiken en werden heel wat lithografieën afgeleverd.

Behalve het beeld van de vereerde heilige, brachten zij ook een zicht van de kerk, de kapel of de dorpsplaats. Een stap verder was het kleuren van de houtsneden. Met de evolutie van de kunststoffen en de verschillende synthetische vezelstoffen hebben deze de houtsneden vervangen.

De bedevaartvaantjes van Rozebeke

Dankzij de zeer geapprecieerde medewerking van KADOK bij het ontstaan van deze publicatie bekwamen we drie afdrucken van vaantjes van de ruitrommegang van Rozebeke, die we samen met een bespreking hieronder willen weergeven. (Zie afb. 8, 9 en 10)

Ons inziens loont het de moeite even stil te staan bij de beschrijving van deze vaantjes, steunend op de gegevens van Van der Linden in zijn historisch werk "*Bedevaartvaantjes in Oost-Vlaanderen*". Een andere zeer waardevolle bron is het werk van Van Heurck. Daarom hebben we getracht, zonder hun teksten volledig weer te geven, een beschrijving te geven van beide werken. Ze vermelden nagenoeg dezelfde voorstelling en interpretatie van de vaantjes. Het valt wel op dat deze vaantjes over de eeuwen heen een sterke evolutie en herwerken gekend hebben. Daarom geven we hieronder een beschrijving en een vergelijking van deze onderscheiden exemplaren in hun evolutie. Daartoe verwijzen we de lezer aandachtig de afbeeldingen te analyseren met behulp van de tekst die voor elk vaantje een samengevatte beschrijving geeft.

Vaantje 1 (zie afb. 8)

Dit is een houtsnede uit het einde van de 17de eeuw en de oudste die we konden terugvinden. Zowel Van der Linden als Van Heurck geven een identieke beschrijving in hun werken., waarvan we als meest karakteristieke voor dit vaantje noteren dat Onze-Lieve-Vrouw het kindje Jezus in de rechter- en een paternoster in de linkerhand houdt. Boven de troon hangt een wapenschild waarin een ontloken roos is uitgebeeld. Daaronder staat langs de ene zijde Rosa Mystica (mystieke roos) langs de andere zijde Refugium Peccatorum (Toevlucht van de Zondaars). In het midden bestaan de bedevaarders o.a. uit kreupelen, een man met een kaars en een moeder met haar zoontje, die een vlammend hart aanbiedt. De kerk is weinig karakteristiek maar toch met de twee kruisen op de toren. Aan de rechterzijde staat een enkele boomtrunk, een holle weg afgezoomd met een drietal staakpalletjes en in de verte het dak van een huis. Onderaan staat de gesplitste tekst van de aanroeping met daartussen een zon. De aanroeping bestaat uit de oude spelling o.a. eeuwigheid. Aan de voet van de troon staat een kleine reliekkast met de bijna onleesbare tekst Relikwie van de H. Maagd.

Afb. 8: Vaantje 1

Vaantje 2 (zie afb. 9)

Het is in steendruk en dateert uit het einde van de 19de eeuw. Het wordt door Van der Linden als volgt beschreven: "Het komt voor een groot deel overeen met het vorige exemplaar, maar vertoont toch enkele verschillen. Maria houdt geen rozenkrans meer in de linkerhand. De moeder offert geen hart meer. Een bedelaar is op een soort mand gezeten en de reliekkast is scherper afgebeeld. De boomtrunk is vervangen door enkele bomen en één der pelgrims draagt twee vaantjes op de hoed. De kerk is voorgesteld als een spitsboogvormig gebouw in renaissancestijl. De tekst van de aanroeping is evenwel aangepast aan de spelling van de tijd bijv. "in der eeuwigHEID". Tussen de regels van de aanroeping staat nu een kruis.

Afb. 9: Vaantje 2

Onze Lieve Vrouw van ROOSEBEKE gebenedijd,
Maria Gij aldaar de Patroonerse zijt.

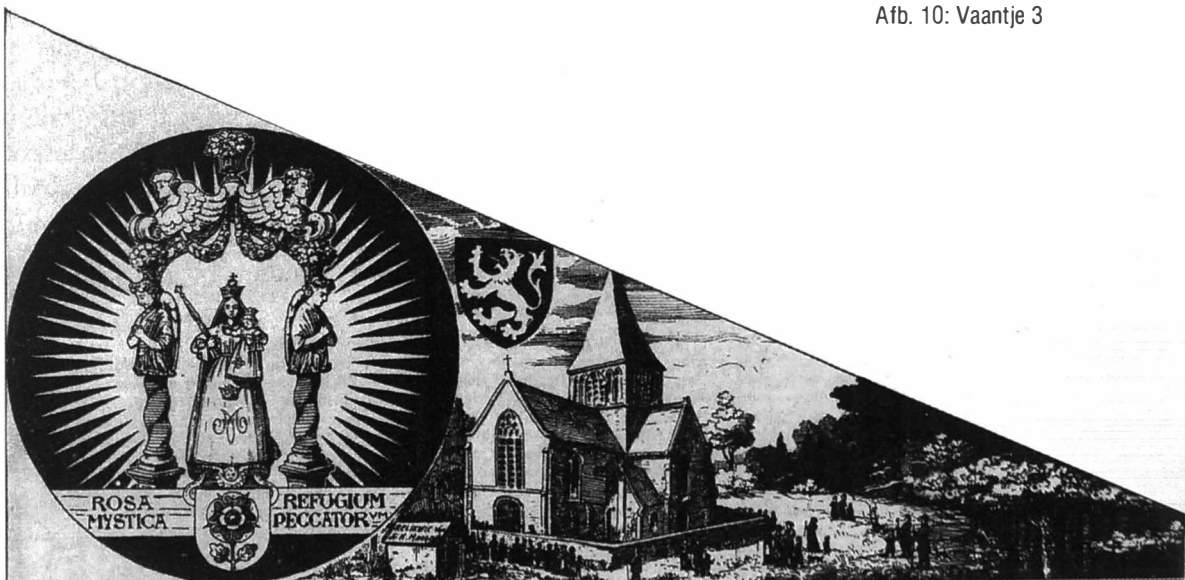
Wij bidden U, bevrijd Uwe dienaars te samen,
Van Pest, Oorlog, dierenlijd, inder eeuwigheid Amen.

Vaantje 3 (zie afb. 10)

De ingekorte beschrijving van Van der Linden luidt als volgt: “De troon is bovenaan versierd met een mandje vruchten. Dit maal draagt O.-L.-Vrouw het kind Jezus op haar linkerarm.” De troon wordt langs weerszijden gestut door engelen die eveneens een mand vruchten boven het hoofd dragen. Het schild met de roos staat ditmaal onderaan, net zoals de Latijnse tekst. De troon is met een stralenkrans omgeven, ingesloten door een donkere cirkel. Rechts daarvan staat de reliekkast. De kerk zelf is volledig in renaissancestijl weergegeven met een betere driedimensionale structuur en ze is omringd door een kerkhofmuur. Talrijke pelgrims treden de kerk binnen. Tussen de cirkel en de kerktoren is een wapenschild aangebracht met daarin de Brabantse leeuw. De staakkapelletjes zijn verdwenen. De verzen onderaan zijn weggelaten, maar op de keerzijde staat het gebed ter verering van Onze-Lieve-Vrouw van Rozebeke, zoals hoger al weergegeven. Het is een steendruk uit het begin van de 20ste eeuw. Ditzelfde type bestaat ook in een latere uitgave die wel de verzen onderaan draagt.

Door Van der Linden wordt nog een ander type vermeld onder de naam type Ant. De Smet en de naam van de uitgever Het Blazoen Zottegem. Er bestonden alleen linnen uitvoeringen en bovendien had het, in tegenstelling met de vorige, de vorm van een gelijkbenige driehoek.

Afb. 10: Vaantje 3

Op nagenoeg alle vaantjes draagt de toren, zoals nu nog, steeds twee kruisen, elk met een vaantje. De ware grond van deze torenbouw konden we niet achterhalen maar misschien is de uitleg meer van bouwtechnische aard. Aangezien de lengteas van de toren iets langer is dan zijn breedte (dus rechthoekig) is hij afgedekt door een schilddak met korte nok. (*Anders zou men nooit één snijpunt van de 4 vlakken bekommen hebben - eigen versie*). De beide uiteinden van de nok zijn voorzien van een bol met kruis en windwijzer (vlaggetje - geen haan) (overgenomen uit Dhaenens en bevestigd door Dewolf).

Slot bij deel I

Het was de bedoeling in het eerste deel van deze tweedelige bijdrage ter gelegenheid van de oprichting van een bronzen gedenkteken gewijd aan de Paardenommegang in Rozebeke, een deelgemeente van Zwalm, een beschrijving te geven in de eerste plaats van de historiek van het dorp zelf met zijn benaming en zijn opsplitsing in verschillende wijken, die het best kan vergeleken worden met het huidige kadasterplan, voor zover er ons bronnen ter beschikking stonden. Een beschrijving over de historiek van de kerk en de perikelen rond haar bouw bracht ons tot het miraculeuze Onze-Lieve-Vrouwebeeld dat al sinds eeuwen aangeroepen wordt voor de genezing en de bescherming tegen besmettelijke ziekten zoals de roosziekte en de pest zowel bij mensen als bij dieren.

Dit was dan ook aanleiding tot de eeuwenoude ruiterrommegang waarvan we het ontstaan en de rituelen beschreven hebben, in het kader van een preventieve bescherming door bewegen, processies en ommegangen. Zo is dit laatste een link naar de opsomming van het ontstaan en de evolutie van het paardenras en van de meest voorkomende besmettelijke ziekten van vee en paarden en hun behandeling zowel curatief als preventief. Dit vormt de inhoud van het tweede hierop aansluitende deel in deze tweedelige bijdrage.

II. Het paard: evolutie van wild paard tot huisdier en werkdier ⁽¹⁹⁾

We willen ons beperken tot een samenvatting van de voornaamste stappen, zoals ze eerder breedvoerig weergegeven worden in twee toonaangevende werken over het paard. Vooreerst is er de standaardencyclopedie van Grzimek getiteld "*Het leven der dieren*". Een groot gedeelte van onze tekst is enigszins aangepast overgenomen uit dit wetenschappelijk zeer hoogstaande werk. In mindere mate werd gebruik gemaakt van het boek "*10.000 jaren huisdieren*" door Louis Gonissen. Dit eerste deel van onze tekst kan dus beschouwd worden als een persoonlijke aanpassing en weergave van bepaalde gedeelten uit deze beide werken, maar tevens aangevuld met gegevens en feiten

(19) In dit nummer wordt de evolutie van het paard ook besproken in het artikel van Martens van de Stichting Levend Erfgoed, zie blz. 206.

uit de overlevering zonder de juiste kennis van de oorspronkelijke bronnen.

Het ontstaan van het paard valt in verschillende stadia uiteen, startend als een viertennig dier, de *Eohippus*, een 60 miljoen jaren geleden, vergelijkbaar met de hond met een schofthoogte van 30 cm. Hij vond zijn oorsprong in de zuidelijke staten van de VS. Ongeveer 40 miljoen jaren geleden was hij al gegroeid tot een hoogte van 60 cm. Hij was een bladeter. Eveneens miljoenen jaren terug evolueerde hij tot een eerste drietenige soort, de *Mesohippus*, al over een drietenige soort overgangstype van bosdier naar steppedier, de *Parahippus*, verder de drietenige graseter *Merohippus* tot finaal de ééntenige (éénhoevige) grazer *Equus Caballus*. Naar schatting ongeveer 1 miljoen jaar geleden kwam uit een latere soort, de *Pliohippus*, in Noord-Amerika de soort, *equus* te voorschijn, de voorloper van ons paard, met een schofthoogte van ± 130 cm. ⁽²⁰⁾

EOHIPPIUS (EOCEEN N.AMERIKA)	4-5 TENIG $\pm 45-50.000.000$ JAREN V.C.
MESOHIPPUS (OLIGOCEEN N.AMERIKA)	3 TENIG 35.000.000 J.V.C.
HIPPARION (PLIOCEEN N.AMERIKA)	3 TENIG 7.000.000 J.V.C.
EQUUS (PLIO-PLEISTOCEEN N.AMERIKA-AZIA-EUROPA)	1 TENIG 1-2.000.000 J.V.C.
EQUUS GMELINI TARPAN	(PLEISTO-RECENT) 1 TENIG 500.000 J EN LATER
EQUUS CABALLUS	HUISDIER

Afb. 11: Tabel met enkele der voorhistorische paardenrassen.

Een samenvattende tabel van deze onderscheiden voorhistorische paarden - al is ze niet totaal identiek aan onze tekst - vinden we hierboven terug (afb. 11). Het is een reproductie van de fresco's die getekend staan op de muur in de snijzaal van het instituut voor veterinaire anatomie en weefselleer van de vroegere, nu in verval geraakte veeartsenijschool op het Casinoplein te Gent. Na deze tabel worden een tweetal van deze rassen, zij het op een eerder abstracte wijze, weergegeven o.a. voor de *eohippus*, de *equus gmelini* of *tarpan* en de *equus caballus*. Ze zijn van de hand van de Gentse kunstschilder Karel De Bondt die ze op verzoek van het toenmalige diensthoofd, Prof. Dr. J. De Regt (+) aangebracht heeft tijdens de Tweede Wereldoorlog. Nu zijn ze in verval en zullen ze vermoedelijk eerstdaags verdwijnen door de afbraak van de gebouwen, want herstel en behoud is financieel niet

(20) Zie De Lange

haalbaar voor de universiteit. Vandaar dat ik hier in dit artikel hun bestaan wil vermelden en ze minstens voor de geschiedenis bekendmaken aan de hand van deze reproducties, waarvan het copyright berust bij het Museum van de Anatomie en de Weefselleer in de huidige Faculteit der Diergeneeskunde op de Campus Diergeneeskunde te Merelbeke (zie afb. 12, 13, 14).

Het laatste ondergeslacht van de paardachtigen werd gevormd door de *paarden*, in het Latijn *equus*. De geschiedenis van de paardachtigen is, zoals reeds vermeld, begonnen in Noord-Amerika. Vanuit Amerika hebben de paardachtigen in de prehistorie zich verspreid langs de vroegere landbruggen naar Zuid-Amerika en Eurazië. In heel Amerika bleken de laatste paarden al verdwenen te zijn toen de eerste mensen er over de landbrug tussen beide Amerika's en vanuit Azië aankwamen. Alleen in de Euraziatische grasvlakten hebben paarden en mensen elkaar ontmoet.

Eén soort, het *Wild Paard (Equus Przewalskii)*, thans in de vrije natuur waarschijnlijk uitgeroeid, zou de stamvorm zijn van ons huidige huispaard. In de prehistorische tijden zouden drie duidelijk onderscheiden ondersoorten bestaan hebben.

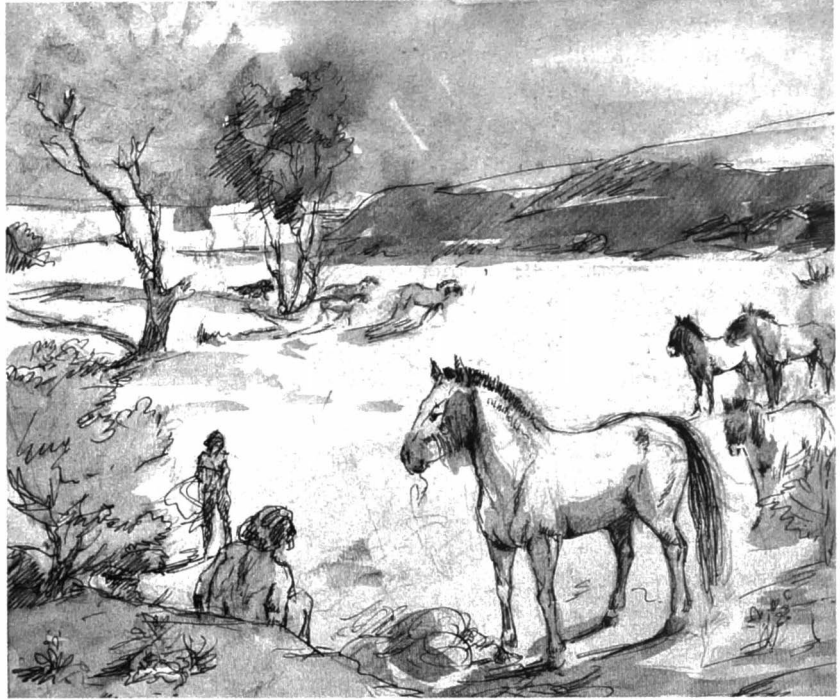
Afb. 12: Hipparion

1. De *Tarpan* (*Equus Przewalskii gmelini*) (zie afb. 14): kwam voor in de steppen en bossteppen van Zuid-Rusland. Rond het midden van de 19de eeuw waren de Tarpans al zo zeldzaam dat hun volledige verdwijning nog een kwestie van tijd was, wat in de jaren 1870-1880 gebeurde.
2. De *Bostarpan* (*Equus Przewalskii silvaticus*): kwam voor in de bosgebieden van Oost- en Midden-Europa, waar het reeds in de vroege middeleeuwen uitgeroeid bleek te zijn.
3. Het *Przewalskyy paard* (*Equus Przewalskii Przewalskii*), dat in de vroegste tijden voorkwam van de Oeral tot Kazakstan via geheel Midden-Azië tot Mongolië. Het komt alleen nog voor in dierentuinen (zie afb. 15). De naam van dit Aziatische paard werd ontleend aan de naam van de Russische onderzoeker Przewalski, die het ontdekte in 1879. Vanaf 1897-1902 bleek er een beperkte invoer te zijn geweest vanuit Mongolië naar Europa. In totaal werden er in die periode niet meer dan 53 dieren naar Europa overgebracht. In de jaren 1940-1945 maakten Mongolen in het noorden van het verspreidingsgebied in Noord-Mongolië nog vier dieren buit. Een tiental jaren daarna was het Przewalskipaard in de vrije

Afb. 13: Equis

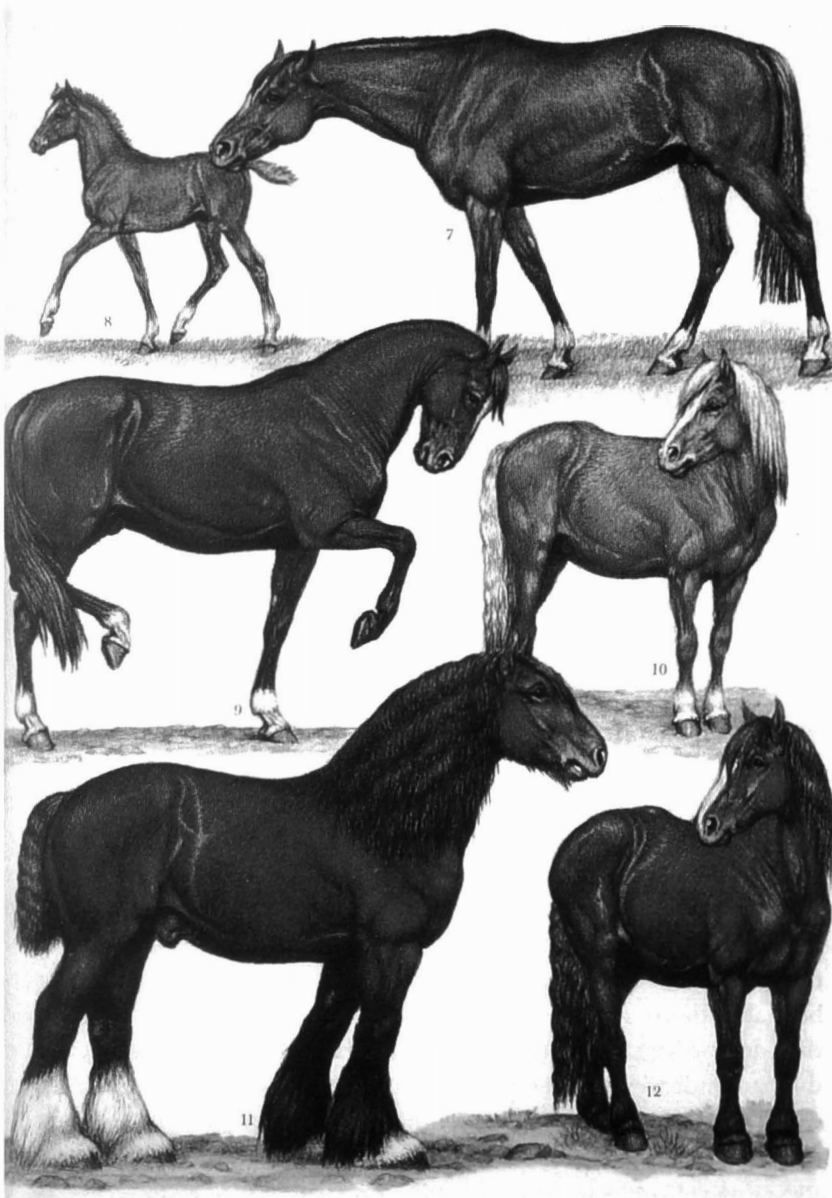
Afb. 14: Tarpan

natuur uitgeroeid. Gelukkig is men er in geslaagd het in bepaalde dierentuinen te behouden, zodat bij een telling in 1972 melding gemaakt werd van ca. tweehonderd dieren. Dit is het enige relict van het wilde paard dat geen enkele periode van domesticatie heeft doorgemaakt.

In de historische tijd kwamen wilde paarden uitsluitend in Europa en Azië voor. Zoals al vermeld, waren ze al langere tijd voordien uitgestorven in Amerika. De wilde paarden uit Eurazië bewoonden de steppen en toendra's, maar wanneer door de klimaatveranderingen na de IJstijd de steppen vervangen werden door bossen viel het wilde paard uiteen in verschillende ondersoorten zoals de Tarpans en de Bostarpans. Zo was al sinds de vroege Middeleeuwen de Bostarpan bekend in Midden- en Oost-Europa. Dit bestand verdween echter stilaan doordat meer en meer woongebieden in deze steppegronden in cultuur werden gebracht. Het laatste toevluchtsoord bleek het noordwesten van Polen te zijn. Van daaruit werd een aantal naar bepaalde dierentuinen gebracht. Andere werden wegens problemen met de voeding vanaf 1808 onder de plaatselijke bevolking verdeeld die ze temden en bij het werk gebruikten. Blijkbaar werden reeds in de jaren 4000 voor Christus pogingen ondernomen om wilde paarden te domesticeren. Zo was omstreeks 2000 vóór Christus het paard in China een welbekend en algemeen verspreid huisdier.

Aan het ontstaan van het *huispaard* (*Equus Przewalskii caballus*) hebben vermoedelijk alle drie bovenvermelde ondersoorten van het Euraziatische wilde paard bijgedragen. Daaruit ontstonden door toedoen van de mens vele rassen die zowel uiterlijk als in gebruiksmogelijkheden verschilden. Huispaarden van het Przewalski-type vindt men nu nog dominant in het Aziatische deel van de vroegere Sovjet-Unie. Ze zijn robuust en klein met een groot uithoudingsvermogen en zeer snel. We vermelden hier enkele van die huispaarden: het *Kirgiezenpaard* in Centraal-Azië, het *Kalmukkerpaard* tussen Wolga en Kaspische Zee, het *Altaipaar*d in Zuid-Siberië, het *Gobipaard* in Mongolië, en als bekendste afstammeling het *Arabische Paard*, dat

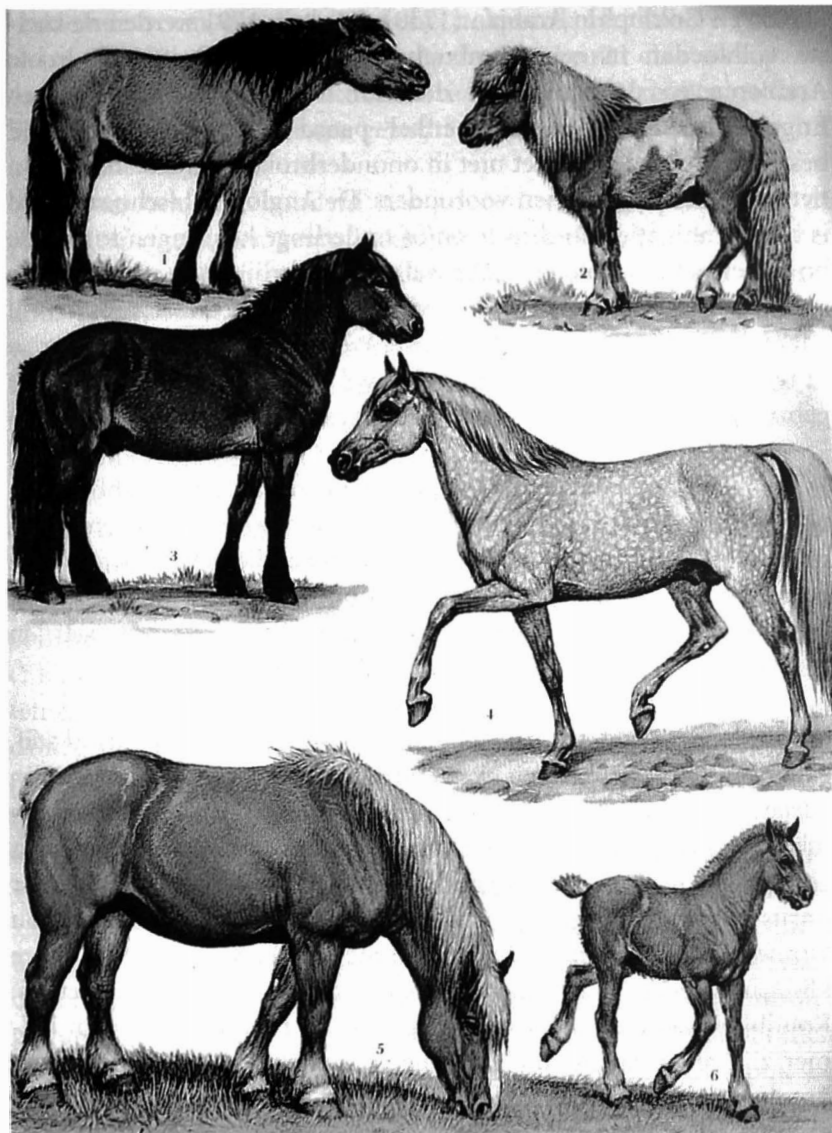

Afb. 15: Przewalski Paarden (uit de dierentuin van München)

Afb. 16: Deze geeft een aantal van de geciteerde paardenrassen weer)

Bovenstaand afbeelding geeft enkele van de in de tekst vermelde huispaardenrassen weer.

1. KONIK (klein huispaard in Polen) - 2. SHETLAND-PONEY (primitiefste van de noordelijke paarden) - 3. EXMOOR "PONEY (Cornwall - rechtstreekse afstammeling van het wilde paard) - 4. ARABIER - 5. RIJNLANDSE KOULBLOEDMERRIE of RIJNLANDER - 6. VEULEN van 5 - 7 ENGELSE VOLBLOEDMERRIE met VEULEN (8)
9. HANNOVERAAN (vooral in Neder-Saksen gefokt in de stoe-terij van Celle) - 10 HAFLINGER (trek-, rij- en lastdier in het hooggebergte van de Alpen in Zuid-Tirol) - 11 YORKSHIRE PAARD) - 12. PINZGAUER (vertegenwoordiger van de koudbloedrassen - geschikt in bergachtige streken - Oostenrijk - Tirol).

vanuit Arabië met de islam over grote delen van het Nabije Oosten en Noord-Afrika verspreid werd. Door de kruistochten kwam het Arabische paard in de Middeleeuwen ook naar Europa waar het frequent gebruikt werd voor kruisingen met Europese huispaarden.

In de loop der eeuwen hebben zich stilaan vier verschillende groepen binnen de huispaarden ontwikkeld: *volbloed*, *warmbloed*, *koudbloed* en *halfbloed*. Over de hele wereld kent men slechts vier *volbloedrasen*, nl. de *Arabische Volbloed*, de *Shagya* of *Euro-Araber*, de *Engelse Volbloed* en de *Anglo-Arabische Volbloed* of *Anglo*. De Engelse volbloed is ontstaan door kruising van Britse paarden met één Arabier, van de drie Arabische hengsten: Beyerley Turk (1690), Darly Arabian

(1705) en Goldophin Arabian (1730). Reeds in 1791 werden de snelste volbloeden in een stamboek ingeschreven. Buiten de echte Arabieren en de kruisingen daarvan met volbloedpaarden van Engelse fokkers mag geen enkel paard als Engelse volbloed beschouwd worden als het niet in ononderbroken lijn afstamt van in het stamboek opgenomen voorouders. De Anglo-Arabische volbloed is een combinatie van directe en/of onderlinge kruisingen tussen de bovenvermelde volbloeden. Wel vallen er uiterlijk toch opmerkelijke verschillen op tussen de volbloeden van de diverse stamlijnen, al naargelang ze meer Arabisch dan wel Westers bloed hebben. Daar ze te temperamentvol en te licht gebouwd zijn spelen ze geen rol als gebruikspaarden, wel voor de ren op de renbanen.

Fysiologisch beschouwd qua temperament en constitutie hebben zich twee groepen paarden ontwikkeld. Uit de eerder zware en grove noordelijke wilde paarden van het ponytype, die gekend waren om hun weerstand tegen grote natuurschommelingen, ontstonden de koudbloeddrassen. Uit de fijner gebouwde zuidelijke wilde paarden van het ponytype ontstonden de warmbloeddrassen.

Warmbloed en koudbloed hebben niets te maken met het bloed zelf. Alle paardenrassen hebben even warm en even koud bloed. Het zijn alleen maar hun kenmerkende temperaments- en karaktereigenschappen. Warmbloedpaarden zijn synoniem voor zeer beweeglijk, eerder licht gebouwd en moeilijk in toom te houden. Ze zijn eerder onrustig en schichtig en verspillen daardoor veel energie, wat zou kunnen in verband gebracht worden met een herkomst uit warmere klimaatgebieden, waar energieverstopping veel meer toegelaten is. Koudbloedpaarden zijn zwaarder gebouwd, blijven rustiger en kalmer, zijn zeer traag in hun bewegingen, zijn gemakkelijker in toom te houden en springen spaarzamer om met hun energie. Er bestaan evenwel nog meerdere mengrassen tussen koud- en warmbloeddrassen. Zo zijn in Duitsland de *Oostpruis* of *Trakehner*, de ietwat zwaardere *Hannoveraan*, de *Holsteiner* en de *Oldenburger* als zwaarste halfbloed bekend en in Nederland de *Groningse*, de *Friese* en de *Gelderse halfbloed*.

Men vermoedt dat rond 1500 vóór Christus het onderscheid tussen koudbloed en warmbloed gemaakt werd, wat aanleiding gaf tot de beroemdste warmbloed de *Arabier* en de beroemdste koudbloed, het zware trekpaard met de *Ardenner* als oude vertegenwoordiger. Onder de verzamelnaam *Belgisch trekpaard* staan verschillende types aanverwante koudbloeddrassen bekend. Ze dragen alle nog de sporen van kruisingen met Arabieren, zij het in eerder geringe mate. Voorbeelden hiervan zijn het Nederlandse trekpaard, de *Rijnlander*, de *Pecheron* in Frankrijk en de *Haflinger* in Tirol. Het oude Ardense paard is nu een

verkleinde vorm van het Belgische trekpaard. Het sobere Ardense paard werd vanaf de 16de eeuw uitgebreid gebruikt als ruiterspaaard voor de legeretros en de lichte cavalerie. Tijdens de Napolitaanse oorlogen was deze Ardenner een gezocht trekpaard voor de artillerie.

Nog maar een paar honderd jaar geleden werd het paard voor de ploeg gespannen, een gebruik dat steeds beperkt gebleven is tot het noordwesten van Europa. Op andere plaatsen werd dit werk verricht door de trekos en in de landen rond de Middellandse Zee, alsook in vele ontwikkelingslanden, door de ezel, maar die wordt meer als lastdier gebruikt. Door de mechanisatie van de landbouw werden de trekpaarden met uitsterven bedreigd. Alleen het Ardense paard werkt nog bij het verslepen van boomstammen in de Ardense bossen.

Op dit ogenblik bestaan er evenwel diverse groepen paardenliefhebbers, die wel tweehonderd rassen als hobbypaarden hebben geselecteerd en behouden, door nog steeds aan rasverbetering te doen. Een voorbeeld daarvan zijn de Landelijke Rijverenigingen in ons land (LRV), waarbij duizenden jongere en/of volwassen ruiters aangesloten zijn. Hun hobby bestaat uit het beoefenen van de niet-elitaire landelijke ruitersport onder de vorm van tornooien, springwedstrijden, prijskampen en zelfs ommegangen. Deze kweek van hobbypaarden heeft zich weten uit te breiden op onze huidige gemechaniseerde landbouwbedrijven dankzij de beschikking over een type paarden, dat veel minder veeleisend is op het gebied van onderhoud en veel gemakkelijker te onderwerpen aan dressuur en menbaarheid. Omdat het paard in voortdurend contact leeft met de mens is het als het ware onderworpen aan een permanente dressuur en is het een huisdier geworden. Op dergelijke manier leert het schijnbaar de gewoonten van zijn baas kennen en zich daaraan aanpassen. Maar ook de paardengeleider toont een steeds groter begrip voor de gewoonten van zijn paard.

Tot besluit mogen we stellen dat het paard een onmisbare rol heeft gespeeld in de cultuurgeschiedenis van de mens en aan zijn betekenis als een der beste helpers van de mens. Daarom ook past dit verhaal over zijn ontstaan en evolutie volledig in het kader van deze publicatie.

De voornaamste aandoeningen en ziekten bij het paard en andere huisdieren door de eeuwen heen.

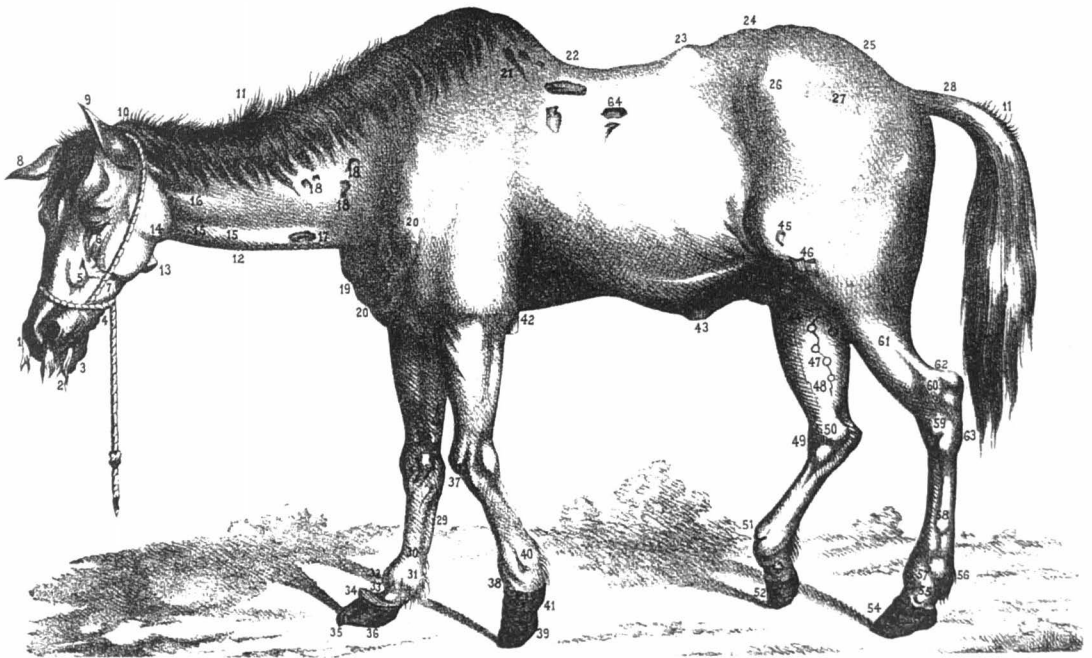
Zoals hierboven al vermeld is, heeft de beschreven domesticatie ook haar negatieve gevolgen gehad. Het samenbrengen van dieren in kudden, beperkt in hun bewegingen in de vrije natuur en ondergebracht in niet altijd hygiënische omstandigheden in soms overbevolkte hok-

ken, kan een voedingsbodem betekenen voor het uitbreken en verspreiden van ziektoestanden, vooral van besmettelijke aard. Zo is parallel met de domesticatie ook een toename van allerhande ziekten en aandoeningen opgetreden bij de meeste diersoorten en zeker ook bij paarden. Er is wel een duidelijk onderscheid tussen wat we bedoelen met ziekten, respectievelijk aandoeningen, wat betreft hun manier van verspreiden, lokalisatie en verloop. Dit onderscheid willen we in onderstaande beschrijving duidelijk maken.

Aandoeningen

Met aandoeningen bedoelen we eerder sporadisch en geïsoleerd voorkomende pathologische toestanden die veeleer individuele dieren aantasten en zich niet snel of helemaal niet verspreiden over een hele kudde. Ze kunnen zowel van inwendige als van uitwendige aard zijn.

Afb. 17: Het gebrekkelijke paard.

LITH. AUG. ANST, BRUGES

DEP. 11.

HET GEBREKKELIJK PEERD.

1 Het Snot	12 Hartenhals.	23 Lendezeer.	34 Vorm.	44 Lieschebreuk.	55 Javar.
2 Speeksalvloed (Slijmvloed).	13 Euverbeen. (Been aanwas).	24 Kerpelrugge.	35 Ossenpoot.	45 Lanke of zijbreuk.	56 Zeiltobeen.
3 Hangende onderlip.	14 Strangioenklief.	25 Hangend achterste.	36 Gespleten hoorn.	46 Mouwe (Watermouwe)	57 Gezwollen of dikke beenen.
4 Fistelaanhet bovenste kaaksbeen	15 Opgezwollen ader.	26 Uilstekende heup.	37 Kniegezwel.	47 Worm.	58 Peesgalle.
5 id. aanhet onderste kaaksbeen	16 Gezwollen speekselklier (De vijf).	27 Gezwel in de spieren.	38 Lange of hooge voet.	48 Voorgalle (fontein galle).	59 Jardon (Hardgezwol beelen aan de kuit)
6 Blindheid en maanloop.	17 Aderfistel	28 Rattensteert	39 Nauw of gesloten voet.	49 Kloof.	60 Kruisgalle.
7 Speekselfistel.	18 Worm (Open)	29 Pezenklop of pezengezwel.	40 Stekelhamige voet	50 Spaan.	61 Zwakke schoenkel.
8 Lange en hangende ooren.	19 Bonstgezwel.	30 Ueverbeen.	41 Boksvet.	51 Ovarkoot.	62 Kakhie.
9 Haazen nozen.	20 Schofgezwel.	31 Kootgallejes (aan den boulet).	42 Spongie (Gezwel aan de elleboog, Lijffer).	52 Voet met randen.	63 Haazenhiel.
10 Mol.	21 Schofziekte (De mol)	32 Kootgezwel.	43 Navalbreuk.	53 Hoornholts.	64 Weer (Hardheids, vrygeef)
11 Schurft in de maan en steert.	22 Zaalrugge.	33 Langgehiel (Haande post).		54 Plat of volvoetig.	

Te verkrijgen bij Victor Cornille, Thourout.

Van inwendige aard betreft het organen in de buik- en borststreek, ze zijn niet zichtbaar en kunnen alleen maar vastgesteld worden aan de hand van het slecht functioneren van deze organen, zoals bij de spijsvertering, de bloedsomloop en de hartfunctie, de zenuw- en spierwerking, de nierwerking enz... Kortom, wat meestal geformuleerd wordt als inwendige ziekten met een overdreven of omgekeerd, een onvoldoende functie van deze organen zelf, eventueel van kwaadaardige aard met het verschijnen van tumoren en uitzaaiingen, metastasen genoemd. Zoals hoger vermeld, blijven ze beperkt tot één of slechts toevallig enkele dieren in de hele groep van dezelfde diersoorten.

Aandoeningen kunnen ook van uitwendige aard zijn en meer speciaal, wat we noemen het exterieur aantasten. Dergelijke aandoeningen leiden in de eerste plaats tot duidelijk zichtbare afwijkingen of misvormingen die het dier een gebrekkig uitzicht geven. Ze hebben als gevolg dat ze meestal hinderlijk, zelfs soms pijnlijk zijn voor de beweging, de stand of de mooie perfecte lijn van het ras. Omdat elk uitwendig lichaamsdeel meerdere afwijkingen of misvormingen kan vertonen, zijn ze te talrijk om ze in dit artikel op te sommen en te beschrijven. Daarom verwijzen we naar afb. 17, die ze alle vermeldt in een uitgebreid overzicht. Het is een beeld dat stamt uit de collectie van het studiemateriaal voor de studenten aan onze Faculteit der Diergeneeskunde en dat het onderwerp uitmaakte van de cursus over het exterieur bij het paard. De juiste datum konden we spijtig genoeg niet situeren maar de vermelding in de drie officiële talen kan wijzen op een brede verspreiding en de prijs in een wat ouder Nederlands blijkt zeker te wijzen op een periode voor de eerste wereldoorlog.

Ziekten

Onder de titel ziekten klasseren we veeleer ziekte-toestanden, die in een korte tijd van dagen tot hoogstens weken, een hele kudde massaal aantasten en zeer snel onder de kudde overgedragen en verspreid worden. Deze zijn dan ook bijna uitsluitend van besmettelijke aard en worden veroorzaakt door ziekteverwekkers, in de volksmond kiemen of microben genoemd. Hieronder vallen dus zowel bacteriën als virussen, maar ook parasieten. Onder de benaming "infectieziekten" verstaat men gewoonlijk ziekten die veroorzaakt worden, hetzij door bacteriën, hetzij door virussen, met dien verstande dat deze een algemene infectie veroorzaken, d.w.z. een infectie waarbij van bij de oorsprong het hele lichaam betrokken is in tegenstelling met de lokale aandoeningen die één of slechts enkele organen aantasten. In wat volgt willen we de infectieziekten opsplitsen in bacteriële, virale en ten slotte parasitaire ziekten. Een bacterie is een ééncellig micro-organisme dat zich autonoom kan vermenigvuldigen meestal door split-

sing, terwijl virussen meer partikels zijn bestaande uit een of meer speciale eiwitten, maar die een levende dierlijke of plantaardige cel nodig hebben om zich te repliceren en waarbij deze cellen meestal gedood worden. Een parasiet is een organisme, dat leeft in of op een ander soort organisme (gastheer), waaraan het zijn voedsel onttrekt (parasitos = meeëter). Hier gebeurt de vermenigvuldiging door koppeling van mannelijke en vrouwelijke exemplaren.

Voor een beschrijving van deze ziekten, vooral in vroegere tijden, hebben we een beroep gedaan op het boek "*Volksdiergeneeskunde*",⁽²¹⁾ op eigen notities uit onze vroegere cursussen van besmettelijke ziekten⁽²²⁾ en op het wetenschappelijke standaardwerk van Stableforth en Gallaway. Het is zeker niet de bedoeling in deze publicatie alle bij dieren voorkomende ziekten te bespreken. De finale opzet van deze publicatie bestaat in een historische beschrijving van de ruiteromwegang te Rozebeke en zijn bedoeling, namelijk de genezing of het voorkomen van vooral besmettelijke ziekten bij huisdieren in het algemeen, maar bij paarden in het bijzonder en zelfs bij de mens. Het accent wordt vooral gelegd op enkele ziekten die in vroegere eeuwen een brede verspreiding kenden, al zijn sommige ervan totaal uitgeroeid.

De meest gevreesde ziekte van de Middeleeuwen en af en toe ook van latere tijden is de pest. Deze uiterst besmettelijke ziekte bestaat evenwel onder verschillende vormen naar gelang van de aangetaste species. Pest bij de mens, in tegenstelling tot deze beschreven bij alle diersoorten, is een bacteriële besmetting en kent een ander verloop. Historisch wordt ze ook als "de zwarte dood" of "de builenpest" aangeduid, omdat ze gekenmerkt wordt door een etterige zwelling en ontsteking (builen) van de klieren. Alle andere pestsoorten - runderpest, paardenpest, vogelpest - worden door een virus veroorzaakt en vertonen eerder het beeld van uitgebreide bloedingen en darmontstekingen. Kenmerkend voor al deze pestvormen is de zeer acute en massale verspreiding met een volledige sterfte als gevolg.

Een andere, minder snel verbreide maar toch niet te onderschatten besmettelijke ziekte is de *diarree*, de *buikloop* of *afgang (het schijt)*, die eveneens kan voorkomen bij alle diersoorten, vooral bij jongere dieren in sterk bevolkte fokeenheden. Ze wordt veroorzaakt door een reeks bacteriën uit de groep der salmonellidae, die zich in het maag-darmkanaal ontwikkelen. Deze besmetting kan gepaard gaan met andere kiemsoorten zoals de colibacterie en de pasteurella bacil, verantwoordelijk voor de pasteurellose, een aandoening van de longen bij runderen en kalveren, ook pleuro-pneumonie genoemd.

Andere gevreesde ziekten, die evenwel geen zulke verschrikkelijke en uitgebreide proporties aannemen, zijn het *miltvuur*, dat ook het *kool-*

(21) Zie Wouters

(22) Zie Geurden

vuur genoemd wordt, en bij de meeste grote huisdiersoorten, het *schurft* (*ruydigheit* bij het paard), een besmettelijke jeukverwekkende huidziekte veroorzaakt door mijten, die het haar doen uitvallen en een geweldige jeuk teweegbrengen. *Katrienewielen* (*beestenbrand*) is een schimmelziekte bij runderen.

Voorals paarden zijn onderhevig aan de *droes* (het *straljoen*, het *strangeljoen*, het *goedaardige snot*), die bestaat uit een ontsteking van de bovenste luchtwegen, zoals de neusholte en de keel, waarbij etter (*snot*) uit de neusgaten vloeit. Daarnaast bestaat ook de *kwaadaardige droes*, met zijn wetenschappelijke naam *malleus*, een zeer besmettelijke bacteriële ziekte van éénhoevigen, die gekenmerkt wordt door de vorming van knobbels en verzweringsen. Ook vleeseters en de mens kunnen aangetast worden. Ze was zeer sterk verbreid in de 18de en 19de eeuw en kende gedurende de Eerste Wereldoorlog een heropflakking wegens de verplaatsingen van de oorlogvoerende legers. Ze kent een uitwendige vorm op de huid, *rot* (*farcin*, *morve*), en een inwendige vorm, *snot*, in de voorste luchtwegen. Aan *malleus* werd vroeger gedacht in verband met een eventuele bacteriologische oorlog. Wegens haar grote besmettelijkheid en gevaar op een fatale afloop is het een ziekte die onder de controle van de gezondheidspolitie valt en een verplichte afslachting betekende. Thans is ze volledig uitgeroeid.

Een ziekte die veel schade heeft veroorzaakt aan de paardenfokkerij is nog steeds *polyarthritis* of het *geel water* bij jonge veulens en kalveren. De gewrichten zijn dik en gezwollen (*arthritis*) omdat er een vochtophoping optreedt, die snel geel en etterig wordt en het veulen (of het kalf) is bijna steeds onherroepelijk verloren. Een ganse reeks pathogene kiemen ligt aan de basis van deze ontsteking.

Zilt (*mokvoet*) is een huidziekte van de onderste gedeelten van de poten bij het paard. De poot begint te zwellen, het haar valt uit en wordt vochtig of ziltig. Van zilt komen gemakkelijk *kankervoeten* voort, de gevreesde aandoening van ondervoet of zool van de voet (of hoef) van het paard.

Mond- en klauwzeer is een virale aandoening van de muil, de tong en ook van de tussenklauwspleet, veroorzaakt door een virus, alleen bij herkauwers en varkens (alle spleethoevigen), en gekenmerkt door het optreden van blaren (blazen) op de slijmvliezen (weke lichaamsdelen). Vermits de ziekte onderworpen is aan een internationale reglementering van de gezondheidspolitie, kan nu slechts af en toe nog een uitbreking ontstaan met enorme gevolgen voor de veeteelt in de betrokken gebieden.

Tuberculose, dominant bij rundvee, was een zeer sterk verbreide aandoening endemisch in bepaalde stallen, maar is thans in onze West-Europese veeveelt praktisch volledig uitgeroeid door de strenge veeziektenbestrijding. Het was vooral een ziekte van de 18de, 19de en begin 20ste eeuw.

Tetanos of *klem*, *stijfkramp*, *doodskramp* kan bij alle dieren optreden, maar is wel het meest frequent bij paarden. Ze wordt niet rechtstreeks veroorzaakt door een kiem, maar door een schadelijke stof, toxine genoemd, die gevormd wordt door de tetanosbacil. Ze berust op een aantasten van het zenuwstelsel met als gevolg aanhoudende spierkrampen. De dood treedt op door verstikking wegens ademhalingsstilstand.

Parasitaire aandoeningen worden bij alle diersoorten veroorzaakt door hetzij platte wormen zoals de lintworm, hetzij ronde wormen in het maagdarmkanaal die een chronische diarree en vermagering veroorzaken, hetzij door ronde wormen in de longen van herkauwers (*grashoest*), hetzij de *leverbot* (distomatose) bij herkauwers. Al deze parasitaire aandoeningen verwekken een verraderlijke en eerder chronisch verlopende besmetting, vermits hun verspreiding in de kudde berust op de uitscheiding en opname van wormeieren, soms via een tussengastheer.

Een huidziekte waarmede we willen besluiten omdat ze vooral bij mensen voorkomt en ook in bepaalde historische verhalen aan het paard toegeschreven wordt, is de *roosziekte* of *roos* (*hoofdroos*). Ze is gekenmerkt door het ontstaan van fijne droge schilfertjes tussen de hoofdharen die een jeukend gevoel kunnen veroorzaken. Pieters vermeldt dat deze ontsteking herhaaldelijk bij kweekmerries kan optreden na het veulenen. We vonden echter in geen enkel handboek over paardenziekten enige verwijzing naar deze huidziekte (zie verder).

Behandeling van de zieke dieren, de beschreven ziekten voorkomen of genezen.

Aangezien de bedoeling van dit artikel is, de oorsprong en de evolutie van de ruiterringang in Rozebeke te beschrijven in het kader van de verering van het miraculeuze Onze-Lieve-Vrouwebeeld en zijn aanbedding tegen bepaalde, vooral in de oudheid bekende, ziekten bij mens en dier, willen we deze behandeling beperken tot de ziekten die dominant waren bij het ontstaan en de evolutie van deze ommevang. Heel wat van die ziekten, meestal de meest gevaarlijke en besmettelijke, zijn thans nagenoeg volledig uitgeroeid in onze streken door de verplichte ziektebestrijding en het gedwongen aflachten of door de thans gebruikelijke maatregelen van preventie en vaccinatie.

Onze bespreking zal zich vooral beperken tot de behandelingen die in oude tijden en in de volksdiergeneeskunde schering en inslag waren. Een behandeling kan een dubbele bedoeling hebben: ofwel wordt ze toegepast als de ziekte reeds opgetreden is en dan is ze curatief (genezend), ofwel wordt ze aangewend om de dreigende ziekte te voorkomen, dus preventief, thans zeer gebruikelijk door het ontstaan van de vaccinatietherapie.

Door Wouters worden niet alleen de ziekten uit vroegere eeuwen beschreven, maar ook hun behandelingen zeer uitvoerig weergegeven, te uitvoerig om ze hier in een beknopte vorm te kunnen vermelden. Hieronder volgt een samenvatting van de verschillende soorten ingrepen.

Curatieve behandelingen

Een eerste vaststelling is het louter empirische van deze behandelingen, meestal zonder enige wetenschappelijke grond of verklaring. Dominant was de behandeling met planten, hetzij in verse toestand, hetzij onder de vorm van kruiden, poeders of extracten, hetzij onder de vorm van afkooksels en met zalven en smeersels. Er werd gezocht naar het geheim verband tussen ziekte en dier. Dit verband kon berusten op:

1. De **oorzaak** van de ziekte: zo werden paarden met maagdarmwormen behandeld met gedroogde wormen van een ander geïnfecteerd paard.
2. De **naam**: gebruik van hondenroos, hondenribbe en de hondstong om de beten van razende of dolle honden te helen.
3. De **kleur**: het geelachtige sap van de stinkende gouwe (*Chelidonium majis*), aangewend bij paarden en kalveren die lijden aan leverziekten en geelzucht.
4. **Vorm en uitzicht**: planten met speen- of knobbelvormige wortels (Speenkruid) tegen het speen.

Tegen het einde van de 15de eeuw neemt het volk langzamerhand kennis van boeken, zoals de geneeskundige boeken van Dodoneus (Dodoens) (1517-1565), van Van Beverwijck (1594-1647) en van Boerhave (1668-1738). Wouters vermeldt in zijn boek niet minder dan honderd planten met een (vermeende) therapeutische of toxische werking.

Daarnaast werden ook een reeks van specerijen of huishoudkruiden aangewend, zoals zout, pekkel, azijn, peper, mosterd, honing of ook ontsmettingsmiddelen, zoals bleekwater, aluin, zeep (vooral bruine), teer. De geneeskunde en de heilkunde werden vaak samen aangewend, zoals bij het *bloed laten* bij paarden met hoefbevangenheid of het *lanken* van herkauwers in het geval van oplopen (trommelzucht).

Een belangrijke, frequent toegepaste methode was de *drektherapie*, waarbij uitwerpselen van bepaalde soortgenoten of andere dierspecies al of niet vermengd met plantenafkooksels of poeders aan het dier gegeven werden of op bepaalde lichaamsdelen uitgestreken werden. De oude landbouwer-diereneigenaar, van eeuwen geleden, gebruikte alles wat maar enigszins een vermeende werking kon hebben, zoals kleine dieren en insecten (kikvorsen, spinnen), dierenafval (smout, reuzel, bloed), koeiendrek, mestpoelwater, pekkel, slijk en nog vele andere middelen naargelang van de streek en de ziekten.

Van deze curatieve middelen en methoden is nagenoeg niets meer overgebleven. Ze staan soms nog als vertelsels en verzinsels geboekstaafd. De enorme vooruitgang van de diagnose, van de kennis der oorzaken (etiologie) en van de geneesmiddelenleer op hoog wetenschappelijk niveau, hebben in de periode na de Tweede Wereldoorlog een dergelijk peil bereikt, dat van al deze oude, eerder kwakzalversmethoden, niets meer overgebleven is. Het is dus historie geworden.

Preventieve behandelingen

Naast de curatieve therapie werd ook de preventietherapie aangevend, meestal met dezelfde of aanverwante middelen of methoden. Spijtig genoeg is ons niets bekend over het objectieve resultaat van deze preventie. Vermoedelijk zouden de meeste dieren toch overleefd hebben zonder de noodzaak van deze preventieve ingrepen. Eén ding blijkt men niet gekend te hebben, namelijk de afzondering van de zieke dieren van de gezonde en de noodzakelijke hygiënische sanitaire maatregelen, desnoods het afslachten van de zieke dieren, als ze al niet gestorven waren.

Naast het hoger beschreven gebruik van natuurlijke middelen groeide een tweede onderverdeling van de volksdiergeneeskunde: “de toevlucht tot hogere, buitennatuurlijke krachten” om ziekten van de dieren af te weren door ze te voorkomen of te genezen. De mens, als hoger wezen met rede begaafd, dat in een opperwezen gelooft, nam consequent zijn toevlucht tot hogere machten: ten tijde van het heidendom tot de lagere goden, bij het christianiseren van ons volk tot God en zijn heiligen. Goed en kwaad, de eeuwige tegenstelling. De mens werd geteisterd in zijn gezondheid en in have en goed door de kwade hand, toverij, hekserij. Dit werd bevochten en bezworen door het goede, door bezwering, aflezing, zegening, wijding, offergaven, bedevaarten, ommegangen, processies enz. Hiervan is de ruitersprocessie in Rozebeke een voorbeeld.

BIBLIOGRAFIE

- BENOIT, F. 'Waregemse dorpspolitiek in het Ancien Régime'. In: *de Gaverstreke*, 1995.
- CELIS, G. 'De Folklore der Provinciën'. In: *Biekorf*, 1982, nr. 38, pp. 257-261.
- COLUMBIA ENCYCLOPEDIA, Sixth Edition, Juli 1, 2003, "Rozebeke - Roosebeke".
- DE BROUWER, J. *Bezweringsformule uit 1628*.
- DE CLERCQ, G. 'De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs tijdens de eerste Middeleeuwen (7de - 12e eeuw)'. In: *Ganda Blandinium*, Snoeck-Ducaju & Zoon, Gent, 1997, p. 18.
- DE LANGE, K. 'Fokken: Fokken is in generaties en aan de toekomst denken'. In: *EASP. (Europees-Arabisch Stamboek voor Shagya paarden)*. Stamboekbureau, Donkerbroek.
- DELESTRE JANUARIUS, J.J.D. 'Gedenkenis van O.L.Vr. van Roosebeke', L. Vekeman, S.D. met kerkelijke goedkeuring van 20 maart, Sottegem, 20 maart, 1877, 32 blz.
- DE SCHRIJVER, G. 'Volksbedevaarten tegen ziekten van mensch en dier in het bestuurlijk Arrondissement Aalst', Lic. Verh. Leuven, 1954.
- DE VLEESCHAUWER, R. *Volksbewegen tegen ziekten van Mens en Vee in het Bestuurlijk Arrondissement Oudenaarde* Licentiaatsverhandeling Leuven, 1948.
- DE WOLF, K. 'Gotische Bouwkunst - Vroeg, laat- en postgotiek & invloeden van de Renaissance'. In: *Architectuurgids Zuid-Oost-Vlaanderen*, Marnixring - Sottegem - Printor, 1997, pp. 58-59.
- DHANENS, E. 'Rozebeke'. In: *Provincie Oost-Vlaanderen - Inventaris van het Kunstpatrimonium - Kanton St. Maria-Horebeke*. Uitgave Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen - Gent, 1972, pp. 198-204.
- DIERCKX, N. 'Rozebeke', 'De Onze-Lieve-Vrouwekerk van Rozebeke'. In: *ZWALM, het Twaalfdorpenparadijs*, Uitgave Dienst Toerisme Zwalm, 2002, pp. 17, 30.
- DU CASTILLON, J.H. 'Rozebeke'. In *Touring Club*, 44, 1938, nr. 1, pp 5-7
- DU CASTILLON, J.H. "Rozebeke". In *Touring Club*, 44, 1938, nr.2, pp. 27-30
- GYSELING, M. *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland - voor 1224 - Deel 2, M-Z*, Belg. Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek, 1960, pp.
- GERITS, J. 'Toeristische en Cultuur-historische encyclopedie van de Vlaamse Gemeenten Zwalm-Rozebeke'. In: *Gids voor Vlaanderen*, Uitgave VTB-VAB, Antwerpen, 1985, pp. 1106-1107.
- GEURDEN, L. 'Besmettelijke ziekten bij dieren - Deel I, Bacteriële Ziekten; Deel II, Virusziekten; Deel III, Parasitaire Ziekten'. In: *Reeks Diergeneeskundige Wetenschappen*, Uitgeverij Standaard Boekhandel, 1949.
- GONISSEN, L. 'Op de rug van de dieren - Meer mobiliteit met paarden'. In: *10.000 Jaren Huisdieren*, Uitgave Davidsfonds, Leuven, 1995, pp.128-135.
- GRZIMEK, B. 'Zoogdieren 3 - 18. Paardachtigen'. In: *Het Leven der Dieren Deel XII*, Uitgeverij Spectrum, Utrecht-Antwerpen, 1973, pp. 630-682.
- LECLER, J. *Nieuwen Ommeloper der Prochie van Roosbeke, deel van de baronneye van Schoorisse, ressort Land van Aelst*, R.A.R. 1783.
- PERSOONS, D. - Echtg. DE SMET A., *Landbouwmonografie van Rozebeke*, Persoonlijke onuitgegeven eindverhandeling Regentaat Landbouw-huishoudkunde, 1948.
- PIETERS, J. 'De Paardenommegangen in het Land van Aalst'. In: *Het Land van Aalst*, 1953, nr. 5, pp. 180-189.
- PIETERS, J. 'Bedevaartvaantjes en Paardenommegangen'. In: *Ars Folklorica Belgica*, Deel II, 1956, pp. 225-264.

- PIETERS, J. 'Rond de St. Maartensomwegangen in Asper'. In: *Oost-Vlaamse Zanten*, 1952, nr. 27, pp. 180-189.
- REYNTJENS, L. 'Parochiedomein der Gentse St. Pietersabdij'. In: *Voorlichtingsgids van het Oost-Vlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis*, Gent, 1950. nr.5.
- SANDERUS FLANDRIA ILLUSTRATA, 1641.
- SERVAIS, X. 'Rozebeke'. In: *International Civic Heraldry - Belgian Civic Heraldry*.
- STABLEFORTH, A.W. and GALLAWAY, I.A., 'Infectious Diseases of Animals'. In: *Diseases due to Bacteria, Volumes 1 and 2*, Butterworth's Scientific Publications, London, 1959.
- TOP, S. 'Ommegangen: cultuur-historische achtergronden en evolutie'. In: *Ommegang Circumflexion - eigentijdse replica van een nagenoeg verloren gegane rituele handeling. uit: Ons religieus cultureel erfgoed*, 2002.
- TRIO, P. 'De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs tijdens de late Middeleeuwen. Een historisch overzicht (13e - 15e eeuw)'. In: *Ganda Blandinium*, Snoeck-Ducaju & Zoon, 1997, p. 66.
- VAN DALE, *Handwoordenboek der Nederlandse Taal*, Zevende Druk, 1973, Uitgeverij Martinus Nijhoff, pp. 616, 755.
- VAN DER LINDEN, R. 'Bedevaartvaantjes in Oost-Vlaanderen - bijdrage tot de studie van de legenden, de iconografie, de volksgebruiken', Erasmus, Ledeberg, 1958, XVIII, pp. 276-281.
- VAN DER LINDEN, R. 'Het paard in de volksdevotie'. In: *Tweede interprovinciaal Colloquium Volksdevotie, Hakendover 690 - 1990*, L. Van Eeckhoudt, 1990, pp 29-45.
- VAN HEUCK, E.H. *Les Drapelets de Pèlerinage en Belgique et dans les pays voisins*, Antwerpen, 1922, pp. 390-392.
- VAN KEYMEULEN, J. - schriftelijke mededeling.
- VAN SEVEREN, F. 'Rapport', 1923, geciteerd in Dhanens - Rozebeke, p. 197.
- VERHULST, A. 'Bezittingen en inkomsten van de Gentse Abdijen'. In: *Ganda-Blandinium*, Snoeck-Ducaju & Zoon, 1997, p. 109.
- VIAENE-AWOUTERS, L. en WARLOP, E. 'Gemeentewapens in België - In Vlaanderen en Brussel'. In: *Deel II Vlaanderen M-Z*, Dexia Bank, 2002, p. 440.
- WARSAGE de, R. 'Curieux Processions et Pèlerinages de la Wallonie'. In: *Le Folklore Brabançon*, XVIII, 1939, pp. 188-190.
- WOUTERS, J. 'Ziekten van het paard en het rund'. In: *Volksdiergeneeskunde*, Uitgave in eigen beheer, Wetteren, 1966, pp. 20-95.

Dankwoord

Bij het afsluiten van deze eerder beknopte publicatie over Rozebeke, zijn grondgebied, zijn kerk, zijn miraculeuze beeld en zijn ruitersomgang, met daaraan gekoppeld een beschrijving van de paardenrassen over de eeuwen heen en hun ziekten en behandelingen zowel curatief als preventief, willen we iedereen danken die rechtstreeks of onrechtstreeks tot deze realisatie heeft bijgedragen, hetzij door het beschikbaar stellen van bepaalde historische documenten, hetzij door het verlenen van de nodige logistieke steun. Dit zijn in het bijzonder mevr. Persoons D. (echtgenote A. De Smet), de heer Nico Dierickx van de Dienst Toerisme - Zwalm, mevr. Marga Bonte van het

Provinciebestuur Oost-Vlaanderen en ook het personeel van het rijksarchief in Ronse.

Mijn speciale dank gaat ook naar de redactie van het tijdschrift *Van Mensen en Dingen* met in de eerste plaats de heer hoofdredacteur prof. dr. J. Van Keymeulen en zijn redactieploeg die de toestemming tot het publiceren hebben gegeven. Daaronder wil ik nog speciaal vermelden de Heer M. Adriaen, zelf kleinzoon van een dierenarts uit mijn geboortestreek Poperinge. Zijn inbreng onder de vorm van literatuurgegevens, verzamelingen uit de oudere dierenartsenpraktijk en zijn grote interesse op dit gebied waren van onschatbare waarde.

Ten slotte ook nog bijzondere dank aan het Gemeentebestuur van Zwalm in de persoon van de heer Burgemeester B. Eeckhout, die mijn medewerking aan deze vererende opdracht heeft bewerkstelligd door mij aan te zetten tot het schrijven van deze bijdrage.

VINGER AAN DE POLS

Voor u geknipt

Alternatieve geneeswijzen in Vlaanderen

Antoon Naert en Danny Vanlooche

De opkomst van alternatieve geneeswijzen maakt al enkele decennia opgang. Heksen worden net meer verbrand, tovenaars niet meer gelyncht. Toch blijft de polemiek tussen traditionele en alternatieve geneeskunde een "hot item", ook in Vlaanderen.

Hippotherapie: een paard in een fles? (Krant van West-Vlaanderen 07.05.04)

BRUGGE RAND

Vrijdag 7 mei 2004

De Varens valt in de prijzen dankzij samenwerkingsproject met Zwinstede in kader van Week van de Diversiteit

Paarden als alternatieve therapie...

Op dinsdag 4 mei kreeg De Varens, de School voor Buitengewoon Secundair Onderwijs in Sint-Andries, het bezoek van onderwijsminister Marleen Vanderpoorten (VLD). De minister kwam de cheque van 2.400 euro overhandigen, een prijs die de school won in het kader van de Week van de Diversiteit.

De Varens diende een project in samen met basisschool Zwinstede uit Knokke-Heist met als uitgangspunt 'ontmoeting organiseren tussen kinderen die anders zijn'. Dankzij dit project leren de leerlingen van de derde graad uit het gewone onderwijs samenwerken met de ernstig en moervoudig andersvalide jongeren uit de Varens. Het paard loopt als een rode draad doorheen het hele programma en de activiteiten...

Positieve invloed

Hippotherapie _ paardrijden voor personen met een handicap _ heeft in het buitenland haar doeltreffendheid al bewezen.

De laatste jaren groeit ook in Vlaanderen de interesse en de vraag naar het gebruik van het paard als medium in de gezondheids- en welzijnszorg. Meer en meer instellingen voor personen met een handicap schakelen het paardrijden in hun activiteiten in. De diversiteit in toepassingen van hippotherapie maken haar geschikt voor heel wat doelgroepen zoals mensen met een mentale, motorische of meervoudige handicap, met psychiatrische en psychische problemen, gedrags- en emotionele problemen, randgroepjongeren, mensen met verslavingsproblemen enzovoort.

Sinds een drietal jaar is de hippotherapie wekelijks voorzien voor de leerlingen opleidingsvorm 1 in De Varens.

Bedoeling van deze paarden-therapie is de leerlingen, met een handicap of met problemen, op psychologisch, educatief en sociaal vlak gunstig te beïnvloeden, zodat hun levenskwaliteit gevoelig verbetert. Paardrijden is in die zin nooit een doel, maar een middel om dat doel te bereiken. Nadat de leerling vertrouwd zijn geraakt met de paarden, starten de oefeningen. Zo wil men de motoriek, de coördinatie en het evenwichtsgevoel verbeteren. De oefeningen zijn ook goed voor het overwinnen van angsten en voor het bevorderen van het zelfvertrouwen.

Populaire Nederlandse vitaliteitsgoeroe dr. Roy Martina in ons land

«We kunnen 120 worden, maar verknoeien het zelf»

LOMMEL — Zaterdag was de Nederlandse gezondheidsgoeroe Roy Martina in ons land. 150 euro lichter maar een pak levenswijsheid rijker, stapten de 50 deelnemers aan zijn exclusieve sessie als herboren gezondheidsfreaks weer de wereld in die, zo waarschuwde Martina, er alles zal aan doen om ze op de proef te stellen. In eigen land is de 50-jarige arts een fenomeen. Hij heeft 35 boeken uitgebracht, 8 meditatie-cd's, en hij stelt een ploeg van 30 mensen fulltime te werk. Z'n agenda is tot een eind in 2004 met sessies volgeboekt, en de aanvragen blijven binnenstromen. «Tuurlijk ben ik commercieel», zegt hij zonder te verpinken. «Maar ik heb er wel 30 jaar dure research opzitten. Bovendien, mag je gezondheid niet wat kosten? Als mensen achteloos 200 euro uitgeven aan een paar schoenen, dan voel ik niet de minste gêne wanneer ik 's avonds de kassa passeer.» De levensfilosofie van dr. Roy Martina in zes citaten.

PETER VERBRUGGEN

ZIEK ZIJN IS NIET NORMAAL

«Helaas zijn we ziek zijn in het rijke westen normaal gaan vinden. Maar kijk naar vele andere bevolkingsgroepen in de wereld, waar mensen nooit ziek worden. Het lijkt wel alsof westerlingen hun lichaam opzettelijk vergiften door slechte voeding, stress en psychologische druk. Een griepje zegt: 'ho, even stoppen'. Drie dagen lang wordt het lichaam ontgift, maar we stappen nadien véél te snel weer in het razende leven. Het lichaam is onvoldoende gezuiverd en dus sta je zo weer bij de dokter.»

MELK IS SLECHT

«Een gouden raad: gooi alle koeienmelk buiten en vervang het door rijst-, soja- of amandelmelk. Gewone melk neutraliseert het maagzuur en het bevat de zwaarstverteerbare eiwitte die er zijn, wat vooral bij oudere mensen tot pijnlijke maagopspijningen leidt. Bovendien bevat melk ook ongezond veel kalk. Inname van kalk zorgt ervoor dat je bloedvaten verstopt geraken, en versnelt de botontkalking.»

JUISTE VOEDING VOOR GOED GEVOEL

«Iedereen leeft op, wat ik noem, een nul-as. Zo worden we geboren. Maar we proberen allemaal in de plus-zone te komen waar we gelukkig zijn, waar we ons goed en vitaal voelen. Sleutelwoord hier is voeding. Er bestaan drie soorten. Ziekmakende voeding duwt je naar de min-zone. Suiker, witmeel, vetten vermijd je als je gelukkig wilt zijn. Neutrale voeding, zoals koffie, brengt je geen stap dichterbij de plus-zone, maar je belandt er ook niet door in de min-zone. Goede voeding daarentegen, katapulteert je in de juiste richting. Het begint al meteen goed ontbijt. Best is 's ochtends alleen maar fruit te eten, of havermoutpap.»

BIER IS GEZOND

«Eén à twee glazen alcohol per dag heeft een heilzame, rustgevende werking op het lichaam. Vooral rode wijn is oké, maar let erop dat je het gemiddelde respecteert, want vanaf vier glazen heeft alcohol een vergiftigend effect.»

STOP MET HET GEVAARLIJKE KWIK

«Zelden zo'n paradox gezien: kwik wordt behandeld als een zeer gevaarlijk metaal maar we laten het wel in tandvullingen stoppen. Na 10 jaar is tot 85 procent ervan opgelost. Een deel slikken we in, een ander deel verdampst naar de hersenen waar het onherstelbare schade kan aanrichten. Kwik staat erom bekend dat het ziektes zoals Alzheimer en multiplesclerose in de hand werkt. En toch stoppen we het achteloos in onze mond.»

LEVENSSLESSEN VAN 110-PLUSSERS

«We zijn biologisch geprogrammeerd om 120 tot 150 jaar te worden. Alleen heeft demens met dat 'programma' geknoeid, door zich te laten meeslepen in een stresserende wereld. 110-plussers kunnen zichzelf en alle drukte in de wereld relativeren, ze lachen vaak en zijn met weinig tevreden. Toen de dokter de Franse Jeanne Calment op haar 116de vroeg of ze geen bril nodig had, lachte ze dat weg: 'Ik heb alles gezien wat ik wou, en 't wasschoon.»

Dokter
Lecomte ach-
terna! (Het
Laatste Nieuws
29.09.03)

Levertraan is 'nieuw' middel tegen depressies

MAASTRICHT — Veel volwassenen zullen het niet graag horen, maar levertraan is helemaal terug van weggeweest. De visolie uit de lever van onder meer zalm, makreel en haring, die grootmoeders ons vroeger onder zachte dwang inlepelde, wordt vandaag niet meer gebruikt als vitamine-supplement, maar wel om depressies, dyslexie, burn-out, het chronisch vermoeidheidssyndroom en autisme te behandelen. «Visolie is een natuurproduct en heeft dus veel minder bijwerkingen dan antidepressiva», zegt professor Michael Maes die als Vlaamse neuropsychiater verbonden is aan de universiteit van Maastricht. «Bovendien werkt het even efficiënt, in sommige gevallen zelfs efficiënter.»

Levertraan wordt nu als pil tegen onder meer depressies op de markt gebracht. Foto Meyers

Ook al werden de heilzame effecten van visolie voldoende bewezen, er zijn vandaag amper psychiaters te vinden die hun Rilatine, lithium en antidepressiva vervuilen voor een capsule visolie. «Ik denk dat het daar nog te vroeg voor is», zegt Maes, die in zijn eigen praktijk wel volop visolie uitdeelt. «De studie is nog te recent om al toegepast te worden door de artsen. Maar ik hoop dat daar snel verandering in komt, want visolie heeft veel voordelen. Niet alleen werkt het even efficiënt als klassieke medicijnen, van de toxische nevenwerkingen van antidepressiva en Rilatine heeft de patiënt geen last meer. De enige bijwerking die je in het slechtste geval kan krijgen, zijn maag- en darmstoornissen.»

WAARSCHUWING

Toch één waarschuwing: «Ga nooit zomaar visoliecapsules kopen in de natuurwinkel als je een depressie hebt», aldus de professor. «Ze zijn vrij te verkrijgen, maar de pilletjes die je daar vindt, zijn niet geschikt. Het is namelijk belangrijk dat de patiënt de juiste concentratie vetzuren binnen krijgt en die zit zelden in de voorverpakte doosjes.» (Ist)

Homeopathie : alternatief boerenbedrog ?

De kruidendokter van de moderne tijd (*Krant van West-Vlaanderen* 30.01.04)

■ Tegenstanders van homeopathie hebben vorig weekeinde met veel poeha verdund slangengif en zelfs petroleum gedronken om te bewijzen dat homeopathische geneesmiddelen boerenbedrog zijn. Maar daarmee is de discussie lang niet gesloten.

Herr Seele: alternatieve geneeswijzen voor mensen met alternatieve levenswijze

„Ik heb zelfs nog geen aspirine in huis”

■ Striptekenaar en mediafiguur Herr Seele zweert bij alternatieve geneesmiddelen. „Kruidengeneeskunde, maar ook homeopathie, ja. Klassieke medicatie heb ik niet in huis. Zelfs geen aspirine. Maar ik denk dat alternatieve geneeswijzen alleen maar werken bij mensen met een alternatieve levenswijze.”

(909)

Krant van West-Vlaanderen

GEZONDHEID

Vrijdag 30 januari 2004 9

Apotheker en homeopathie-gebruikster verdedigen
homeopathische geneeswijze na 'spectaculaire' slangengifstunt

„Met homeopathie ben je minder ziek”

■ „Voor acute aanvallen van een ziekte kies je natuurlijk voor klassieke geneeskunde, maar chronische kwalen kunnen het best bestreden worden met homeopathie. Ho-

meopathische middelen zijn goedkoper — zelfs zonder terugbetaling — en bovendien ben je minder ziek. Het promoten van homeopathie zou voor de ziekteverzeke-

ring de beste besparing zijn.” De Oostendse Rita Van Vooren (51) neemt het samen met haar apotheker op voor homeopathie die sterk in de schijnwerpers staat, na-

dat een vereniging van 'sceptische geesten' met een opgemerkte stunt vorige zondag in Gent brandhout probeerde te maken van deze alternatieve geneeswijze.

Wat is homeopathie ?

„Kwaad wordt met kwaad bestreden”

■ Veel mensen gooien homeopathie op één hoop met kruidengeneeskunde. Dat is echter een misvatting. Eigen aan homeopathie is dat kwaad met kwaad wordt bestreden. Zo wordt bijengif gebruikt als middel tegen insectenbeten. Klassieke geneeskunde werkt met tegengestelde middelen. Het kwaad wordt dus bestreden met een sterker tegengif.

De kruidendokter van de moderne tijd (Krant van West-Vlaanderen 30.01.04)

Volgens 'ongelovige' huisarts
werkt het puur psychologisch

„Homeopathie is enkel een geloof”

■ „Homeopathische middelen zijn zo verdund dat er niks meer inzigt”, zegt een West-Vlaamse huisarts, die zijn misprjzen voor homeopathie ventileert. „Gebruikers *voelen* zich goed, maar tevredenheid betekent nog niet dat er echt resultaat is. Homeopathie werkt vooral bij kwalen met een chronisch of cyclisch karakter, die anders vanzelf zouden genezen.”

Museum in de kijker

Het Taxandriamuseum van Turnhout

Werner van Hoof

Niet ver van het Turnhoutse begijnhof en het kasteel van de Hertogen van Brabant, ligt het Stedelijk Geschied- en Oudheidkundig Museum Taxandria. Al vanaf 1906 stelde de Geschied- en Oudheidkundige Kring der Kempen op verschillende plaatsen in de stad zijn collecties tentoon. In 1980 werd de verzameling overgedragen aan het stadsbestuur, dat de voorbije decennia inspanningen heeft gedaan om het geheel fraai te presenteren. Sinds 1996 bevindt het museum zich in het *Huis metten Thoren* - samen met het kasteel - een van de oudste burgergebouwen van Turnhout.

Het *Huis metten Thoren* werd voor het eerst in de stadsannalen vermeld in 1570. Het werd vermoedelijk gebouwd door een lid van de familie Gevaerts, waarvan verschillende leden sinds de 14de eeuw betrokken waren bij het landsbestuur. In 1649 werd het huis ter beschikking gesteld van prinses Amalia van Solms, weduwe van stadhouder Frederik-Hendrik van Oranje, bij haar Blijde Intrede als Vrouwe van het Land van Turnhout. In de 18de, 19de en 20ste eeuw werd het pand ingrijpend verbouwd. De gevel werd vervangen en de orangerie en de dienstgebouwen werden afgebroken. De glazen toren

Taxandriamuseum in Turnhout. Het Huis metten Thoren. Zicht vanuit de tuin. (foto: Werner van Hoof)

met museumingang, lift en sanitair is de meest recente - en zeer markante - verandering.

Het museum heeft een rijke en bijzonder gevarieerde collectie. Dat kan ook niet anders als je de geschiedenis van een hele streek wil laten zien. Dat hierbij extra aandacht gaat naar hoofdplaats Turnhout is begrijpelijk. De stemming wordt meteen gezet in de ontvangsthal, waar schilderijen met Kempense landschappen hangen. Beelden van vennen, moerassen, heide en zandduinen maken duidelijk waar deze streek voor staat. De klok uit het Antwerpse polderdorp Wilmarsdonk lijkt misplaatst, maar zij herinnert er ons aan dat dit verdwenen dorp ooit behoorde tot het Kwartier van Turnhout. Archeologische vondsten uit de hele streek liggen tentoongesteld in de kelderverdieping. Daaronder ook een Romeins bronzen Bacchus-beeldje. Het waren deze Romeinen die de naam Taxandria gaven aan het gebied dat later Campinia of Kempen is gaan heten.

De gelijkvloerse verdieping is onder andere gewijd aan de jacht op het kasteel van de Hertogen van Brabant. De jacht is altijd belangrijk geweest in de Kempen. In de bossen werd gejaagd met honden, terwijl de heide het ideale terrein was voor de jacht met vogels. De streek was ook nog eens gelegen op de migratieroute van vele prooivogels, zodat de bewoners zich al snel toegedronnen op de vangst en het africhten van jachtvogels. Dat de jacht belangrijk was voor Turnhout blijkt ook uit de jachtscène die voorkomt op het 13de-eeuwse stadszegel en op het hert dat nu nog steeds op het stadswapen staat. Hertog Antoon van Bourgondië richtte hier in het begin van de 15de eeuw twee jachtrechtbanken op. Er is een indrukwekkende en originele vitrine gewijd aan dit stuk streekgeschiedenis. Hierin staan prachtig uitgedoste exemplaren van sperwer, torenvalk, smerlijjn, havik, slechtvalk en giervalk samen met andere jachtattributen.

Turnhout was sinds de 17de eeuw ook een vermaard kantcentrum. In het begin van de 20ste eeuw telde men er 6000 werksters. De commercialisering gebeurde via kantoren. De grootste hiervan haalden wekelijks het werk op van 300 à 400 werksters. Turnhout heeft nooit een eigen steek of knoop ontwikkeld, maar is herkenbaar aan de motieven en aan het gebruik van verschillende knopen in éénzelfde werk. Het bewijs hiervan vind je ondermeer op de rijkelijk gedekte tafel en in de oude wandkasten die perfect dienst doen als vitrine. Ook textiel, tabaksverwerking, farmaceutische industrie en papierverwerkende nijverheid zijn belangrijke economische factoren in deze stad. De drukkersbedrijven hebben vanaf het einde van de 18de eeuw een belangrijke rol gespeeld in de verspreiding van goedkoop drukwerk. Leuvenaar Pieter Corbeels (1755-1799) verhuisde zijn drukkersbedrijf in 1796 naar Turnhout. Velen volgden en in de 19de

Xavery-zaal (detail),
Taxandriamuseum in Turnhout.
(foto: Werner van Hoof)

eeuw werd het een echte *papierstad*. Doodsprentjes, mannekensbladen, gekleurd en gemarmerd papier, behang- en fluweelpapier, speelkaarten, golfkarton, agenda's, kerkboeken, bijbels, stripverhalen: het werd hier allemaal gedrukt.

Opmerkelijk is de Xavery-zaal. De landschapstaferelen aan de wand werden in 1788 door de Haagse kunstenaar Franciscus Xavery geschilderd voor het Hôtel Stroobant de Terbruggen. Ze werden recent gerestaureerd. Inhoudelijk lijken de zes taferelen geen verband met elkaar te hebben. Ze passen in de 18de-eeuwse terug-naar-de-natuur-beweging. Het is een prachtig voorbeeld van 18de-eeuwse wooncultuur van de hoge burgerij. Het contrasteert mooi met wat er elders in het museum te zien is aan voorwerpen uit het meer gewone leven in de 19de eeuw.

De geschiedenis van de stad Turnhout en het Land van Turnhout krijgt veel aandacht. Op de eerste verdieping staat er een maquette van Turnhout. De stad wordt weergegeven zoals ze er uitzag in het midden van de 17de eeuw, ten tijde van Amalia van Solms. Turnhout was onderdeel van het hertogdom Brabant dat zich tussen Schelde en Maas uitstrekte tussen Den Bosch en Nijvel. De gemeente ontstond waarschijnlijk aan een kruispunt van wegen nabij een verdedigingspost op de plaats van het kasteel. De stad profiteerde van de handel tussen Engeland en het Rijngebied. De groei van de stad werd gunstig beïnvloed door verschillende hertogen of hun plaatsvervangers. De machtsstrijd tussen Gelderland en Brabant, de Tachtigjarige Oorlog, pestepidemieën en brandrampen zorgden voor periodes van verval.

De Norbertijner-kanunnik J.E. Jansen (1871-1949) is de stichter van de Geschied- en Oudheidkundige Kring Taxandria. Hij was archivaris van de stad en eerste conservator van het Taxandriamuseum. Als mecenas gaf hij een deel van zijn privé-collectie aan het museum. Naar hem is het kunstkabinet genoemd op de eerste verdieping. Er staan twee Antwerpse *cantoortjes*. Een van de kastjes is versierd met de *Werken van Barmhartigheid*, geschilderd naar gravures van Pieter Schut. Er hangt een mooie collectie schilderijen met werken van onder ander Gustave Wappers, Jacob Smits, Frans Sniijders, David Teniers. De presentatie in dit kunstkabinet doet eer aan de stichter van het museum.

Van de oorspronkelijke gronden rond het huis is weinig bewaard gebleven. Het grootste deel werd gaandeweg verkaveld. Toch is de kleine tuin in renaissancestijl achter het huis een mooie plaats om, bij de fontein en in het gezelschap van beelden van Venus en Bachus, het museumbezoek af te ronden.

Info

Taxandriamuseum
Begijnenstraat 28
2300 Turnhout
tel. 014/43.63.35

Openingsuren:

Dinsdag tot en met zaterdag van 14-17u. Zondag van 11-17u.
Gesloten op 25 en 26 december en op 1 en 2 januari.

Voor u gekozen

De garnalenvisser te paard: een uitstervende soort.

Roxane Vandenbergh

Op de foto's zien we enkele Oostduinkerkse paardenvissers of *paardenkarters* op het strand aan het werk in de jaren '30 van de vorige eeuw. Paardenvisserij is een soort van visserij op garnalen, die met behulp van een paard en een sleepnet, de paardenkor, op het strand wordt beoefend. Die paardenkor, of *(paarden)karte*, wordt door het paard achter zich aan in het water gesleept en kan door de visser vanop de rug van het paard geopend en gesloten worden d.m.v. een touw, de *trekpees* of *vierpees*. Het net heeft een trechtervorm en is met behulp van van allerlei touwen en systemen met het tuig van het paard verbonden. De netmond van de *karte* is onderaan vastgemaakt aan een eikenhouten plank van zo'n 15 cm breed en 4 m lang, de *schee(stok)*, die aan een kant schuin is afgezaagd en die over de zeebodem schraapt. In het midden van de *schee* is een gat waarin een korte verticale stok staat, de *kartesteelde* of *-stok*, die het net in de hoogte openhoudt. De kartestok is van boven vastgemaakt aan de *trekpees*, die de visser op het paard in zijn handen houdt en die hij kan aanhalen of vieren tijdens het vissen of *karten*. De *karter* zit op een speciaal houten zadel op het paard, dat door zijn vorm ook wel de *preekstoel* wordt genoemd, en het paard zelf is met bijzondere aandacht opgetuigd, om de kor gemakkelijk te kunnen voort slepen. Heel wat van die onderdelen zijn duidelijk op de foto's te zien.

KBOV FOTOARCHIEF (Verzameling Trefois, VAKGR, Vergelijk, Cultuurwet, R.U.G.)

Er wordt ongeveer gedurende twee uur na elkaar bij laagwater gevist, waarbij er verschillende sleepen na elkaar worden uitgevoerd, in de richting van de zee. De *kartestok* ligt aanvankelijk nog plat en de netmond is gesloten. Het paard loopt dan ongeveer tot aan de borst in het water en als de visser vindt dat hij voldoende diep is gereden, haalt hij de *trekpees* aan, waardoor de *kartestok* rechtop komt te staan en de netmond opengaat. Dan pas begint de sleep en wordt er echt gevist. Na enige tijd keert het paard terug tot in ondiep water; de *karter* viert de *trekpees*, waardoor de *kartesteelde* omvalt en de netmond wordt gesloten. Daarna wordt het uiteinde van de kor, de *kuil* genoemd, opengemaakt en leeggehaald of *geroofd*. De vangst wordt meestal onmiddellijk op het strand gezeefd of *gezicht* om het afval eruit te halen, en in een speciale *paardenkorf* naar huis meegenomen.

Paardenvisserij werd in de laatste 100 jaar aan de Vlaamse kust enkel nog beoefend aan de Westkust, en meer bepaald in Koksijde-Oostduinkerke. Een van de belangrijkste redenen hiervoor is dat het strand daar ideaal voor geschikt is: breed en zonder golfbrekers of andere hindernissen, en dus gemakkelijk met het paard te betreden. Vroeger was de paardenvisserij in die streek een bloeiende en rendabele nevenactiviteit voor de 'duinboertjes' en oude of werkloze zeevissers; sinds de jaren 1940 is het aantal paardenvissers echter gestaag afgenomen. Tegenwoordig blijven er nog maar enkele meer over en heeft het bedrijf een louter folkloristisch karakter.

De Antwerpse kathedraal

Werner van Hoof

In de collectie van het Antwerpse Volkskundemuseum zit er een ansichtkaart van de Antwerpse kathedraal (VM 6213-947). Het is een fotoafdruk in sepiakleuren die dateert van tussen 1900 en 1920. De fotograaf is onbekend.

We zien een stuk van de Grote Markt met op de voorgrond het Brabo-standbeeld van de beeldhouwer Jef Lambeaux. Rechts hiervan staat een veelarmige lantaarnpaal. Tussen beide in is er een personenauto geparkeerd. Het merk en type zijn niet te achterhalen maar het is duidelijk een auto uit het begin van de 20ste eeuw. In de rechter benedenhoek komt nog net de schaduw van het stadhuis in beeld. Deze schaduw - samen met die van de lantaarnpaal - verraaft dat de zon al naar het westen is gedraaid. Deze foto is dus genomen in de namiddag. Er zijn geen mensen te zien op deze foto. Dat heeft te maken met de lange belichtings-tijd die nodig was om dit beeld te maken. Op de Grote Markt heerst volmaakte rust. De huizen aan de zuid- en oostkant van de markt zijn winkels en enkele horeca-zaaken. Volgens het telefoonboek van de gebroeders Ratinckx (drukkers, lithografen, registerfabriek, Grote Markt 40-42, tel. 1000) uit 1913, waren er in de huizen op de foto een café-brasserie, een prenten- en papierhandel, een apotheker, een depositaris van mineraal water Aachen Burtscheider Sprudel, het bedrijf Biscuit belge, het emigrantenhotel Atlantic, een tabaks- en sigarenzaak. Verder ook een aantal weduwen die een zaak uitbaatten: weduwe Lannoye had een timmermans-bedrijf en weduwe A. de Vry-Verhaegen baatte het café Brouwershuis uit.

Centraal op de foto, gedeeltelijk verscho- len achter de huizen aan de Grote Markt, staat de Antwerpse kathedraal. Wie de foto snel bekijkt heeft de indruk dat het een gewone foto is van de Antwerpse kathedraal. Eén van de vele foto's uit het

Ansichtkaart, 'de Antwerpse kathedraal gezien vanaf de Grote Markt', ca. 1900-1920. (foto: Volkskundemuseum, Antwerpen)

begin van de 20ste eeuw. Vele ansichtkaarten uit die tijd zijn een soort staatsieportretten van de markantste gebouwen van een stad. De architectuur met hoge symboolwaarde wordt in de kijker gezet: stadhuis, theaters, kerken, stations. In deze rij ontbreekt in Antwerpen de kathedraal nooit. In het begin van de 20ste eeuw, lang voor het masatoerisme, is deze *landmark* in de eerste plaats een symbool voor de inwoners van deze stad en de zeelui die de haven aandoen. De ansichtkaarten met de Onze-Lieve-Vrouwetoren zijn erg geliefd.

Wie deze foto wat nauwkeuriger bekijkt, ziet dat ze eigenlijk heel bijzonder is. De kathedraal heeft twee torens. Naast de afgewerkte noordelijke toren reikt ook de zuidelijke toren ten hemel. Deze foto laat de Antwerpse kathedraal zien zoals ze oorspronkelijk gepland was, met twee hoge torens. In 1533 werd de kerk door brand verwoest. De wederopbouw vroeg zoveel tijd en fondsen dat het afwerken van de tweede toren er nooit van is gekomen. Door de eeuwen heen zijn er afbeeldingen gemaakt van een kathedraal met twee torens. Het afwerken van die ene toren is bij bevolking en kunstenaars blijven leven. De uitvinding van de fotografie maakt het mogelijk de werkelijkheid te manipuleren en dit op een manier die als "echt" wordt ervaren. De maker van deze foto (onbekend maar zeer waarschijnlijk een man) realiseert wat anderen niet is gelukt: hij bouwt de zuidelijke toren en maakt daarmee de kathedraal af volgens plan.

De fotograaf zet de kijker op het verkeerde been. Hij laat ons zien wat hij wil dat wij zien: in dit geval een volledig afgewerkte kathedraal. De foto laat zien dat trucage in de fotografie altijd al heeft bestaan. Al in 1863 vraagt de fotograaf Disdéri een patent aan dat de rechten moest beschermen van zijn "*mosaic*", een fotomontage met de portretten van verschillende mensen.⁽¹⁾ Henri Peach Robinson manipuleert rond 1870 zijn *seascapes* door lucht en water aan elkaar te monteren.⁽²⁾ De grenzen en mogelijkheden van het nieuwe medium werden al vroeg afgetast en op een creatieve manier naar de hand gezet. Wie deze foto uit het begin van de 20ste eeuw heeft gemaakt, weten we niet. De vervaardiger was zeker iemand die vakkundig kon monteren. Nergens op de foto is te merken dat de zuidelijke toren is "aangehecht". Ook aan de details is gedacht. Zo heeft de zuidelijke toren geen uurwerk. Het moet een hele klus geweest zijn om dit beeld zo overtuigend te construeren. Sampling en fotoshoppen ruim voor de uitvinding van enige computer of fotosoftware. De fotografie als een machine die de wereld terug haar betoverende glans geeft. De fotografie die de werkelijkheid verandert in een bevreemdende realiteit die alle hautaine aanspraken op kennis gracieus weerlegt.⁽³⁾ Fotografie als schijnbeweging met deze onbekende fotograaf als begenadigd dribbelaar.

1) Michel FRIZOT (ed.), *New history of Photography*, Köln, 1998, p. 112.
 2) Margret F. HARKER, *Henry Peach Robinson. Master of Photographic Art 1830-1901*, Oxford, 1988, p. 53.
 3) Steven HUMBLET, *Fotografie als schijnbeweging*, in: *Through the Looking Glass*. Karin Borgouts Photographs, Kalmthout, 2004, p. 33.

Religieuze volkscultuur als spirituele bron

Bart De Nil

Op een avond in december van vorig jaar gaf ik een lezing als inleiding op een referaat van de Leuvense theoloog Ernest Henau over volksreligiositeit en op de Gentse cultuurhistoricus Jan Art die als discutant optrad. Omdat het om een theoloog en een historicus ging, bouwde ik mijn lezing op rond het boek "*God verborgen en nabij: religie als heilig spel*", dat de Nederlandse etnoloog Gerard Rooijackers in 2002 schreef, samen met de oud-bisschop van Den Bosch, Jan Bluysen. In het tijdschrift *Volkskunde* (105 (2004) 3) schreef Albert Van Der Zeijden dat hij het jammer vond dat dit boek door volkskundigen nauwelijks werd opgemerkt. Ik vind dit ook zeer opmerkelijk. Dat de persoon van Jan Bluysen - zeker in Vlaanderen - niet direct een belletje doet rinkelen is begrijpelijk. Maar elkeen die enigszins betrokken is bij de volkscultuur of de erfgoedsector, en die bij de naam van Gerard Rooijackers uit de lucht valt, moet de laatste jaren op Mars actief zijn geweest of een andere hobby zoeken. Of Rooijackers het nu graag heeft of niet, feit is dat hij zonder twijfel één van de invloedrijkste en meest spraakmakende cultuurwetenschappers is die er heden ten dage in de Lage Landen rondloopt. Hij heeft ondermeer invloed gehad op vernieuwingen in de studie van de volkscultuur en op het erfgoedbeleid in Vlaanderen. In 2002 ontving hij voor zijn werk de Prins Bernhard Cultuurfondsprijs voor de Geesteswetenschappen. Het is opvallend hoe vaak zijn naam opduikt in wetenschappelijk onderzoek, beleidsdocumenten en rapporten. En toch wordt dit boek door de Vlaamse volkskundigen, de erfgoedsector en de wetenschappelijke wereld, in tegenstelling tot zijn andere publicaties niet opgepikt. 'Waarom is dit zo?', vraag ik me dan af? Ik zie twee oorzaken. De eerste zijn de naweën van een virulent antiklerikalisme in Vlaanderen, waardoor de vragen naar God uit onze cultuur en dagelijkse praktijk worden geweerd. En de tweede oorzaak ligt bij een té institutioneel en objectgerichte benadering van ons religieus erfgoed. Men heeft weinig oog voor uitingen van religieuze volkscultuur in het alledaagse leven buiten de voorgeschreven Kerkelijke Orde. In mijn toespraak, die door het weekblad *Tertio* (april 2005) werd gepubliceerd, ga ik dieper in op deze oorzaken, maar hier wil ik me beperken tot het boek op zich.

In dit inspirerende boek benaderen Bluysen en Rooijackers het vragen naar God vanuit twee perspectieven. Bluysen doet dit vanuit het theologisch-pastoraal perspectief, waarbij Gods nabijheid en afwezigheid centraal staan: hoe hebben mensen in verschillende tijden en culturen geworsteld met vragen over Gods nabijheid en afwezigheid.

Gerard Rooijackers van zijn kant benadert het geloofsleven vanuit een historisch-antropologisch perspectief: hoe hebben mensen hun geloof gestalte gegeven door middel van rituelen. Hij schrijft over religieuze volkscultuur, waarbij hij zoekt naar het heilige in het alledaagse leven. Deze twee perspectieven mogen dan wel fundamenteel verschillend zijn, ze staan niet naast elkaar. In een postscriptum gaan de auteurs met elkaar in dialoog en schrijven ze over hun samenwerking: *“Deze coöperatie was, zeker achteraf gezien, een avontuur waarop we terugkijken als een boeiend proces van kennismaken van elkaars opvattingen en expertise. Immers, als je samen aan een concreet project werkt, word je gedwongen om te expliciteren en standpunten te verantwoorden. Daarbij laten een theologisch-pastoraal en een historisch-antropologisch perspectief zich goed combineren. We hebben van elkaar geleerd, zonder onze eigen - heel verschillende - identiteiten te verloochenen”*. Deze vruchtbare samenwerking ervaar ik als een grote meerwaarde van het boek, goed wetende dat dit niet vanzelfsprekend is. Want ik heb al mogen ervaren dat publicatieprojecten vaak niet meer zijn dan het bundelen van teksten van verschillende auteurs rond eenzelfde thema.

Rooijackers laat ons niet zomaar proeven van zijn kennis over de geschiedenis van de religieuze volkscultuur in de Lage Landen. Hij heeft hiermee een stichtend doel. Hij getuigt niet enkel over zijn ‘geloof’, hij wil samen met Bluysen ook mensen dichterbij God brengen, *“landingsbanen”* maken zodanig dat God weer *“voet aan de grond krijgt in onze cultuur en leefwereld”*. Je kan je afvragen waarom hij hiervoor zijn metier als etnoloog gebruikt. Een belangrijke bron voor zijn inspiratie zijn de teksten van de Nijmeegse theoloog Edward Schillebeeckx: *“Als etnoloog ben ik gefascineerd door de wijze waarop hij zich inzichten uit de cultuurwetenschap in theologische zin toe-eigent en op creatieve wijze hanteert om de aard en werking van de sacramenten opnieuw te doordenken. Het vormt een intellectuele oefening die - in tegenstelling tot wat sommigen menen - geenszins een bedreiging vormt voor christendom en katholicisme, maar de fundamentele waarden ervan juist hernieuwd onder de aandacht brengt, op een wijze die geloof en spiritualiteit voor mensen van vlees en bloed, hier en nu, dient.”*

Het verbaast me wel dat geen van beide auteurs gewag maakt van de transformatieprocessen die zich binnen het katholicisme voltrekken. Dit heeft uiteraard alles te maken met de geloofsbeleving van beide auteurs. Bluysen ziet veel heil in een oecumenische benadering waarbij de katholieke Kerk haar uniciteit verliest, terwijl Rooijackers zijn mosterd - volgens mij teveel - haalt bij het Rijke Roomse verleden. Hij heeft het lastig met het hedendaagse instituut Kerk als machtsinstelling en heeft moeite om haar, wegens bepaalde maatschappelijke

standpunten, als intellectueel serieus te nemen. Nochtans verandert er veel 'van onder uit' en zie je veel nieuwe geloofsbewegingen van leken ontstaan (bijvoorbeeld de Sint-Egidiusgemeenschap), die binnen de katholieke traditie actief zijn. We hebben er weinig aandacht voor omdat, zoals Ernest Henau het treffend formuleerde met een Chinees gezegde, "*het vallen van één boom veel meer lawaai en deining veroorzaakt dan het opschieten van een heel woud van scheuten*". Daarmee bedoelt hij dat we teveel oor hebben voor het vallen van de Kerk als machtig wereldlijk instituut en zijn sociologen teveel bezig met de betekenis van de C of K in het traditionele christelijke middenveld. Nochtans is men ook in de katholieke Kerk sterk bewust van deze stille verandering. Kardinaal Danneels sprak in een recent interview over "*de overgang van een sociologisch naar een vrijwilligheidschristendom*". Voor het onderzoek naar de religieuze volkscultuur zijn deze stille transformatieprocessen van cruciaal belang, omdat er zich tegelijk een nieuwe verhouding ontwikkelt tussen de Kerk en de individuele gelovige. Geloven in onze Westerse samenleving wordt meer en meer een bewuste keuze waardoor er een andere, meer bewustere, communicatie binnen de Kerkgemeenschap ontstaat. Je merkt trouwens hoe binnen parochies door leken - ten dele omdat ze door het priestertekort meer verantwoordelijkheid krijgen in de organisatie van de Kerk - wordt meegedacht over de invulling van rituelen. Er zal binnen afzienbare tijd minder sprake zijn van een spanning tussen de 'voorgeschreven orde' en een 'geleefde praktijk'. Misschien stof voor een 'etnologisch' onderzoek. Hoewel ik me niet van de indruk kan ontdoen dat de moderne etnologen zich tegenwoordig graag bezig houden met het onderzoek naar hedendaagse rituelen en daarbij bijna over elkaar vallen in het toepassen van theoretische concepten. Hier is enige analogie op te merken met de studie naar de traditionele en de nieuwe sociale bewegingen; waarbij onderzoekers naar de nieuwe sociale bewegingen (vredesbeweging, milieuorganisaties, vrouwenbeweging, ...) soms te weinig aandacht hebben voor de transformatieprocessen (naar nieuwe themata) binnen de oude bewegingen en zich teveel focussen op het 'nieuwe' m.a.w. op de verschillen eerder dan op de continuïteit.

Om af te ronden: 'God verborgen en nabij' is een publicatie die om meer dan één reden veel meer aandacht verdient. Als interessante lectuur voor volkskundigen is dat al een goede reden op zich. Maar het verdient ook aandacht omdat het ons attent maakt op het feit dat religieuze volkscultuur méér is dan bedevaartvaantjes, heiligenlevens of reminiscenties aan het rijke Roomse leven. Rooijackers en Bluysen laten ieder op hun manier zien dat spiritualiteit ook een buitenkerkelijk verhaal is. Door haar theologische én cultuurhistorische opzet toont deze publicatie dat religieuze volkscultuur nog relevant is omdat, vanuit een katholieke traditie, mensen nu nog in hun dage-

lijks leven zoeken naar god. Zelfs voor een niet-gelovige cultuurwetenschapper, volkskundige of enthousiasteling die bezig is met religieuze volkscultuur heeft dit boek een onderliggende boodschap, namelijk dat men religieus erfgoed, of het nu materieel of immaterieel is, niet zomaar kan de-sacraliseren. Uiteraard behoren geloofsuitingen tot het dagelijkse leven en zijn kerken naast plaatsen van christelijke *communitas* óók kunsthistorisch erfgoed. Maar dit is geen excuus om de religieuze drijfveren die aan de oorsprong liggen te minimaliseren of soms zelfs te negeren. Rooijackers schrijft: "*Het kleineren van para-liturgische devoties zou evenwel een onverantwoorde vorm van elitair purisme zijn: voor veel gelovigen is de devotie tot Maria immers de eerst aangewezen weg naar God.*" Zelfs al ligt de spirituele oorsprong soms ver verborgen, dan is het de taak van etnologen, historici of erfgoedconservators om er aandacht aan te besteden.

Jan Bluysen en Gerard Rooijackers. *God verborgen en nabij: Religie als heilig spel.* Amsterdam, Anthos, 2002, 404 p.

Van veulen tot knol. Paarden in de Vlaamse dialecten ⁽¹⁾

Veronique De Tier

Inleiding

Aflevering *Paard 1* van het *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten* (2003) behandelt ongeveer driehonderd begrippen in verband met het paard in het algemeen: geslacht en leeftijd, de diverse vachtkenmerken, de lichaamsdelen, de eigenschappen in verband met lichaamsbouw, houding en karakter, de voortplanting, de ziekten en algemeenheden in verband met de behandeling en verzorging. De tweede aflevering die in 2006 verschijnt, zal het paard als trekdiër behandelen met de woordenschat i.v.m. het mennen en het paardentuig. In wat volgt bespreken we enkele benamingen voor het paard, de hengst, de merrie, het veulen en het oude paard.

Paarden

Het paard is al heel vroeg door de mens getemd om als rij- en trekdiër gebruikt te worden. De wetenschappelijke naam is *Equus caballus*, maar ons woord *paard* heeft met deze Latijnse naam etymologisch weinig te maken. Het kaartbeeld voor ons taalgebied levert overal paard op, hoewel er wel verschil in uitspraak is: *paert*, *pèert*, *pèèrt*, *pièè(r)t*, *pieèrt*, enz. Honderden opgaven hebben we voor paard, maar het levert geen gevarieerd kaartbeeld op. Dat hoeft niet te verbazen; het is een algemene benaming en ook voor andere dieren zoals koeien, geiten, schapen, enz. geldt dat er op het vlak van de benoeming nauwelijks woordvariatie is. Er bestaan in de ons omringende talen wel wat verschillende benamingen; het Duits kent *Pferd*, het Engels *horse*, het Deens *hest*, Frans, Italiaans en Spaans hebben resp. *cheval*, *cavallo* en *caballo*. Het tweede element uit *Equus caballus* is in deze laatste woorden duidelijk te herkennen.

Vroeger, rond 1200, was ook de benaming *hors* bekend in onze streken, te vergelijken met het Engelse *horse*. Het woord is in het Nederlands verdwenen, maar later wel via het Duits teruggeleend in de vorm *ros*, voor een 'trots, edel paard', zoals bijvoorbeeld in het Ros Beiaard. In het Middelnederlands was een *ros* een oorlogspaard. (*H*)*ors* is wel nog te vinden in plaatsnamen. *Ursel* bijvoorbeeld is eigenlijk (*h*)*ors* + *lo*, dat 'bos' betekent. En ook *Oostkamp*, dat oorspronkelijk *orskamp* was, verbergt het woord (*h*)*ors*. Toen mensen het woord *hors* niet meer herkenden, hebben ze het volksetymologisch verbasterd tot *Oostkamp*, omdat het ten zuidoosten van Brugge ligt.

(1) Dit artikel is grotendeels gebaseerd op een lezing gehouden op de presentatie van de aflevering *Paard 1* op 12 december 2003. Deze gegevens zijn eerder al gedeeltelijk in iets gewijzigde vorm gepubliceerd in *WVD-Contact* (2003), met als titel: *Luifers, pijfers en pieten: paarden in de Vlaamse dialecten*, pp. 8-20.

Ons woord *paard* is uit het Middellatijn geleend, uit *paraveredus*, van *para* 'bij, naast' en *veredus* 'postpaard'; het was oorspronkelijk dus een extra postpaard. In het Nederlands werd met *paard* een rijpaard of trekpaard bedoeld, in tegenstelling tot het ridderpaard *hors*.

Mannelijke en vrouwelijke paarden krijgen uiteraard andere namen. Als onderscheidingen van belang zijn voor de mens, dan drukt hij die ook uit in zijn woordenschat. Huisdieren zijn of waren van economisch belang voor de mens en geslacht en leeftijd spelen daarin een belangrijke rol. Daarom bestaan er vaak aparte benamingen voor dieren van een bepaalde leeftijd of van een bepaald geslacht en dat geldt ook voor paarden. In het Nederlands heet het mannelijke paard *hengst*, de gesneden hengst *ruin*, het vrouwelijke paard *merrie* en een jong paard *veulen*; zeer oud en inheems zijn de woorden *hengst*, *veulen* en *merrie*, iets jonger is *ruin*. In de dialecten zijn er nog andere benamingen in gebruik - een aantal ervan bekijken we in dit artikel.

1. De mannelijke helft van de familie

Bij de 'mannelijke' paarden hebben we niet alleen de hengst, maar ook nog de ruin, de klophengst en de dekhengst.

De hengst

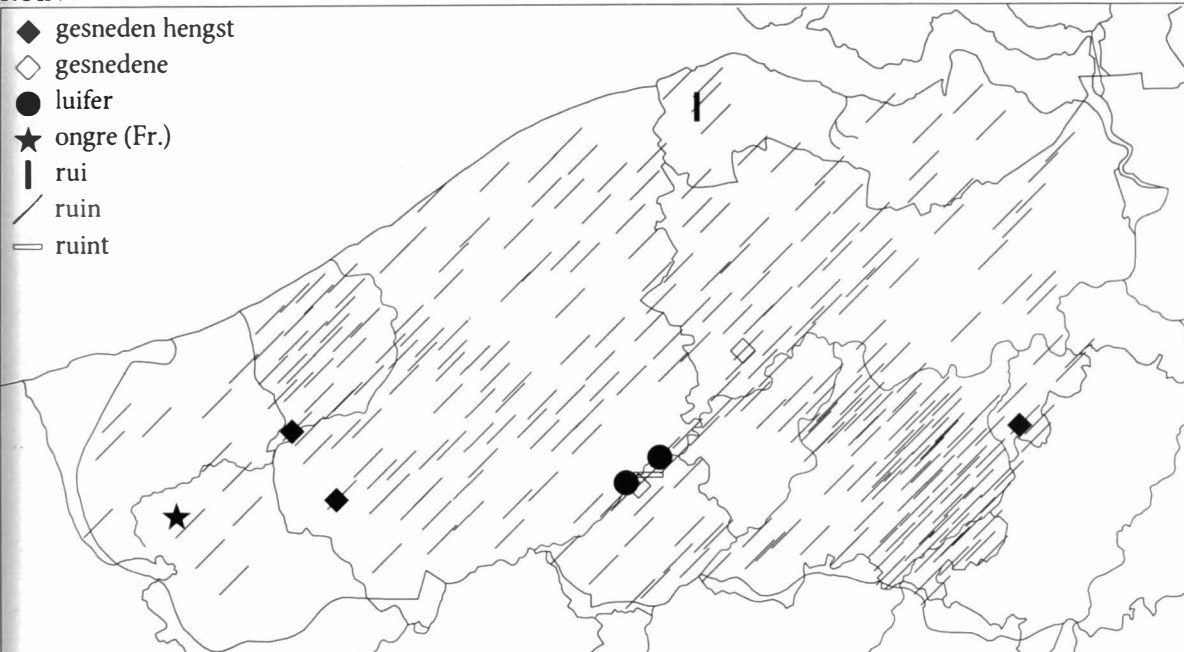
Een mannelijk paard heet in ons taalgebied overal *hengst*, maar er is wel enige klankvariatie (wegval *h*-, klinkervariatie: *i/ie/e* of de eindcluster *-ngst* die soms *-nst* wordt). Het Middelnederlands kent *henxt* en *heinst*. De Vries en de Tollenaere vermelden dat het afgeleid is van **Xangista*, een woord dat blijkbaar met een Indogermaans *to*-suffix is gevormd bij **Xanga*, dat 'omheining' betekent. De oudste betekenis zou dus zijn 'paard dat binnen de omheining gehouden wordt'. Deze betekenisontwikkeling heeft zich bijvoorbeeld ook bij het Franse *éta-lon* voorgedaan. Dat is afgeleid van het Frankische *stallo* bij **stall*'stal'. Deze woorden moeten dus ontstaan zijn in de tijd dat paarden huisdieren zijn geworden.

Nochtans heeft *hengst* in de verschillende Germaanse talen niet overal dezelfde betekenis. *Hengst* kan zowel ruin, paard in het algemeen en ongesneden mannelijk paard betekenen. In het Nederlands kennen we alleen de laatste betekenis, maar in het Deens bijvoorbeeld is *hest* een paard in het algemeen.

De ruin

De benamingen voor een gesneden hengst leveren in het Nederlandse taalgebied geen variatie op: vrijwel overal is het woord *ruin* in gebruik met de gebruikelijke variatie van *uu/ui/oe* (*ruun*, *ruin*, *roen*). Alleen in

RUIN

het uiterste zuidoosten van Limburg is door het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* een paar keer het Duitse *wallach* opgetekend. *Ruin* (in het Middelnederlands *ruun*, *rune*) is wellicht verwant met het Letse *runīt* dat 'castreren' betekent; het kan verwant zijn met *rooi-en* 'ontwortelen, afrukken, afsnijden'. Het werkwoord *ruinen* hebben we in deze betekenis genoteerd in Tiegem en in Kaster.

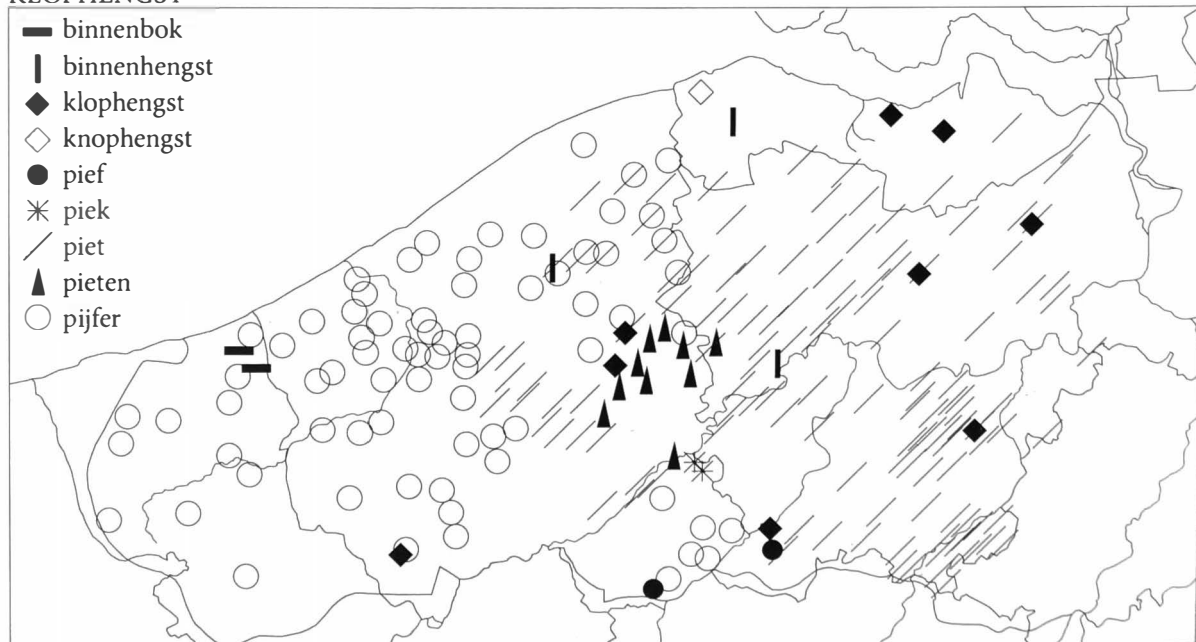
Sporadisch komen een paar andere termen voor, zoals het algemene *gesnedene* of *gesneden hengst*. In Frans-Vlaanderen is één keer het Franse woord *ongre* opgegeven, dat we als eigenaam voor de ruïn ook optekenden in Kooigem. *Rui* en *ruint* scoren elk één keer en in oudere vragenlijsten (ZND) treffen we voor Frans-Vlaanderen enkele keren *ruinpaard* aan. Het meest in het oog springende afwijkende woord in het Vlaamse gebied is *luifer*, dat we hebben opgetekend voor Bavikhove en Wielsbeke. Het WNT en een aantal dialectwoordenboeken kennen het woord *luifer* in een afwijkende betekenis, meestal 'schelm, deugniet' of zoiets. Kiliaan noteert wel *loyffer* als verouderd woord in Vlaanderen voor het gesneden paard. In het Middelnederlands (16de eeuw, bij De Dene) komt *gelufert* in de betekenis 'gesneden' nog voor, zo blijkt uit een citaat bij De Bo. Het WNT meent dat dit *loifere* van Kiliaan en dit *gelufert* niet van elkaar gescheiden kunnen worden, al is de *oi* naast de *u*, die ook in West-Vlaams *lufere* voorkomt, opmerkelijk. Debrabandere kent het woord in de betekenis 'schurk, schoft' en denkt dat de pejoratieve betekenis 'schoft' uit de betekenis 'gelubd, gecastreerd' kan worden afgeleid. *Lufere* beschouwt hij als een frequentativum van *lubben*.

De klophengst

Bij sommige mannelijke paarden zijn een of twee teelballen niet in de balzak gezonken. Zo'n hengst wordt een *klophengst* genoemd. Niet alle klophengsten zijn onvruchtbaar, maar toch is het beter om een klophengst niet voor de kweek te gebruiken, omdat de kwaal erfelijk is. Door het verbrijzelen van de eventueel wel ingedaalde teelbal met een houten hamer wordt de klophengst ongeschikt gemaakt om ermee te kweken.

Klophengst komt verspreid voor in het taalgebied. Het woord verwijst naar de manier waarop een dergelijke hengst gecastreerd wordt. Dat geldt ook voor *klaphengst*, dat in Brabant een paar keer is geattesteerd en ook in het noorden, o.a. in Groningen, gebruikt wordt. *Klappen* verwijst net als *kloppen* naar 'een klap of slag geven, kloppen, slaan'. In Cadzand is *knophengst* opgegeven, een woord dat ook in het *Woordenboek der Zeeuwsche Dialecten* staat voor West-Zeeuws-Vlaanderen en voor Walcheren, naast *klophengst*. In Zeeland komen beide vormen dus voor. Waarom *klophengst* en *knophengst* naast elkaar? Misschien werden de teelballen niet verbrijzeld met een houten hamer, maar gebruikte men een methode waarbij men de teelballen afknoopte. Onze informant uit Doornkerke geeft *afknopen* op voor een methode van castreren waarbij de pezen opgespannen worden met klemmen zodat de teelballen afsterven. Of misschien gaat het om een gewone wisseling van *n* en *l*, die worden immers wel eens vaker met elkaar verwisseld, zoals bijvoorbeeld in *sneutel* en *sleutel*.

KLOPHENGST

Minder 'pijnlijke' namen zijn *binnenbok*, *binnenhengst* en *binnenpiet*: die komen her en der verspreid voor in het Vlaamse, Brabantse en Limburgse gebied. Het benoemingsmotief is duidelijk: de teelballen of een ervan daalt niet in, blijft dus gewoon "binnen" in het lichaam.

De kaart laat zien dat de meest voorkomende benamingen in het Vlaamse taalgebied *pijfer* (*piefer*) en *piet* zijn. De eerste komt voor in Frans- en West-Vlaanderen, de laatste in Oost-Vlaanderen, in oostelijk Zeeuws-Vlaanderen en toch ook wel in het oostelijke gedeelte van West-Vlaanderen. Ertussen zit ook nog een gebied met *pieten*. *Piet* is ook de meest voorkomende benaming in het Brabantse en Limburgse gebied. Het WNT kent *pijfer* als 'schelm, deugniet'. Ook Debrabandere noemt in zijn *West-Vlaams Etymologisch Woordenboek* naast 'klophengst' nog de betekenissen 'impotent varken, impotente man, ziekelijk en zwak mannetje, tener kindje'. Volgens het WNT is de oorsprong van *pijfer* onbekend. Debrabandere denkt dat het misschien van het Middelfranse *piffre* of het middelhogeduits *phifer* met de betekenis 'fluitspeler' komt. De betekenis van zwakheid kan voortkomen uit die van 'fluiten, piepen, zacht spreken', zoals ook in het Nederduitse *piepeln* 'zwak zijn, zacht spreken, met zwakke stem spreken'. Een andere verklaring die we bij Debrabandere aantreffen is de 'fluiten'-betekenis van hierboven te zien als een pars pro toto, deel voor het geheel. Zijn redenering hangt samen met het andere woord dat ook door De Bo wordt opgegeven voor de klophengst, nl. *piet*. *Piet* is niet alleen een persoonsnaam, maar betekent ook 'penis'. Het is bekend dat *fluit* ook een volks woord is voor penis. Het Franse etymologische woordenboek (FEW) wijst deze verklaring af - zo zegt Debrabandere - en gaat uit van het Oudfranse *pifle* 'schrokker', Middelfranse *piffre* dat 'man van wie de teelballen in de buik steken' betekent. *Pif* komt blijkbaar ook voor in de Waalse dialecten: in Nijvel en La Louvière betekent het 'impotent dier', in St.-Pol wordt *pif* gebruikt voor een varken of kalf met één testikel. Volgens dit etymologische woordenboek zou het woord teruggaan op een klankexpressief element **biff* dat oorspronkelijk 'lichte gestreepte stof' betekende en later evolueerde naar 'minderwaardige stof'.

Ook voor de oostelijkere benaming *piet* wordt weinig verklaring gegeven, die voor ons van belang kan zijn. In het WNT is het woord met de betekenis 'klophengst' opgenomen als een afgeleide betekenis van de persoonsnaam. Debrabandere denkt dat *piet* als benaming voor 'penis' hier een rol speelt. Namen voor geslachtsdelen worden nogal eens pejoratief en geringschattend gebruikt - denk maar aan allerlei scheldwoorden - en kunnen dus ook van toepassing zijn op gecasteerde dieren, die dan als minderwaardige soort worden beschouwd. Het woord *piet* in de betekenis 'penis' vertoont - nog

altijd volgens Debrabandere - misschien verband met het Middelnederlandse *pede* 'stok', zoals ook *roede* zowel 'stok' als 'penis' kan betekenen. Maar het WNT houdt het bij een afleiding van de persoonsnaam en we weten dat namen als *Piet* en *Jan* gemakkelijk worden gebruikt in bv. scheldwoorden, enz. Denken we maar aan *Piet Snot*, *Pietje precies*, e.d. *Pieten* is een augmentatief (dat is eigenlijk een versterkende, vergrotende vleivorm); het toevoegen van *-en* bij mannennamen is heel gewoon: denken we maar aan namen als *Nesten*, *Berten*, *Dreten*, *Koben*, etc.

Tussen de *piefers* en de *pieten* vinden we nog wat mengvormen, met als gevolg wat verbasteringen, tussenvormen tussen *piet* en *pijfer/piefer* of vervormingen. Zo hebben we op de grens tussen Oost- en West-Vlaanderen vormen als *fiefel* en *fiefer*, ook *liefer* (misschien heeft de term *luifer* die we eerder bespraken hier wel mee te maken?), maar ook *pief*, *piek*, *piffer* en *pijver*. Aan variatie geen gebrek in de overgangszone.

De dekhengst

De dekhengst levert voorspelbare woorden op: samenstellingen waarbij het eerste gedeelte de daad beschrijft zoals in *dekhengst* (het frequentst voorkomende woord), maar ook *dekker*, *dekpaard*, *rijhengst* en *springhengst*. *Ree* in *reehengst* verwijst naar de *ree*, de ronde die de hengstenhouder langs de verschillende boerderijen maakt met een dekhengst. Een aantal woorden, zoals *kweekhengst*, verwijst naar het fokken of kweken, net zoals dat bij de fokmerrie het geval zal zijn. En dat brengt ons bij de vrouwelijke kant van de familie.

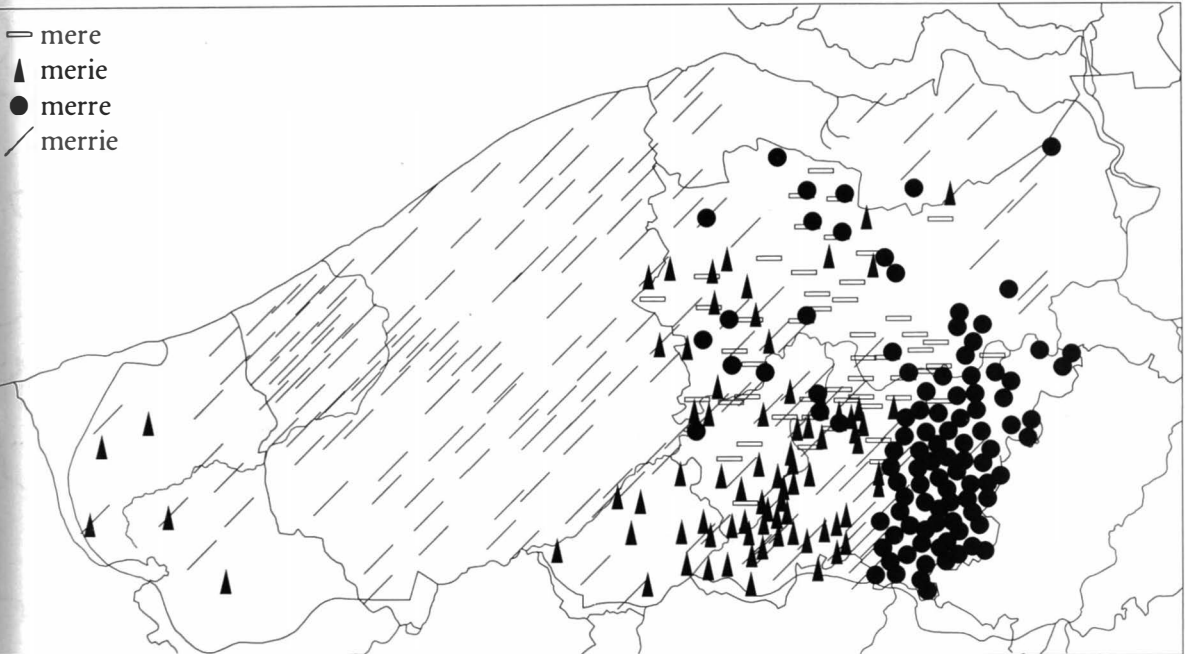
2. De vrouwelijke helft van de familie

De merrie

De kaart van *merrie* vertoont meer variatie dan de kaart van *hengst*, maar het zijn woorden die etymologisch zeer sterk samenhangen. Wij hebben op de kaart een onderscheid gemaakt tussen *merrie* en *merie*, *meer* en *merre*. Als we een kaart van het hele Nederlandse taalgebied bekijken, dan kunnen we grofweg stellen dat de vormen die in de tweede lettergreep een *-ie* of *-je* hebben westelijker zijn dan die zonder *-ie*. Het WNT noemt *mere* en *merrie* en vergelijkt het naast elkaar bestaan van deze vormen met vormen als het Middelnederlandse *eren* en *eriën*. In *merie*, dat eigenlijk *mer-i-je* is, is de *j* bewaard gebleven en daarvoor is de overgangsklinker *i* ontstaan. In *merrie* is, evenals in *berrie* naast *berie*, de eerste lettergreep aanvankelijk gesloten gebleven: *merrie* is ontstaan uit *merr-i-je*, dat zelf uit *mer-je* is geëvolueerd. De etymologie van *merrie* zoeken we in het Germaanse **marXiô(n)*, een vrouwelijke vorm bij **marXa*, dat 'paard' betekende.

MERRIE

- mere
- ▲ merie
- merre
- / merrie

We vinden het o.a. nog terug in *maarschalk*, waarin *maar* dus een oud woord is voor paard. Het betekende oorspronkelijk 'stalknecht, hoefsmid' en evolueerde later naar 'hoog ambtenaar'. Merrie in *nachtmerrie*, heeft daarentegen - maar dat is al vrij bekend - helemaal niets met het dier te maken. Dit *merrie* is een verbastering van het Middelnederlandse *mare* met de betekenis 'nachtelijke kwelgeest'.

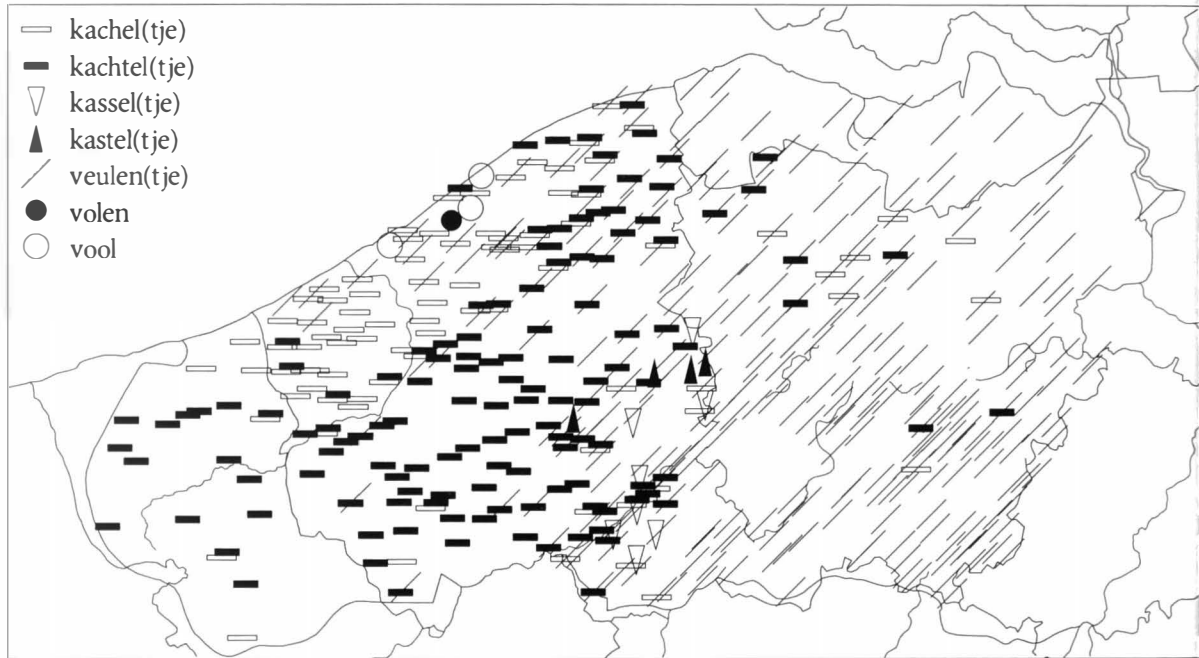
De fokmerrie

De fokmerrie levert geen spectaculaire woordenschat op: samenstellingen met *kweken* en *fokken* of met een woord voor veulen als eerste lid: *kachel*, *kachtel* en *veulen*. En daarmee zijn we dan ook bij het veulen terechtgekomen: daar valt wel het een en ander over te vertellen.

3. Het kroost: het veulen

Het veulen wordt in ons onderzoeksgebied niet alleen *veulen* genoemd; we noteerden ook *kachel*, *kachtel*, *volen*, *vool* en nog wat andere benamingen. De benaming *kachel* is bekend uit het Zeeuwse sjibbolet *kiek*, *kiek*, *een kacheltje op den diek*. Nochtans merken we daar op deze kaart niet zo veel van wat Zeeuws-Vlaanderen betreft. De kacheltjes zitten hier wel in West- en Frans-Vlaanderen. Zeeuws-Vlaanderen heeft alleen maar *veulen*, maar Zeeland is natuurlijk meer dan Zeeuws-Vlaanderen en op de overzichtskaart van het hele gebied vinden we *kacheltjes* waar ze volgens Nederlanders thuishoren: in Walcheren, in Noord- en Zuid-Beveland, en ook in Schouwen-Duiveland.

VEULEN

Op de WVD-kaart is de grote verdeling duidelijk: in het westen *kachel* en *kachtel* en in het oosten *veulen*. In de Belgische kuststrook zien we nog enkele keren *volen* en *vool*, en in het zuidoosten van West-Vlaanderen *kassel* en *kastel*.

Dat *veulen*, *veul*, *volen* en *vool* verwante vormen zijn, behoeft niet veel uitleg: *veulen* en *volen* kwamen in het Middelnederlands al voor. Volgens De Vries-De Tollenaere gaat het hier om een afleiding met het achtervoegsel *-ina* bij het Gotische *fula*, dat te vergelijken is met het Griekse *pôlos* 'veulen' dat men verder in verband brengt met het Latijnse *pullus* 'jong dier'. Het achtervoegsel *-ina* heeft ook meege-speeld in de vorming van *zwijsn* en *varken* - het heeft de betekenis 'behorend bij'. Anderen, zoals het WNT, zien in *-in* een verkleinings-suffix. Het oorspronkelijke *vool* of *veul* kreeg de verkleiningsuitgang *-in*, die daarna verdoefte. Het WNT verklaart ook de *-en* in *kuiken* en *varken* op deze manier. De vorm zonder verkleinings- of andere uitgang (*vool*, *veul*) komt volgens het WNT gewestelijk nog voor - en dat blijkt ook in ons gebied te kloppen, we hebben zowel *vool* als *veul* opgetekend. We zien op de WVD-kaart dat *veulen* inderdaad de overwegende vorm is, en dat *vool* en *volen* slechts in een beperkt gebied voorkomen. Als we echter weer naar een overzichtskaart van het hele Nederlandstalige gebied kijken dan zien we dat in het noorden van Nederland (Friesland en Groningen, o.a.) *fool* en *vool* de dominante vormen zijn. En als we naar het zuiden afzakken, zien we

ze weer opduiken in Tholen en nog zuidelijker in het midden van het kustgebied in West-Vlaanderen. We kunnen *vool* en *volen* beschouwen als relictvormen van een gebied dat vroeger de hele kustzone besloeg. Een ander voorbeeld van een dergelijk relict vinden we o.a. bij *sleutel/sloter*. In West-Vlaanderen en Zeeland komen deze *oo*-vormen nog geregeld voor. Ook bij *zeug* treffen we in Zeeland hier en daar nog *zog* aan.

Van *kachel* en *kachtel* weten we ondertussen waar die te vinden zijn. *Kachtel* is afgeleid van het Middellatijnse *capitale*, dat 'veekudde, stuk vee' betekent, maar in een afgeleide betekenis ook wordt toegepast op het jong van een merrie. Van datzelfde *capitale* is o.a. ook het Middelnederlandse *cateel*, *cateil* 'vee' afkomstig dat naast 'vee' ook 'jong paard' kon betekenen volgens een aantekening in het *Livre des Mestiers*. Blijkbaar geldt dat ook voor het Engelse *cattle* 'vee'. Volgens de Vries-de Tollenaere is uit het Middellatijnse *capitale* het Oudfranse *chaptel* ontstaan, dat in het Picardisch als *captel* bestaat. Dat ging over in een niet geattesteerde vorm *kaptel*, die vervolgens *kachtel* werd in het Middelnederlands. *Kachel* is een geassimileerde vorm van *kachtel*.

Wat opvalt, is dat *kachel*-vormen en *veulen*-vormen wel eens allebei gebruikt worden in een zelfde plaats. Wellicht was het vroeger van vrij groot belang te weten hoe oud het paard precies was en daarvan vinden we nog enkele sporen. Het is echter niet mogelijk om deze kleine verschillen op een algemene kaart aan te duiden. Om een voorbeeld te geven hoe ingewikkeld het kan zijn, volgt hieronder een stuk uit een citaat van het WNT: "In West-Vlaanderen is het algemene woord kach(t)el; te Stene is een kachel nooit ouder dan 1 j. en een vol van 1 tot 2 j. (...) Te Stalhille en te Zevekote is een kachel nooit meer dan 1 j., een vol van 1 j. tot 18 m. Te Zandvoorde is een kachel van 1 tot 3 m. oud en een vol van 3 m. tot 1 j. Te Klemskerke gaat een kachel tot 16 m., van 16 m. tot 2 j. is het een vol of achttienmaander. Te Oudenburg is een vol ± 1 j. oud, maar een kachtel als het dier nog zoogt." Het onderscheid bestaat nu nog, maar is misschien niet zo duidelijk meer als toen.

Ook opvallend zijn de vrijwel verdwenen woorden *vilke* en *vulke*. Wij hebben ze niet meer opgetekend voor veulen in het algemeen, maar ze werden wel een paar keer opgegeven voor merrieveulen. Pijnenburg vermoedt dat deze *-ke*-uitgang een oorspronkelijke verkleiningsuitgang is. Hij ziet diezelfde verkleiningsuitgang ook in varken⁽²⁾, trouwens *-kin* is naast *-sin* en *-in* een mogelijke verkleiningsuitgang. *Veul* werd dus *veulkin*, en later *veulke*. De *i* is dan een ontroonde vorm en die hebben we in Frans-Vlaanderen en het oosten van West-Vlaanderen nog enkele keren aangetroffen.

(2) Het WNT gaat voor varken uit van een verkleiningsuitgang *-en*, zoals hoger in de tekst al werd gezegd.

4. Opa's en oma's

Oude, versleten paarden krijgen heel veel verschillende benamingen. In het woordenboek is het lemma meer dan vier bladzijden lang. Alles bespreken zou ons te ver leiden, maar ik wil toch even de aandacht vestigen op enkele in het oog springende benamingen. In eerste instantie is er een aantal woorden dat vrij vaak voorkomt: *brok*, *djak*, *djook*, *doodsmijter*, *kaguil*, *kajuut-kajute*, *knol*, *kute*, *ju*, *juuj*, *tjuuk*, *tuik* (of *tuuk*), al dan niet met oud ervoor, naast natuurlijk ook het gewonere *oude beest*, *oud beest* en *oud* (*versleten*) *paard*, of andere, sprekendere, synoniemen van oud zoals *afgeleefd*, *afgeteugeld*, *afgeketst* en *afgedjakt*.

Er is veel variatie, maar blijkbaar zijn er toch ook wel gelijkenissen: Jan Berns besprak in een artikel vooral de vormen *juut-kajuut*, *juuk-kajuuk*, *ruin-karuin* en *bal-kabal*. In het WVD-gebied zijn vormen met een *ka-* vrij sterk vertegenwoordigd. In de vakliteratuur staat deze *ka-* als een pejoratief voorvoegsel bekend. Jan Berns vond in een vragenlijst het woord *kavalje* en ging er vanuit dat dit gewoon een afleiding was van *caballus*, *cavallo*. Toen hij echter meer materiaal te zien kreeg, zag hij dat die *ka-* toch wel eens dat negatieve voorvoegsel kon zijn, want naast *kavalje* kwamen in het materiaal ook woordparen voor met als minimale verschil dat *ka-*voorvoegsel. Als we het simplex van deze *ka-*woorden reconstrueren, dan is te zien dat het vaak oude woorden zijn voor paard of merrie. Denken we bijv. aan *guil*. Ook in het Hoogduits bestond *gaul* al. Er is zelfs een zegswijze bekend: *gorre om guil* 'gelijk voor gelijk'. Wij hebben in ons gebied geen *gorre* gevonden, wel een *gerre*.

Sommige benamingen lijken wel op de roepwoorden of bevelen die men paarden geeft. Een *oude tuuke* bijvoorbeeld, doet ons denken aan *tuk* of *tuuk*, dat gebruikt wordt om een paard naar links of rechts te laten gaan. *Tuuk* of *tuik* is mogelijk verwant met *tokken*, dat 'trekken' betekent, en dat in verband te brengen is met de korte rukken die de voerman aan het koord geeft om een paard naar links of rechts te doen gaan. Hetzelfde geldt voor *oude ju* of *oude juuj*. *Ju* wordt gebruikt om een paard aan te porren.

Sommige benamingen worden in de gewone mensenwereld ook gebruikt om allerlei personen met negatieve karaktereigenschappen te beschrijven. Zo herkennen we *djool*, *geit*, *kreng*, *kute*, *djoos*, *duts*, *rutte*, *prij*, *ros*, *nietwaard* of *scharminkel*. Een groot gedeelte van deze benamingen vinden we in de nieuwe aflevering van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten *Karakter* (2005) voor allerlei, vooral negatief geladen, begrippen. *Brijs* of *brijze* is er ook zo eentje. Het is afgeleid van het werkwoord *brijzen*, maar het woord is nog nauwelijks in gebruik. Volgens De Bo betekent het 'waardeloos ding, vod'.

Wij hebben het opgetekend in Tielt. Een *brak* is volgens het WNT iemand die een ongeregeld, los, vrolijk leven leidt, maar ook wel bekend in de betekenis 'man van slecht gedrag' of andere minder gunstige betekenissen. Het zou eventueel ook een verkorte vorm kunnen zijn van *barak* dat we eveneens voor 'oud paard' hebben opgetekend. Een *barak* is immers een bouwvallig huis of iets in die aard.

Ook *knol* mag niet ontbreken in het lijstje. *Knol* was in oorsprong wellicht een min of meer ronde klomp of kluit. Volgens het WNT verbindt zich aan deze of aan daaruit voortgekomen betekenissen gemakkelijk het begrip van geringe waarde of waardeloosheid. En zo kon er uiteindelijk een betekenis 'lompe of domme man' bestaan (dat wij nu vooral kennen als *knul*), maar werd het ook de naam voor een slecht paard en vervolgens een spotnaam voor een paard in het algemeen. Een oud paard dat niet goed meer functioneert, kon dus gemakkelijk *knol* worden genoemd. Een vorm als *kreng* (met de betekenis 'lijk') verwijst ook weer naar het waardeloze, vandaar dat er gemakkelijk betekenisuitbreiding mogelijk is naar dieren die van weinig of geen waarde zijn of mensen die weinig beduiden, vandaar ook 'slecht paard'. *Prij* heeft als oorspronkelijke betekenis ook 'dood dier', maar wordt net als *kreng* tegenwoordig vooral als scheldwoord voor vrouwen gebruikt. Ook het hierboven genoemde *gorre* kan als tweede betekenis 'nietswaardig persoon' hebben.

Tjole en *tjokke* zijn dan weer woorden waarin ook het slenterende, langzame van een oud paard wordt weergegeven. Het *tjokt* en *tjoolt* maar een beetje, in tegenstelling tot jonge paarden die hard konden werken en altijd vooruit moesten.

Slot

Paarden, hengsten en merries leveren weinig diversiteit aan dialectbenamingen. Dat hoeft niet te verbazen, merkten we al op, omdat het algemene benamingen zijn; ook voor andere dieren geldt dat er op het vlak van de benoeming nauwelijks variatie valt waar te nemen. Voor de ruïen en het veulen blijken er al wat meer dialectbenamingen in omloop te zijn. Voor de ruïen wordt enkele keren *luifer* opgegeven in ons onderzoeksgebied. Het veulen toont mooie dialectgebieden met *veulen*, *kachtel* en *kachel*. Opvallend is dat vroeger wellicht specifiekere onderverdelingen qua leeftijd bekend waren, die hun weerslag vonden in de dialectwoordschat. Specifiekere subgroepen, zoals de klophengst, de dekhengst en de fokmerrie vertonen nog meer variatie. Interessant zijn vooral de benamingen voor de klophengst: naast enkele samenstellingen, waarbij de manier waarop het paard onvruchtbaar gemaakt wordt in het eerste lid wordt genoemd,

vinden we ook nog benamingen als *pijfer* en *piet*. De oorsprong van deze woorden is nog niet met absolute zekerheid bekend.

We hebben niet alle leeftijdscategorieën in dit artikel besproken. Er zijn namelijk ook benamingen voor een éénjarig paard (meestal *jaarling*), een paard van 18 maand oud (*achtienmaander* en varianten), een paard van twee jaar oud (*tweejaar*, *tweejaarse*, ...), enz. Ook het krijgen van het definitieve gebit speelt een rol bij de aanduiding van de leeftijd. *Tweetanders*, *viertanders* en *zestanders* zijn respectievelijk twee à drie jaar, drie à vier jaar en vijf à zes jaar oud. Ook deze lemma's hebben geen overvloed aan dialectwoordenschat opgeleverd. Een oud paard daarentegen wel.

De benamingen voor een oud paard zijn heel divers zoals we hebben kunnen constateren. Dat komt omdat het vooral subjectieve benamingen zijn en zeker niet altijd in positieve zin. Oude paarden blijken dus een grotere bron voor inspiratie te zijn voor de gewone taalgebruiker dan paarden in het algemeen. Dat heeft vooral te maken met de gevoelens die hiermee gepaard kunnen gaan. Oude paarden kunnen medelijden opwekken (ze tjokken langzaam), of men kan ze als last beschouwen omdat ze het werk niet meer aankunnen. Het negatieve of emotionele element in de benoeming versterkt wellicht het aantal benamingen dat we hebben opgetekend. Negatieve gevoelens leveren onvermijdelijk scheldwoorden op. We laten onze frustraties immers gemakkelijk doorschemeren in ons taalgebruik. Dat negatieve karaktereigenschappen meer woorden opleveren dan positieve eigenschappen, blijkt bijvoorbeeld heel sterk uit de aflevering *Karakter* van het Woek van de Vlaamse Dialecten. Het begrip 'eerlijk' beslaat bijvoorbeeld nauwelijks drie bladzijden, 'oneerlijk' levert wel 22 bladzijden op. Hetzelfde geldt voor 'oprecht' met twee bladzijden en 'onoprecht' en 'huichelachtig' dat 15 bladzijden telt. Negatieve karaktertrekken raken mensen blijkbaar vlugger en dieper, met als gevolg dat men ook sneller geneigd is erop te reageren. En dat levert - niet alleen voor mensen maar ook voor paarden, vooral oude - een mooi palet aan dialectwoorden in ons taalgebied. ⁽³⁾

(3) Gegevens van Tineke De Pauw, uit een lezing bij de presentatie van Aflevering *karakter* van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten op 27 mei 2005.

BIBLIOGRAFIE

- DE BO, L.-L. *Westvlaams Idioticon*. Gent 1873, 1892 (2).
- DEBRABANDERE, F. *Etymologisch Woordenboek: de herkomst van de West-Vlaamse woorden*. Antwerpen - Amsterdam, 2002.
- De PAUW, T. en DEVOS, M. *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten. Deel III. Aflevering 4 Karakter*. Tongeren 2005.
- DE TIER, V. m.m.v. RYCKEBOER, H. en VANKEYMEULEN, J. *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten. Deel I. Aflevering Paard 1*. Tongeren 2003.

DE TIER, V. 'Luifers, pijfers en pieten: paarden in de Vlaamse dialecten'. In: *WVD-Contact, Mededelingenblad van het Woordenboek van de Vlaamse dialecten*, 2003, blz. 8-20.

DE VRIES, J. en DE TOLLENAERE, F. *Etymologisch Woordenboek. Onze woorden, hun oorsprong en ontwikkeling*. Utrecht 1958, 200021

GHIJSEN, H.C.M. *Woordenboek der Zeeuwsche Dialecten*. Amsterdam-Brussel, 1964, 19796

PIJNENBURG, W.J.J. 'De k van varken, de geschiedenis van een etymologie'. In: Moerdijk, A. , W. Pijnenburg en P. van Sterkenburg (red.) *100 jaar etymologisch woordenboek van het Nederlands*. 's Gravenhage 1990.

VAN DER SYS, N. *Etymologie in het digitale tijdperk*. Amsterdam 2001.

VAN GINNIKEN, J. 'Kloeke's eerste aflevering van den taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland'. In: *Onze taaltuin* (1941), jg. 9, nr.10, blz. 289-314.

VEREECKEN, C. 'Van "slut-ila" naar "sleutel"'. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponomie en Dialectologie* (1938), jg. 12, blz. 33-99.

WNT = *Woordenboek der Nederlandse Taal*. 's Gravenhage - Leiden 1863-1998.

WVD = *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten*.

Paarden van eigen bodem. Een korte historiek van de evolutie van de trekpaardenrassen in Vlaanderen en Wallonië.

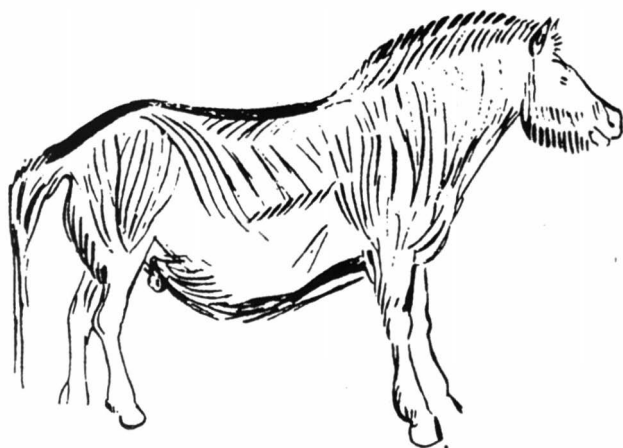
Jan Martens, Stichting Levend Erfgoed vzw

In wat volgt staat het trekpaard, meer bepaald de rassen van eigen bodem, centraal. De recreatie- en sportpaarden komen minder of niet aan bod omdat die door de Stichting Levend Erfgoed vzw als minder bedreigd beschouwd worden. De zware trekpaardenrassen hadden vroeger een belangrijke rol in de handel, de industrie en vooral de landbouw maar na de Tweede Wereldoorlog was hun liedje uitgezongen en liepen hun aantallen sterk terug. We geven een kort overzicht van de trekpaardenrassen in (West-)Europa, waarna de voorgeschiedenis van de zware rassen in onze streken belicht wordt en waarbij meteen een aantal hardnekkige mythes doorprikt worden. Wat opvalt, is dat het tijds kader waarin één en ander zich afspeelt bepalend is. Het grote economische belang dat de trekpaardenfokkerij betekende zorgde er ook voor dat 'de waarheid' niet altijd nagestreefd werd en de pluimen en dus ook de paarden soms van hoed veranderden.

Archeologie doorprikt mythes

Wanneer we ver terug gaan in de tijd, naar de prehistorie, ontbreken teksten geheel en zijn de afbeeldingen heel schaars. De reconstructie van de oudste geschiedenis van het paard steunt dan ook volledig op de studie van opgegraven beenderen.

1,8 miljoen jaar geleden liepen er veel paardachtigen rond op de open graslanden van Europa en Azië. Slechts één soort overleefde echter. Enkel de *Equus ferus*, het wilde paard, hield het uit tot in het

De mens kent het paard al heel lang. Dat kunnen we opmaken uit grottekeningen die gemaakt werden door de voorhistorische mens en die paarden verbeelden. (fotoarchief SLE)

Holoceen, de tijd die 10.000 jaar voor onze tijdrekening begon en waarin we nu nog steeds leven. Omdat dit dier toen op grote schaal door de mens bejaagd en gegeten werd, beschikken we over vrij veel botmateriaal uit prehistorische jagersnederzettingen. Ook afbeeldingen op de wanden van grotten geven een kijk op de bouw van het wilde paard. Dit wilde paard was een variabele soort, wat wil zeggen dat de lichaamsmaten en het uitzicht van de dieren nogal uiteenliep van streek tot streek. In onze gewesten kwam het wilde paard slechts in kleine populaties voor en het is vrijwel zeker dat in de periode van 4000 tot 3000 voor onze jaartelling het wilde paard hier uitstierf. Het verdwijnen van zijn geliefkoosde leefgebied en overbejaging moeten hiervoor verantwoordelijk worden geacht. De oudste bewijzen voor het voorkomen van gedomesticeerde paarden in menselijke nederzettingen werden aangetroffen in de vindplaats Dereivka in het zuiden van de Oekraïne en dateren van ongeveer 3500 voor onze tijdsrekening. De vondsten te Dereivka duiden ontegensprekelijk de tarpan aan als voorvader van het gedomesticeerde paard. Genetisch onderzoek toont aan dat de enige overlevende vertegenwoordiger van het wilde paard, het Przewalskipaard, niets blijkt te maken te hebben met de voorgeschiedenis van het gedomesticeerde paard.

Als men de vondsten van gedomesticeerde paarden in menselijke nederzettingen doorheen de tijd vergelijkt, wordt duidelijk dat de domesticatie van het dier zich vanuit het kerngebied in de Oekraïne verspreidde, ook in westelijke richting. Van een snelle popularisering van het huispaard in West-Europa was evenwel geen sprake. Huispaarden blijven lang zeldzame dieren, zonder twijfel verbonden met een hoge status. Pas rond 2000 voor onze jaartelling, in de bronstijd, startte in onze gewesten het kweken van paarden op grote schaal, dus ruim 1500 jaar later dan in de Oekraïne. In het algemeen toonden de bronstijdpaaarden de grootte van een pony, maar met de proporties van een echt paard. Ze waren sterk gebouwd met forse benen en een vrij groot hoofd.

In de IJzertijd, in de tijd van de 'Galliërs', stond het paard in hoog aanzien. Het dier speelde een rol in de godencultus, werd begraven in grafcontexten en in heiligdommen, en zelfs het eten van paardenvlees had wellicht een symbolische of magische betekenis. De Kelten waren echter meer befaamd als paardenliefhebbers dan als paardenkwekers. Het Keltische paard, de rechtstreekse afstammeling van het paard dat in de bronstijd in onze gewesten voorkwam, was nog steeds klein. Dit paard was bovendien lichtgebouwd en had slanke benen.

De Perzen fokten ondertussen als eersten paarden gericht op rassen. Hier op aansluitend moeten we een andere mythe doorprikken: die

Paardenschedel - Ook opgravingen kunnen ons helpen wanneer we de geschiedenis van het trekpaard in onze streken proberen te achterhalen. Soms werden paarden begraven bij hun eigenaar als eerbetoon. De christelijke tradities maakten daar echter een einde aan.
(fotoarchief SLE)

van het forse, grote Gallische paard. Deze misvatting steunt op een citaat uit 'De Bello Galico' van Julius Caesar, die in zijn beschrijving van de Romeinse verovering van onze gewesten, vanaf het jaar 58 voor onze jaartelling, de paarden van de Gallische volksgroep de Trevieren prijst. Dieren evolueren in de tijd, Caesar geeft nergens maten op en archeologische vondsten tonen aan dat men in de Ardennen veel kleinere paarden had. De Romeinen brachten grotere paarden mee en in West-Europese nederzettingen uit de eerste tot vroeg-vijfde eeuw vindt men dan ook de beenderen van dieren die in regel 140 tot 145 cm op de schoft maten. Anderzijds bleef ook het inheemse kleine paard plaatselijk behouden. Buiten het Romeinse rijk, ten noorden en ten oosten van de Rijn, bleven de paarden gedurende de ganse Romeinse periode klein.

Bij het uiteenvallen van het Romeinse rijk, een proces dat definitief zijn beslag krijgt in de vroege vijfde eeuw maar al eerder was ingezet, migreerden bevolkingsgroepen uit Noordoost-Europa naar onze gewesten. Met deze lieden kwamen ook nieuwe paardenpopulaties binnen, die een belangrijke inbreng hadden in de plaatselijke fokkerij. De binnengebrachte dieren waren oosters van origine en dus vrij groot. Samen met de afstammelingen van de grote Romeinse paarden zorgden zij ervoor dat het kleine Keltische paard nu geheel verdween en dat men in onze gewesten bij het begin van de Middeleeuwen kon beschikken over een middelgroot paard dat de vergelijking met de oosterse populaties zonder schroom kon doorstaan. Voor deze periode zijn er dus nauwelijks grootteverschillen meer merkbaar binnen het Europese en Aziatische continent. Dit betekent niet dat paarden er in die tijd in alle streken hetzelfde uitzagen, maar wel dat men er overal in slaagde vrij grote dieren te kweken.

Over de paarden die bij ons in de vijfde-zesde eeuw werden gehouden zijn we vrij goed ingelicht, omdat het binnen de vroegmiddeleeuwse cultuur een gebruik was paarden mee te begraven bij de bijzetting van voorname personen. Algemeen blijft wel de indruk dat in de vroege Middeleeuwen nog geen afzonderlijke, goed omschreven rassen werden gekweekt. Zijn we voor wat paarden betreft over de vroegmiddeleeuwse situatie nog vrij goed ingelicht, dan is dat voor de daaropvolgende perioden beduidend minder. Dit heeft alles te maken met de verchristelijking van onze gewesten. Binnen de christelijke traditie werden immers geen grafgiften meegegeven, en zeker geen dieren geofferd in een begrafenisritueel.

Ook uit laatmiddeleeuws Mechelen en Ieper zijn botten van forse paarden bekend. Grote paarden waren in de Lage Landen dus zeker aanwezig tijdens de Middeleeuwen. Voorlopig laat de archeologie nog niet toe om de opkomst van een zwaar koudbloedpaard in de mid-

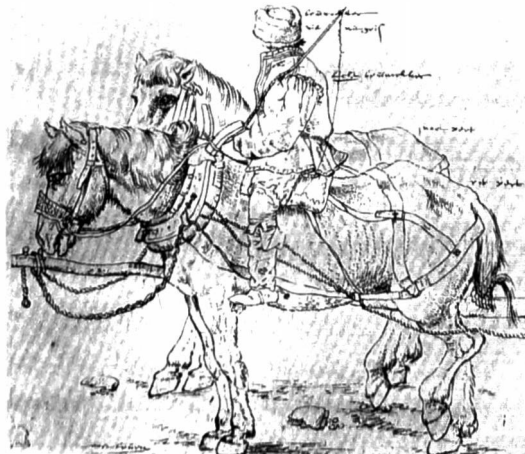
deleeuwse Lage Landen te volgen. We zien dat hier grote dieren rondliepen maar stellen tegelijk vast dat de echt grote schofthoogten, van meer dan 160 cm, niet gehaald werden in de middeleeuwse periode. Door betere kweekomstandigheden was dit wellicht slechts mogelijk in de postmiddeleeuwse periode, na 1500.

Geen aparte voorouder

Nog een misvatting is dat het zware trekpaard zou afstammen van een andere ondersoort van *Equus ferus* dan de warmbloeden, met name *Equus ferus silvestricus*. Het is echter heel goed mogelijk dat de vroegste gedomesticeerde paarden in West-Europa grotendeels afkomstig waren van de vroege huisdierpopulaties in het oosten. Bovendien lijkt het geen twijfel dat, gedurende de vroege geschiedenis van het huispaard, de dieren in het westen steeds beduidend kleiner waren dan hun soortgenoten in het oosten. Dat blijft zo tot aan de Romeinse periode, wat er op wijst dat een onafhankelijke lijn van grote, zware paarden in West-Europa heel onwaarschijnlijk is. Bovendien tonen de fossiele beenderen dat de West-Europese vorm van het wilde paard kleiner was dan de oosterse soortgenoten. Dat de verschillen tussen de grote, forse, westerse koudbloeden en de oosterse warmbloeden dus zouden teruggaan op verschillen tussen hun wilde voorouders lijkt helemaal uitgesloten.

Niet vroegmiddeleeuws

Nog weer een andere theorie stelt dat het zware koudbloedpaard zou ontstaan zijn bij de kolonisatie van de Vlaamse kustvlakte gedurende de vroegmiddeleeuwse periode. Voor een verband tussen de opkomst van een vroegmiddeleeuws koudbloedpaard in Vlaanderen en de ontginning van onze kustvlakte in die tijd, zijn er echter vooralsnog geen argumenten.

Oude tekeningen uit de Middeleeuwen tonen ons hoe paarden toen gebruikt werden en hoe de dieren eruit zagen. Bemerkt de schraalheid, bemerk de ruiter met sporen op de trekkende paarden, bemerk de opgebonden staart, ... (fotoarchief SLE)

Niet van de ridders

Een ander, vaak gehoord verhaal stelt dat het trekpaard in de Lage Landen afstamt van het ridderpaard dat in de Middeleeuwen was gefokt, om de ridders met hun zware harnas ten strijde te kunnen voeren. Rond dit verhaal heerst echter heel wat verwarring. Allereerst situeert men volgens dit scenario de opkomst van het zware trekpaard soms in de vroege Middeleeuwen. De bescherming die een krijger droeg voor het jaar 1000

Net voor het opkomen van wapentuig met buskruid waren ridders zeer zwaar door hun harnas en wapentuig. De paarden dienden dus heel wat gewicht te torsen en toch beweeglijk te zijn. Een ridderpaard was dan ook geenszins te vergelijken met een paard dat in de landbouw gebruikt werd. (fotoarchief SLE)

was echter heel iets anders dan het zware metalen harnas van een 14de-eeuwse ridder. Bovendien is het helemaal niet waar dat de ontwikkeling van een zwaar ridderpaard een primeur voor onze gewesten zou zijn geweest. Het is eerder zo dat de zware paarden van de vroegmiddeleeuwse elite een verband hebben met de Romeinse oorlogspaarden en dat de Byzantijnse troepen, als opvolgers van het Romeinse Rijk, de grondleggers waren van de kweek van zware rijpaarden in de Middeleeuwen. Via de connecties van het Byzantijnse Keizerrijk met de vroegmiddeleeuwse machthebbers in West-Europa kan men spreken van een continue populatie zware paarden, typisch voor de elite uit die tijd.

Het is bovendien de vraag of de zware ridderpaarden uit de Middeleeuwen iets te maken hebben met de ontwikkeling van een zwaar trekpaard in onze streken. De rijpaarden van de adel kwamen niet uit de plattelands-stock van die tijd, maar vormden integendeel aparte kweekpopulaties, voorbehouden voor de wereld van kastelen, toernooien en krijgsschermselingen. Het plattelandspaard kan echter wel, in tijden van oorlog of nood, opgeëist zijn om als trek- of lastpaard te dienen bij het vervoer van oorlogsmateriaal. Binnen de latere professionele legers van de postmiddeleeuwse periode, en tot in deze eeuw, bleven zware paarden een belangrijke functie vervullen als trekdieren in het leger. De zware rijpaarden voor individuele krijgers verdwenen echter toen het harnas, na de ontwikkeling van vuurwapens, in onbruik raakte. Toen men in de postmiddeleeuwse periode in de Lage Landen echt grote koudbloedpaarden ging kweken, was de middeleeuwse ridder reeds lang uit zicht.

Werk van de boer

Voorlopig moet de herkomst van het trekpaard, op grond van voorgaande gegevens, gezien worden als een postmiddeleeuwse ontwikke-

ling, die voortbouwde op een traditie van stevige landbouwpaarden in de Middeleeuwen. Het zijn de kenmerken van onze landbouw in die tijd die de nood aan een groot werkpaard verklaren. Het paard staat daarbij trouwens niet alleen. De Lage Landen waren in de 16de en de 17de eeuw ook bekend voor de kweek en export van grote runderen, schapen en varkens. Niet de ijstijden, Galliërs of Romeinen hebben ons trekpaard groot gemaakt, maar wel de postmiddeleeuwse boer. De speurtocht naar de oorsprong van het trekpaard is dus duidelijk nog niet voltooid.

De soorten en groepen

Men onderscheidt uitgestorven, kritieke, bedreigde en niet bedreigde rassen. Er worden vijf groepen van "Europese" trekpaardenrassen bepaald op basis van hun onderlinge verwantschap en regio van oorsprong. In feite betreft het hier voornamelijk rassen uit West-Europa. Ook vele landen uit Oost-Europa hebben zich toegelegd op de fok van zware rassen die echter (nog?) niet in het bestand zijn opgenomen. We hebben de Ardens-Vlaamse groep, de Franse groep, de Britse groep, de Norikers en de Noord-Europese groep. De paarden waar wij het hier over hebben bevinden zich - zoals de naam al aangeeft - in de Ardens-Vlaamse groep.

Oorsprong	Lokale Naam	(Internationale Naam)
België	Cheval de trait Ardennais	(Ardennes)
België	Belgisch trekpaard	(Flemish)
Croatië	Hrvatski Hladnokrvnjak	(Yugoslavian draft)
Frankrijk	Ardennais	(Ardennes)
Frankrijk	Ardennais du nord, Trait du nord	(Northern Ardennes)
Frankrijk	Auxois	(Auxois)
Frankrijk	Comtois	(Comtois)
Luxemburg	Cheval de trait Ardennais	(Ardennes)
Zwitserland	Franches-Montagnes	(Freiberg)
Nederland	Nederlands trekpaard	
Zweden	Zweedse Ardenner	
Rusland	Russisch trekpaard	
Litouwen	Zwaar Litouws trekpaard	

Deze tabel op zich is al leerrijk. Ze toont aan dat de verspreiding van de rassen niet stopt bij de landsgrenzen en in combinatie daarmee zien we ook de recuperatie: 'Ardenner' wordt 'Zweedse Ardenner' ...

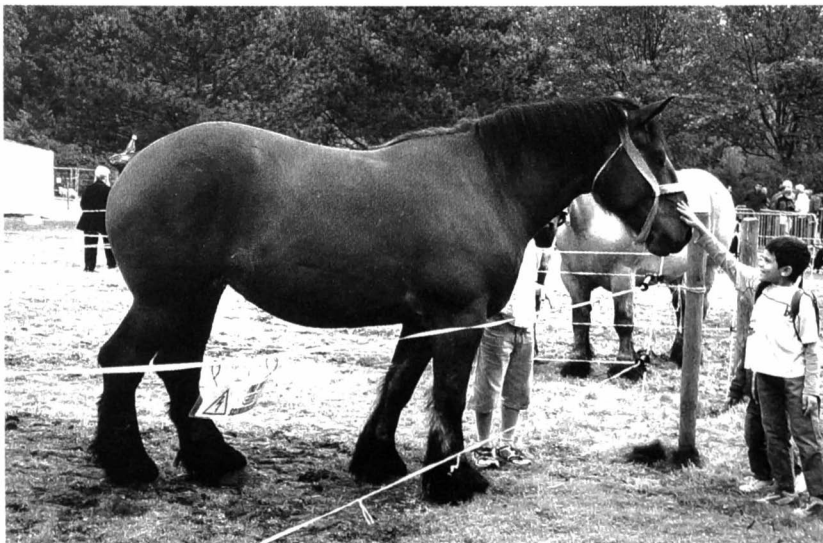
De volgende stap is het volledig laten vallen van de verwijzing naar het land van oorsprong. Een voorbeeld daarvan is het Nederlands

trekpaard, dat verdacht goed lijkt op het Belgische trekpaard. De Belgische Ardenner en het Belgische trekpaard zijn op basis van deze tabel niet bedreigd, ze dateert echter wel uit het midden van de jaren 90. Dit betekent zeker niet dat de toekomst van deze rassen gewaarborgd is. De trekpaarden hebben door de mechanisatie van de landbouw hoe dan ook hun nutswaarde voor een groot gedeelte ingeleverd. Het toenemende gebruik voor recreatieve doeleinden is voor een aantal rassen zonder meer de redplank. De vraag is of de interesse in trekpaarden een modeverschijnsel of van blijvende aard is.

Op dit ogenblik lijkt er opnieuw een teruggang vast te stellen in de fokkerij van het Belgische trekpaard. Er wordt in dat verband gewezen naar de ouderdom van de fokkers en de te kleine instroom van jonge fokkers. Ook het verbod op 'blokstaarten' - het staarttoefje was een handelskenmerk van het Belgische trekpaard - wordt met de vinger gewezen. Dit verbod werd enkele jaren geleden ingevoerd toen de groene partijen deelnamen aan de macht in België en wordt door de fokkers ervaren als scherpslijperij en jenerij, ingefluisterd door extremistische activisten. De fokkerij van het Ardenner trekpaard lijkt stabiel en een relatief nieuw fenomeen is het opnieuw ingevoerde Vlaamse paard.

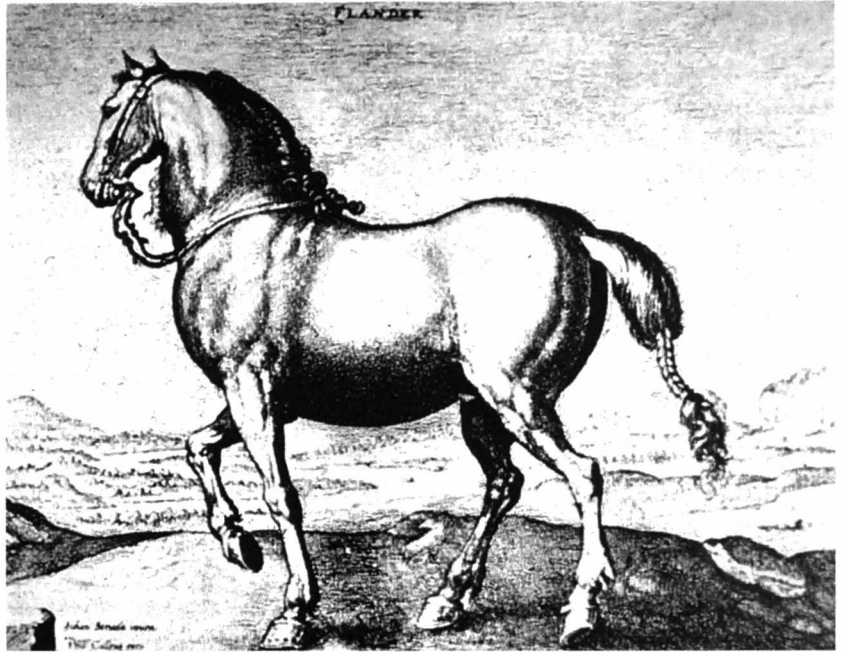
Andere paardenrassen die we terugvinden in Vlaanderen en Wallonië zijn van buitenlandse origine of betreffen de recente, moderne sportpaarden die in grote aantallen voorkomen zoals het Belgische Warmbloedpaard (BWP), het Belgische Sportpaard en de Belgische rijpony.

We gaan nu iets dieper in op de drie trekpaardenrassen die we (nog) rijk zijn.

Belgische trekpaarden zijn bekend om hun zachte karakter. Dit wordt hier schitterend gedemonstreerd door deze bruine stamboekmerrie op de Levend Erfgoed Expo eind augustus 2004 in het Provinciaal domein Puyenbroeck in Wachtebeke. (fotoarchief SLE)

Een zeer oude tekening waar de verdedigers van het Vlaamse paard - op de tekening 'Flander' genoemd - zich op beroepen om te bewijzen dat het ras zeer oud is en reeds in de Middeleeuwen in Vlaanderen voorkwam.
(fotoarchief SLE)

De Ardenner

In de loop der eeuwen heeft zich, onder invloed van het ruige, heuvelende landschap en het ruwe klimaat, de Ardenner zoals we die nu kennen, ontwikkeld: een sterk, klein paard van een uitzonderlijke taaiheid en met een groot aanpassingsvermogen aan moeilijke leefomstandigheden. Dit paard (of althans zijn verre voorouders) heeft aan velen diensten bewezen o.m. gedurende barre oorlogstijden, zoals tijdens de kruistochten (volgens sommigen vond toen de eerste inbreng van oosters bloed plaats) en eeuwen later tijdens de woelige jaren van de Franse Revolutie en de Napoleontische periode toen ze als artilleriepaarden werden ingezet. Napoleon gebruikte de Ardenner om kanonnen en voedselvoorraden te vervoeren tijdens zijn onfortuinlijke Russische veldtocht van 1812. Blijkbaar waren het de enige paarden die gehard waren tegen de ontberingen en de strenge winter. Naast het gebruik in de oorlogsvoering werd de Ardenner benut voor het werk op het veld en in de bosbouw. De Ardenner combineert kracht, kalmte en gewilligheid en wordt daarom door velen als een ideaal werkpaard beschouwd. Het zware type waarmee we nu vertrouwd zijn, werd bekomen in de 19de eeuw. Er werd geselecteerd naar een type dat voldeed aan de toenemende behoefte naar meer en zwaar trekwerk. Er bestond ook een lichter en sneller type, dat nu waarschijnlijk verdwenen is, maar dat eind 19de en begin vorige eeuw vooral in Noordoost-Frankrijk en Luxemburg de postkoetsen trok.

Kenmerken van de Ardenner

De Belgische of Franse Ardenner is tussen 1,55 en 1,60 m hoog met een gewicht van 600 tot 700 kg. Alle kleuren zijn toegelaten behalve zwart en appelschimmel. Het meest voorkomend zijn bruin, donker-ros en de bruin- en vosschimmeltinten. De Ardenner heeft een groot hoofd met relatief kleine wijd uiteenstaande oren. De hals is zeer sterk en zwaar en gaat over in immense schouders. De romp is breed en kort. De benen hebben een licht behang en hebben een grote omtrek. Het lijken wel boomstronken. De hoeven zijn in verhouding klein maar zeer sterk. De lenden zijn sterk bespierd. Na twee oorlogen was het aantal Ardenners zodanig geslonken dat hengsten uit Nederland en andere landen teruggehaald werden om opnieuw het bloed te verruimen.

Volgens de gegevens van de EAAP Animal Genetic Data Bank is de Ardenner niet (in België) of minimaal (in Frankrijk) bedreigd. In 1993 telde men bijna 1700 dieren, waarvan er 1200 merries waren. Het valt echter sterk te betwijfelen of deze cijfers betrouwbaar zijn. Feit is evenwel dat de nutswaarde van de Ardenner sterk gedaald is en zich beperkt tot de bosbouw (waar hij nagenoeg onvervangbaar is), de recreatie en de vleesmarkt.

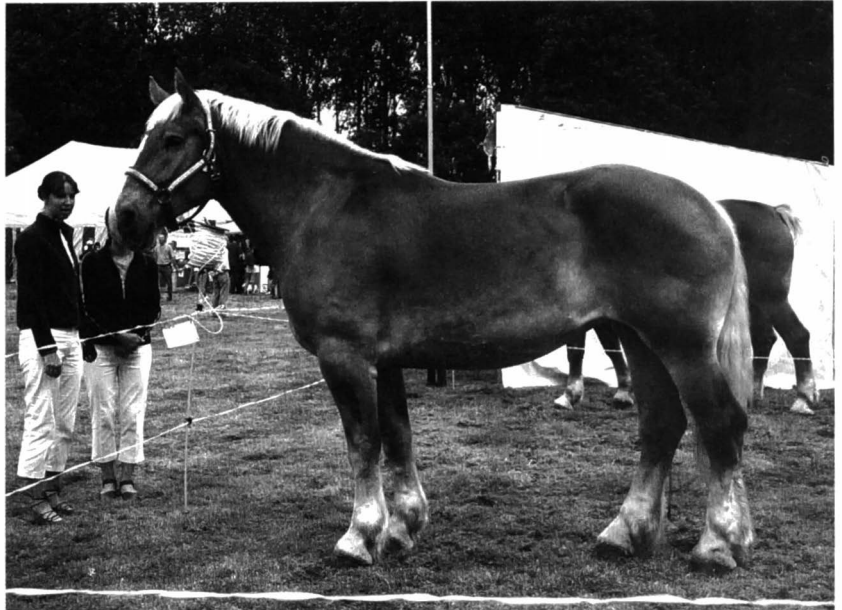
Belgisch?

Ook in het verhaal van de Ardenner komen we de recuperatiedrang van staten tegen. Op een bepaald ogenblik en tot grote woede van de fokkers, werd het stamboek opgeslokt in het stamboek van het

Belgische trekpaarden kunnen nu nog ingezet worden voor recreatiedoeleinden. Hier zien we een duo aan het werk op de Levend Erfgoed Expo eind augustus 2004 in het Provinciaal domein Puyenbroeck in Wachtebeke. (fotoarchief SLE)

Het Vlaamse paard werd eind 19de en begin 20ste eeuw uitgevoerd naar Amerika waar het een andere evolutie kende dan in Vlaanderen waar het op een bepaald moment opgeslorpt werd in het Belgische trekpaard. Begin de jaren negentig van vorige eeuw werden de Vlaamse paarden dan terug naar Vlaanderen gebracht.
(fotoarchief SLE)

Belgische trekpaard. Het was de bedoeling tot slechts één trekpaardenras voor België te komen. De Ardenner werd dan zondermeer beschouwd als een Belgisch trekpaard van klein formaat. Uiteindelijk zal in 1926 na veel gekibbel de “Société du Cheval de Trait Ardennais” worden opgericht en krijgt de Ardenner zijn eigen stamboek in 1935.

Wat de Ardenner wel lukte, lukte niet met het Vlaamse paard: het is in die periode dat het Vlaamse paard uit Vlaanderen verdween en “opgeslokt” werd door het “Belgische trekpaard”, dat eigenlijk ook “Brabants trekpaard” had kunnen heten. Dat verhaal doen we echter in een volgend hoofdstukje uit de doeken.

Invloed van de Ardenner op andere rassen

De Ardenner voert, net als de Boulonnais en de Percheron, Arabisch bloed. Dit werd (opnieuw) ingekruist in de 18de en 19de eeuw om het paard beweeglijker te maken. De andere kruisingen, o.m. met Percheron, Boulonnais en de Engelse volbloed zijn minder bepalend geweest. Uiteindelijk evolueerde de Ardenner vanaf de 19de eeuw tot drie types:

- de Belgische of Franse Ardenner: het kleine type, dat het dichtst bij het oude zware type staat, met een schofthoogte van 1,50 tot 1,65 m;
- de grotere en massieve Ardennais du Nord of Trait du Nord die ontstaan is na kruising met het Belgische (Brabantse) trekpaard, dat nu minimaal bedreigd is;

- de krachtige Auxois uit Bourgogne die lijkt op de Trait du Nord, maar meer beïnvloed is door de Percheron en de Boulonnais. Dit ras heeft een stamboek sinds 1913. In 1995 waren er 29 mannelijke en 304 (van de naar schatting 456) vrouwelijke dieren in het stamboek ingeschreven. De Auxois wordt als potentieel bedreigd beschouwd.

De Ardenner heeft ook een bepalende rol gespeeld bij de ontwikkeling van het Russisch zwaar trekpaard, het zwaar Litouws trekpaard en zeker van de Zweedse Ardenner.

Het Vlaamse paard

Zoals eerder al aangetoond is het nog niet bewezen dat het Vlaamse paard zou afstammen van ridderpaarden. Toch zijn er schrijvers die dat als vaststaand feit beschouwen. Zo zou de slag nabij Poitiers tegen de Saracenen in 732 van belang geweest zijn vanwege de inbreng van Arabische volbloeden. Krijgers, die de verbintenis aangingen te paard te strijden, kregen als beneficium of leengoed, gronden die zij ontnamen aan de kerkelijke domeinen. Zij moesten dan wel zelf instaan voor hun eigen paard en uitrusting. Het werd de tijd van de versterkte kastelen en van de ridders.

De tactiek in de oorlogvoering was bijzonder eenvoudig. Zij aan zij in een massieve formatie trachtten de ridders hun tegenstanders voor zich uit te drijven en plat te walsen. Zij waren hierbij beschermd door een maliënkolder. Deze zware uitrusting vereiste een sterk paard, dat anderzijds toch ook een voldoende snelle gang en goede draf moest

De vroegste gewapende lieden te paard waren nog niet zo zwaar behangen met ijzerwerk als de latere ridders. Toch waren sterke paarden nodig om de steeds zwaarder wordende uitrusting te torsen. (fotoarchief SLE)

Trekpaarden waren tussen de twee wereldoorlogen echte sterren die de covers van tijdschriften sierden. Hier zien we Avenir de Salmonsart op de voorpagina van Le Patriote Illustré uit 1931.
(fotoarchief SLE)

hebben. De bepantsering van zowel de ridder als van het paard werd eeuw na eeuw zwaarder. In de tijd van de kruistochten, rond 1100, had een ridderpaard zowat 150 kg te dragen. In de 16de eeuw was dat 250 kg. Het is dus juist dat de ridderpaarden veel gewicht dienden te dragen en daarbij nog wendbaar dienden te zijn ook, maar het feit dat ridderpaarden al eeuwen van het toneel verdwenen op het ogenblik dat men kan spreken over 'zware trekpaarden' plaatst toch een groot vraagteken bij deze romantische benadering. Reeds vanaf de 14de eeuw verloor een ridderleger aan waarde als tactisch oorlogswapen, niet in het minst door de intrede van het buskruit. Men wou voortaan een lichtere cavalerie met halfzware paarden, die sneller en wendbaarder waren, maar die toch niet tussen de kruitdamp hun zenuwen zouden verliezen.

In de beschrijvingen mist men ongeveer 300 jaar en studie ontbreekt zodat de band tussen het ridderpaard en het zware trekpaard vooralsnog niet aangetoond kan worden. Boeren en ridders waren nu ook niet de beste maatjes en het was ondenkbaar dat een ridderpaard voor het boerenwerk gebruikt zou worden. Vanaf de 18de eeuw zijn er meer en nauwkeurigere bronnen, waaruit we kunnen opmaken dat het inlandse Vlaamse paard gekruist werd met vreemde warmbloedhengsten. De Oostenrijkse periode was een tijd van voorspoed. De landbouw ontwikkelde zich zo sterk, dat rond 1800 ons platteland het dichtst bevolkte en best bebouwde ter wereld was. De vraag naar paarden was in die periode aanzienlijk. De boeren wensten zware trekpaarden "soo tot het doen van de culture van de swaere ende stijve landen, als tot het waegenen van hun mest op de selve". De gewestelijke besturen hoopten dat er meer koetspaarden zouden gefokt worden. De Oostenrijkse overheid wilde lichte cavaleriepaarden voor de remonte van de keizerlijke legers. Het Vlaamse paard van die tijd was geschikt voor de landbouw, maar was te zwaar om voor een elegante koets gespannen te worden en was zeker niet beweeglijk genoeg voor de moderne oorlogsvoering.

De overheid ging zich bemoeien met de paardenfokkerij, vooral in Vlaanderen waar men een voorsprong verworven had op de rest van onze provincies. De boeren wilden echter niet voor de kar van de overheid gespannen worden en bleven zweren bij hun eigen fokproducten. Talrijke overheidsinitiatieven mislukten. Ook de officiële stoeterijen bleken een maat voor niets. In het laatste kwart van de 18de eeuw werden Engelse fokhengsten ingevoerd. Deze fokhengsten waren tot stand gebracht door o.a. Vlaamse trekpaardmerries te gebruiken. De Engelse hengsten waren voor de Vlaamse paardenfokkerij beter dan de warmbloedhengsten, maar de inlandse hengsten waren nog beter. Van de Engelse hengsten bleven er vier in de Denderstreek. Zeventig jaar later bleken in deze streek geweldige

Vlaams paard met zogend veulen op de Levend Erfgoed Expo eind augustus 2004 in het Provinciaal domein Puyenbroeck in Wachtebeke. (fotoarchief SLE)

paarden voor te komen, die mee aan de grondslag lagen van het Belgische trekpaardenras. Deze paarden waren echter overwegend bruin waar zwart de kleur van de Engelse hengsten was. Op het einde van de 18de eeuw eiste de Franse bezetter in Vlaanderen de paarden en zelfs de veulens op. De schoonste paarden werden naar de Franse stoeterijen gebracht voor de fokkerij. Het hoeft geen betoog dat in ons land hierdoor de hele paardenfokkerij stil viel. De boeren bewerkten hun land terug met ossen.

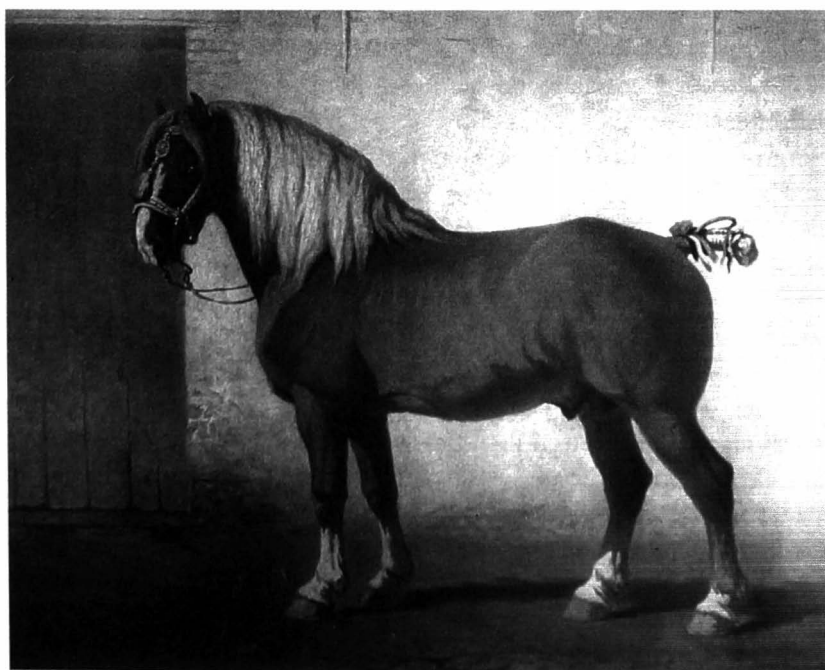
Ook in de 19de eeuw had het Vlaamse paard nog een grote betekenis. Uit teksten blijkt duidelijk dat rond 1860 in de streek van Geraardsbergen het Vlaamse paard van hoge kwaliteit was en zuiver voortgefokt werd. De Denderstreek rond Geraardsbergen, gekenmerkt door haar uitgestrekte alluviale vlakten, was bekend als één van de vruchtbaarste landbouwstreken van Vlaanderen. Rond 1600 werden de Dendermeersen verpacht tegen dubbele pachtprijs. De landbouw bestond voor een groot deel uit de teelt van hop en tabak. Het zogenaamde Denderrund had een reputatie als vleesrund van hoge kwaliteit. Maar vooral de trekpaardenfokkerij was er belangrijk. Na 1840 kaapten de paarden uit het zuidoosten, nl. de streek tussen Schelde en Dender de hoofdprijzen weg. Dit had te maken met de ontwikkeling van de bloedlijn van de zogenaamde Dikken van de Denderstreek. Dit was het werk van enkele hengstenhoudersfamilies, nl. Tuypens van Wijnhuize, Vanderschueren van Appelterre, Vanderschueren van Onkerzele, Matthys en opvolger De Brouwer van Sint-Jan, Van der Putte van Onkerzele en Vanderschueren van Parike.

De stamboom van de beroemdste hengsten uit deze streek gaat terug tot den Oude Dikke van Wynhuyze (bruin), geboren bij Ch.L. Tuypens in 1835. Tussen de afstammelingen van deze hengst vinden we in de derde generatie de bruine Gugusse-Orange I, geboren in 1863 bij Van der Ecken te Grimmingen, nabij Geraardsbergen en in de vijfde generatie de bruine Forton II, geboren in 1881. Gugusse-Orange I heeft een bewogen leven geleid. Hij dekte vooral in Henegouwen en ook een tijdje in Frankrijk. Alle huidige stamboek-trekpaarden in ons land stammen langs vaderszijde af van deze merkwaardige hengst.

Het is niet verwonderlijk dat de uitvoer van trekpaarden vanuit de Denderstreek aanzienlijk was. Vanaf 1870 begint ook de overheid in te zien dat kruising met vreemde rassen uit den boze is. De fokkerij komt eindelijk op de goede weg. De basis was selectie binnen het ras en weloverwogen inteelt was hierbij een belangrijke techniek.

De eerste internationale triomfen

Ter gelegenheid van de wereldtentoonstelling in 1878 in Parijs werd een internationale paardententoonstelling ingericht. Aan de in Henegouwen geboren hengst Brillant werd daar de eerste prijs toegekend. De daaropvolgende jaren behaalde dit paard nog eerste prijzen in Londen, Brussel, Hannover en Amsterdam. Is Brillant een Brabants trekpaard? Over deze vraag is veel gediscussieerd. De waarheid is dat

De hengst Brillant wordt algemeen beschouwd als dé stamvader van het Belgische trekpaardenras. (fotoarchief SLE)

de vader van Brillant de al vermelde Gugusse-Orange I is, dus van Vlaamse afkomst, terwijl de moeder Blonde waarschijnlijk tot het Brabants type behoorde. In 1876 werd Brillant voor de prijs van 3000 frank verkocht aan Remi Vander Schueren uit Vollezele. Na Parijs behaalde Brillant nog internationale triomfen te Londen (Kilburn) en te Lille. Brillant was een prachtig paard dat door verschillende kunstenaars afgebeeld is.

Gedaan met het Vlaamse paard

Aangemoedigd door de talrijke internationale successen van onze trekpaarden beslisten een aantal paardenliefhebbers in 1886 de vereniging "Le Cheval de Trait Belge" op te richten. Vanaf 1890 werd de naam Vlaams trekpaard gewerd. Sommigen trachtten de benaming Brabants trekpaard ingang te doen vinden en dat lukte aardig, maar de officiële benaming werd en is tot nu toe Belgisch trekpaard.

Het Vlaamse paard werd vanaf dan stiefmoederlijk behandeld en werd opgeslorpt in het stamboek van het Belgische trekpaard. In de twintigste eeuw verdween in België zelfs de erkenning. Men kan zich afvragen of het Belgische trekpaard eigenlijk niet het Vlaamse paard had moeten heten. De voorgeschiedenis is er in ieder geval een om 'u' tegen te zeggen. Zo kan bewezen worden dat het Vlaamse paard een rol speelt in de ontstaansgeschiedenis van de Engelse Shire, het grootste paardenras ter wereld. De Shire stamt af van het "English Great Horse", een zwaar type cob met een hoogte van 1,55 m, dat tijdens de Middeleeuwen de ridder met zijn zware wapenuitrusting moest dragen. Er zijn gegevens bewaard uit de periode rond 1200 die aantonen dat grote hengsten werden ingevoerd vanuit Vlaanderen, Nederland en de streek rond de Elbe. Gedurende de Middeleeuwen heeft men dan ook voortdurend gestreefd naar het vergroten van dit strijdros. Het eigenlijke zware trekpaard ontwikkelt zich uit de "English Great Horse" tegen het eind van de 16de eeuw. Er worden opnieuw veel paarden ingevoerd zoals o.m. Duitse trekpaarden en Friese paarden. Het waren echter vooral de Vlaamse paarden, binnengebracht in de 17de eeuw door Hollandse aanneemers die werkten aan de drooglegging van de Fenlands, die een bepalende invloed op de ontwikkeling van de Shire hebben gehad.

Het Vlaamse paard werd toen beschreven als zwart, groot, met sterke gewrichten en gespierde benen met veel behang. Het Engelse trekpaard uit die periode wordt English Black genoemd. De naam Shire komt pas later in zwang. Ook in de Engelse Clydesdale vinden we Vlaams bloed terug. De zesde hertog van Hamilton importeerde Vlaamse paarden om het formaat van de inheemse trekpaarden te vergroten. In dezelfde periode verwierf John Patersen uit Lochlyoch

Vlaamse paarden en legde de basis van een bloedlijn die tot in het midden van de 19de eeuw bepalend was.

Terug in Vlaanderen

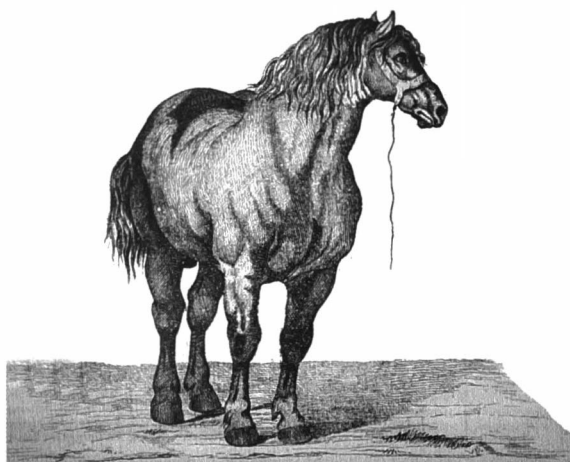
Op het einde van de 20ste eeuw, begin de jaren 90, werden enkele 'Belgians' ingevoerd in Vlaanderen en men noemde hen hier opnieuw Vlaams paard. Het argument was dat het eigenlijk het weer invoeren was van het in de 19de eeuw uitgevoerde Vlaamse paard.

De eerste trekpaarden werden in 1865 naar Amerika gebracht door dr. A. Van Hoorebeeke, in België geboren maar wonende in Illinois. Zij werden daar Belgians genoemd. De stamboekvereniging in Amerika besloot onmiddellijk om al de uit België ingevoerde stamboekpaarden te registreren. Vanaf 1960 groeide er een hernieuwde belangstelling voor de Belgians in de U.S.A. Gelukkig waren er nog een aantal goede fokdieren bewaard gebleven, dankzij enkele fanatieke liefhebbers en ook dankzij de Amish-people, een volksgemeenschap die uit principe het land bewerkte met paarden en niet met motoren. Nu genieten de Belgians een uitzonderlijke belangstelling in bijna alle staten van de U.S.A. Jaarlijks zijn er tussen de 3000 en de 4000 registraties in het stamboek. Van alle trekpaardenstamboeken is dat van de Belgians nu het grootste.

Terwijl men in België naar een steeds zwaarder type streefde, verkoos men in de Verenigde Staten een lichter en beweeglijker paard, dat ook minder behaard was. De problemen met de gevreesde vuile benen, zoals wij die hier bij onze trekpaarden kennen, komen bij de Belgians niet voor.

1886: Belgisch trekpaard

België bestaat sinds 1830. Wie 'Belgen' situeert in het tijdperk vóór het ontstaan van België doet de waarheid dus geweld aan. Dat 'België' een stempel drukte op de trekpaardenfokkerij staat als een paal boven water, maar België kon, zoals hierboven aangetoond werd, terugvallen op de fokkerskunst die al eeuwen door Vlamingen en Walen tentoongespreid werd. In het zuiden hadden we het Ardense ras en uit de Middeleeuwen hielden we een paardenras over dat in de 18de en de 19de eeuw onder allerlei invloeden zoals bodem, milieu, klimaat en selectie het Vlaamse paard vormde dat in verschillende variëteiten voorkwam. We moeten dus tot het einde van 19de eeuw wachten tot men spreekt van het Belgische trekpaardenras. In 1886 werd zoals hier boven al vermeld, het stamboek "Le Cheval de Trait Belge" opgericht. De doelstellingen van deze vereniging waren en zijn gedeeltelijk nog steeds:

Oude tekening van een Vlaams paard. (fotoarchief SLE)

- uit de trekpaardvariëteiten die in ons land aanwezig zijn, trachten een uniform ras te fokken, Belgisch trekpaardenras genoemd;
- een studbook uitgeven waarin de afstamming van de Belgische trekpaarden genoteerd wordt;
- prijskampen en paardentoonstellingen organiseren om de fokkers te stimuleren, door hen de gelegenheid te geven hun fokproducten te vergelijken.

In de 19de eeuw had men in ons land verschillende variëteiten van trekpaarden. Men vond het werkelijk schone en zware type trekpaard van het Vlaamse ras tussen de Dender en de Schelde, maar ook rond Nijvel en in het dal van de Méhaigne, een zijriviertje van de Maas, had men kwaliteitspaarden. De Denderpaarden waren grof, zwaar van lijf, sterk gespierd, maar met te hoge benen en een te hellend kruis. Zij waren meestal bruin van kleur. Het paard uit de Nijvelstreek was fijner en beter gebouwd, met zuivere, wel afgetekende benen en gewrichten en een ietwat horizontaal kruis. Het muntte uit door veerkrachtige en vlotte gangen. De schimmelkleur was overheersend. De paarden rond de Méhaigne hadden een buitengewoon zwaar beendergestel.

Vanaf 1880 vermengden deze drie stammen zich. Het Pajottenland is één van de streken waar de paardenfokkerij snel tot grote bloei kwam, dankzij de nabijheid van de Denderstreek. In feite werden alle Belgische provincies, behalve Antwerpen, Limburg en Luxemburg, belangrijke fokgebieden.

De best gekende vertegenwoordiger van de Dendervallei was Orange I, een bruine hengst die geboren is in Grimminge bij Geraardsbergen in 1864. De invloedrijkste vertegenwoordiger van de grijze paarden van de Nijvelstreek was de vosschimmel Bayard, geboren in 1863. Wat de paarden van de Méhaignestreek betreft kan vooral de bruine Jean

I, geboren in 1873, als belangrijk beschouwd worden. Het hoogtepunt van de paardenfokkerij in België ligt in de periode tussen 1880 en 1950. Trekpaarden waren toen van uitermate groot economisch belang, zowel in de landbouw, als in handel en nijverheid.

De krachtige, energieke en vlotte gangen van het Belgische trekpaard werden door iedereen bewonderd. Maar ook voor zijn handelbaar karakter en werkwillegheid was ons trekpaard bekend. Het was inderdaad mogelijk hengsten naast merries in het gespan te zetten om het land te bewerken. Jaarlijks werden duizenden Belgische trekpaarden uitgevoerd naar Amerika, Canada, Rusland, Zweden, Frankrijk, Nederland, Italië en vooral Duitsland waar ze het Rheinisch-Belgisches Kaltblut ras gevormd hebben. In 1900 werden 2315 trekpaarden uitgevoerd. In 1913 werden 35.000 veulens geboren en werden 32.000 trekpaarden verkocht alleen al aan Duitsland. Om de beste fokdieren in het land te houden, werden bewaarpremies gegeven. In 1912 werden 1063 paarden van 345 verschillende eigenaars ingeschreven voor de nationale wedstrijd en werden er speciale treinen ingelegd om de trekpaarden te vervoeren naar de prijskamp. De nationale prijskamp heeft veel van zijn glorie van weleer verloren, maar blijft toch nog altijd het bekijken waard.

Het Belgische trekpaard kampt nu met een aantal problemen. Door selectie naar een paard met steeds grotere pijpomtrek, dus steeds grovere benen, blijken deze trekpaarden nu al op jonge leeftijd last te hebben van wat vuile benen genoemd wordt. Dit heeft tot gevolg dat de gemiddelde leeftijd van onze fokhengsten bijzonder laag is. De vroeger zo geprezen eigenschap van langleeftbaarheid is dus verdwenen uit dit trekpaardenras.

LITERATUUR

- C. VERHEYE, "Problematiek van het behoud van de trekpaardenrassen". In: *Het zware trekpaard uit onze streken*, 1997.
- A. ERVYNCK, "Archeologische speurtocht naar de voorgeschiedenis van het robuuste paard der Lage Landen". In: *Het zware trekpaard uit onze streken*, 1997.
- R. PIESSENS, "Het huidige trekpaard in Vlaanderen en België, geschiedenis van de trekpaardenfokkerij in Vlaanderen". In: *Het zware trekpaard uit onze streken*, 1997.

Op het Internet:

- <http://www.fao.org/dad-is> (Domestic Animal Diversity - Information System of the FAO)
- <http://rzsun1.tiho-hannover.de/eaap/data> (European Association for Animal Production)
- <http://www.ansi.okstate.edu/breeds> (Breeds of Livestock - at Oklahoma State University)
- <http://www.sle.be>

De stichting Levend Erfgoed

De Stichting Levend Erfgoed bestaat als organisatie zeventien jaar. In 1993 nam zij het statuut van vzw aan. Zij komt op voor het bewaren van onze streekeigen rassen van landbouw- en neerhofdieren, voor de instandhouding van de bio-diversiteit, voor het behoud van ons genetisch patrimonium. Zij stelt dat *“onze traditionele dieren, net zoals onze historische gebouwen, monumenten zijn, die verdienen gekoesterd, bewaard en zelfs beschermd te worden”*. Om dit doel te bereiken organiseert de Stichting Levend Erfgoed o.a. informatiecampagnes, een jaarlijkse “Levend-Erfgoed-Expo” en fokprogramma’s. Zij neemt deel aan beurzen en tentoonstellingen die haar toelaten dit thema onder de aandacht te brengen. Zij werd ook belast door het Ministerie van Landbouw met het opzetten en bijhouden van de stamboeken voor de Belgische zeldzame - lees oude - schapenrassen. Dit gebeurde op basis van een goed geargumenteed en zorgvuldig samengesteld dossier.

De Stichting Levend Erfgoed werkt samen met gelijkaardige organisaties in het buitenland, zoals Stichting Zeldzame Huisdierrassen in Nederland, Rare Breeds in Groot-Brittannië, GEH (Gesellschaft zur Erhaltung Alter und Gefährdeter Haustierrassen) in Duitsland, Pro Specie Rara in Zwitserland, VEGH (Verein zur Erhaltung Gefährdeter Haustierrassen) in Oostenrijk, ... De Europese organisaties hebben zich gegroepeerd in SAVE (Safeguard for Agricultural Varieties in Europe - op dit ogenblik is de SLE-secretaris) zelfs voorzitter-bestuurder) terwijl op mondiaal vlak Rare Breeds International de belangen overkoepelt.

Waarom het “levend erfgoed” en het “genetisch patrimonium” bewaren?

De huidige trend tot specialisatie in de veeteelt leidt inderdaad tot een sterke vershraling van de genetische diversiteit. Dieren moeten uniform zijn zodat ze in dezelfde box kunnen, op dezelfde batterij, even snel aanvetten, ... Professionele veetelers zoeken allemaal afstammelingen van de meest productieve dieren. In Nederland stamt zowat 30% van alle melkrunderen af van één fokstier (Sunny Boy) en van zijn twee zonen. Wat als binnen enkele jaren zou blijken dat één van die drie spermaproductanten een genetisch defect zou hebben of zou lijden aan één of andere via sperma overdraagbare ziekten? Bepaalde van de oorspronkelijke en streekgebonden rassen beschikken over genetische eigenschappen die in de toekomst opnieuw belangrijk zouden kunnen worden (vb. rijkdom aan proteïnes in de melk, vruchtbaarheid, goede moedereigenschappen, o.a. bij schapen, smaak en structuur van het vlees, cholesterolgehalte, ...).

Deze oude rassen bezitten eigenschappen die hen waardevol maken voor het onderhoud van natuurgebieden. Dit kan betrekking hebben op hun specifiek graasgedrag dan wel op het gemak waarmee ze grote afstanden kunnen afleggen, nakomelingen voort- en grootbrengen, op hun bestendigheid tegen koude en vochtigheid. Deze oude rassen zijn aangepast aan streek en omgeving en kunnen het best overleven op basis van natuurlijke rantsoenen. Zij hebben geen behoefte aan krachtvoer of aan antibioti-

ca om optimaal te gedijen. Deze rassen maken deel uit van het cultureel-historische patrimonium van een streek of land. Net zoals de huidige generatie zich (misschien te weinig) bekommert om de instandhouding van het patrimonium aan gebouwen en monumenten, zo ook moet zij zich inzetten voor het behoud van dit levende erfgoed, zodat het kan worden doorgegeven aan toekomstige generaties.

Ministeries en landbouworganisaties hadden tot voor kort nauwelijks oor voor deze problematiek. Dat een landbouwer-veeteler daar niet van wakker ligt, is begrijpelijk. Hij moet leven van de opbrengst van zijn dieren en is om economische motieven, nagenoeg verplicht om hun productie tot in het extreme op te voeren. Dat dit uiteindelijk leidt tot compleet onevenwichtige “gedrochten” is niet echt zijn zorg, zo denkt hij.

Wie zijn de leden van de S.L.E.?

De Stichting Levend Erfgoed is een volledig zelfstandige organisatie die meer dan 1000 actieve en betalende leden telt. Dat zijn voor 95 % particuliere personen, gaande van eenvoudige hobbykwekers tot landbouwingenieurs, dierenartsen en universiteitsprofessoren. Maar allen zijn zij begaan met het behoud van de oorspronkelijke rassen van landbouw- en neerhofdieren. Zij leunt niet aan bij één of andere professionele organisatie, heeft geen bindingen met landbouworganisaties. Haar nagenoeg exclusieve bron van inkomsten zijn de lidgelden van de leden: 18 € per jaar voor gewone leden en 36 € voor beschermende leden.

Welke inspanningen levert de Stichting Levend Erfgoed om het grote publiek te sensibiliseren en betrokkenheid te creëren?

De Stichting Levend Erfgoed heeft in de eerste plaats haar eigen kwartaalpublicatie “De ARK” waarin de problematiek regelmatig wordt behandeld. Zij neemt heel regelmatig deel aan expo’s, beurzen en andere manifestaties. Zo was zij reeds meerdere keren te gast op Country Side en Agriflanders, nam zij reeds meermaals deel aan de tweejaarlijkse landbouwtentoonstelling “Agribex”. Zij was aanwezig op de beurs “Vlaams Agrarisch Erfgoed” in Oudenaarde, op de Nederlandse Nationale Dierenshow in ’s Hertogenbosch en tal van andere manifestaties. Zij heeft in 2004, voor de achtste opeenvolgende maal en met groot succes, haar eigen “Levend-Erfgoed-Expo” georganiseerd, voor de eerste keer in het provinciaal domein Puyenbroeck, waar zij vierduizend bezoekers mocht ontvangen.

De voorbije jaren heeft de Stichting Levend Erfgoed, in het kader van haar kwartaalpublicatie “De ARK”, telkens een “themanummer” gepubliceerd, gewijd aan een of andere diersoort. Enkel ‘De Belgische pluimveerassen’ (hoenders, eenden, ganzen en kalkoenen) (124 blz. in kleur) is nog voorradig.

Voor meer informatie:

www.sle.be

09 362 74 33 - 016 44 31 67

Negentiende-eeuws manuscript over de behandeling van dierenziekten uit het archief van de familie Bouckaert van Waregem (België)

J. I. Bouckaert

De familie Bouckaert uit Waregem is een eeuwenoud bekend geslacht van paardenfokkers en -verzorgers, hoefsmeden, slaggers, genezers van mens en dier, dierenartsen en chirurgen. Recent kreeg ik van een verzamelaar van scheikundig en farmaceutisch materiaal een fotokopie van een handgeschreven handleiding uit 1880 "Boek der ontleedkunde, ziekten, ziekte-tekens en ziektebehandelingen der dieren", getekend Franciscus- Josephus Bouckaert, slager te Nazareth 1880. Dit handschrift bevat interessante gegevens over anatomie, fysiologie en pathologie van paarden en koeien en een onafgewerkt kapittel over duivenziekten; daarnaast ook talrijke beschrijvingen van recepten met verschillende toedieningswijzen, een omzettingstabel van oude gewichten naar het decimaal stelsel en een prijsberekening van sommige medicijnen. Ten slotte volgen een reeks bezweringen en aanroepingen van heiligen, o.a. de H. Antonius. Op het einde worden – in het Frans – de wettelijke voorwaarden besproken tot benoeming als dierenexpert en de beschrijving van de verborgen gebreken, die nopen tot afkeuring van een dier en tot verbreking van de verkoop ervan, met verwijzing naar de bewuste artikels van het Burgerlijk Wetboek (Code Civil art.1641-1649). In de voorste binnenkast zijn meerdere doodsprentjes gekleefd, die duidelijk naar onze familie verwijzen.

Afb. 1: Boek der Ontleedkunde

De geschiedenis van de familie kan worden uitgewerkt aan de hand van de stamboom, van doodsprentjes en foto's en ook van meerdere andere documenten. Tevens is onze familie een duidelijk voorbeeld van de ontwikkeling van het beroep van dierenarts in onze gewesten. Ook dient opgemerkt dat in West-Vlaanderen, in de streek van Kortrijk (Harelbeke, Bossuit, Wervik) en Izegem, meerdere families Bouckaert voorkomen met de volgende beroepen: slaggers, veeartsen, genezers en artsen.

I. Het manuscript van Franciscus Josephus Bouckaert

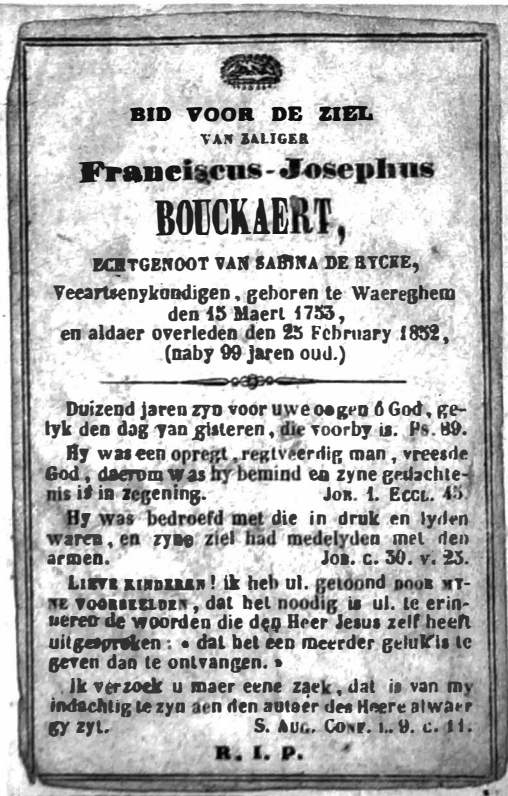
Op de eerste bladzijde van dit manuscript van 125 bladzijden staat een handtekening van de vermoedelijke laatste eigenaar: Bouckaert (voornaam onleesbaar), cuisinier à Gand. Het manuscript is in een mooi handschrift geschreven en begint op de eerste pagina met een verwijzing naar de auteur:

*"gedaan te Nazareth den 24.9ber 1880
- in den ouderdom van 26 jaren 11 maanden en 11 dagen
- franciscus josephus Bouckaert
- zoon van Augustien — en Rosalie Terryn
- geboren tot Waereghem den 13xter 1853
- handtekening"*

Afb. 2: Handtekening

Dan volgt de zogenaamde "bekentenis" met een lange beschrijving van lichamelijke klachten, waaraan de schrijver lijdt en waardoor hij meent niet lang te zullen leven. Het zijn vooral hoofdpijnen en maagklachten; deze laatste nemen 's nachts toe en gaan dan gepaard met zure oprispingen. Meerdere aangewende middelen brengen geen baat, zodat hij het leven somber inziet en vreest vroeg te zullen sterfen. Op de achterkant van de laatste pagina over de klachten staat vermeld: "ge zult gelieven mijn verlangen te eerbiedigen en dit gesloten te houden, tot.....(de dood)".

Afb. 3: Gedachtenis Francisus-Josephus en Augustien Bouckaert

In de binnenzijde van de voorste kaft zijn enkele doodsprentjes gekleefd van zijn vader Augustijn (1815-1889) (zie afb. 3), zijn grootmoeder Sabina De Rycke en zijn grootvader Franciscus Josephus (1753-1852) (zie afb. 3). Die verwijzen duidelijk naar onze familie; we komen er later op terug. Daarop volgt een alfabetische TAFEL-LEGENDE van "afwerping van de vrucht" tot "ziekten der honden", die verwijzen naar de bladzijden 60 tot 108. Een specifiek hoofdstuk over honden is echter niet terug te vinden en ook het hoofdstuk over duivenziekten is onvolledig.

Tafel-Legende.			
18	Afwerping van de vrucht.	64	Longziekte
29	Adersontsteking.	68	Lerwziekte
30	Afloop.	69	Lijfmeidwziekte.
63	Borstvliesontsteking	80	Longgewaaktheid.
64	Buikvliesontsteking	83	Lijfmeidwvloedsteking
69	Blaasziekte	94	Longtettering.
74	Buikvloed	95	Longpypvormziekte
80	Bliksemensgewaaktheid.	108	Longwormziekte der schape.
84	Bloedgymellen	109	Lidwies der verhand.
87	Beenutwasfering	65	Waaferziekte
88	Bloedstoringen	70	Wormziekte
90	Besmettelijken Darmafloop.	72	Waaferindigette.
92	Besmettelijken wijkte der hoorn	80:81:82:83.	Wankheden
96	Bloedsigting	68	Nierziekte
98	Coerbe	72	Nieuwziekte
100	Darmziekte	59	Oogontsteking
104	Darmziekte	79	Opbouwring der Pis.
105	Duizucht.	89	Ontteering van den eers.
109	Gezichtwaaktheid van Paulus.	100	Omteering van het hieldullkanal
83	Gezichtwaaktheid van gemmen	101	" van de lijfmeiden
107	Gezichtwaaktheid van gemmen	101	" van den veldewan.
107	Hoersontsteking.	40	Diaaloe
79	Hoersgewaaktheid	88	Pensgymel
88	Jaar.	59	Quistmondziekte
62	Keelziekte	59	Reufmeidontsteking
81	Keerwazziekte	78	Schurft.
88	Koepokken	100	Schurft der Schape
102	Kibziekte	108	Schurft der honden
81	Longtakziekte	81	Veetontsteking in wankheden

Afb. 4: Tafellegende

70	Veluwslag. E. bulite
71	Verouderde - Frigiditate - der P. unidieren
72	Verouderde - heilamen in der S. l. d. e. i. m.
74	Wormen der ind. p. a. n. d. e. n.
77	Waterkruis - 78 = Watergezwellen
80	Wonden
83	Waterachtige gesteltheid der kuisen
100	Wormen der kuisen
106	Waterachtige gesteltheid der schape
73	Zymelyme of volle Frigiditate
84	Z. l. d. e. i. m.
107	Ziekt. der kuisen - Hondenplag

Afb. 5: Registratie dood van F.J. Bouckaert

J. van W. Nazareth den 24. 9de 1880.
 In den leeftijd van 26 jaren 11 maanden
 en 11 dagen.

Franciscus Josephus Bouckaert
 woon van

Augustien - en Rosalie Cerryn
 geboren te Waereghem
 den 13 26de 78. 53.

F. Bouckaert

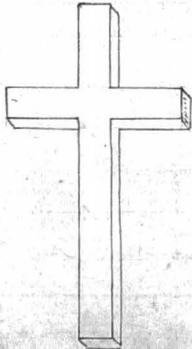
« In den weg des verdrijs ik myne zichte gevonden »
 die overaank is geweest van al myn lyden en smarten »
 en van mynen vroeylydigen doot !!

Woge myne stief aan alle nakomelingen tot voorbeeld dienen!

Ik heb droefheid en kwellingen gevonden, maar v'ouwe,
 kinderzarr, weent niet, stelt uw betrouwen op den Heere,
 want zijne bemiddeltigheid is groot voor al die die Hem
 aanroepen; wee droefheid v'ouwe in vreugd veranderd worden. DAY. MAT.
 Heere verheug de ziel van uwen Sinaar; wees myne ziel
 en al bare smarten gedachtig.

Barmhertig Opperheer! wil mine ziel afdiermen.
 Versterk, troost en sla by myn' welbenidende vrouw.
 Moge uw arm, o Heer, myn' kinderen beschermen.
 Ja, wees hun leidman, in dit droeyig dal van rouw.
 Myn' goede vrouw, hi, die ik zoo vroeg moest verlaten.
 Troost u, eens zien we elker in s' heuvelen slot weer.
 Saer drinken wy de vreugd uit zuivra' gade vaten.
 De Beer is't ware leven, by Hem geen scheiding meer.
 Gy, Broeders; Zusters; vrienden, my zee toegenehen.
 Reikt eens hulpvond' hand aen Vrouw en moeder & troost.
 Want zeker schenkt de Heer genick en milden zegen.
 Aen die aen weduw en wees verleen en helpen troost!

R. I. P.

Afb. 6: Ontwerp gedachtenis

Het eigenlijke werk is ingedeeld in vijf hoofdstukken, *kours* of *cours* genoemd:

<p>1. Eersten Cours “Over de uitwendige wetenschappen der peerden.”</p>
<p>2. Tweeden Cours Ontleedkunde</p>
<p>3. Derden Cours “Over de behandeling en kenteekens der ziekten”</p>
<p>4. Besmettelijke Ziekten “Van de teekens die de besmettelijke Ziekten doen kennen van in hun begin, voor dewelke de wet de tusschenkomst verheyscht van een Rijks-Veearts</p>
<p>5. Vijfden Cours “Van de natuurlijke en heelkundige eigenschappen der volgende zelfstandigheden en de hoeveelheid waarin zij mogen gebruikt worden”</p>

1. Eersten Cours

“Over de uitwendige wetenschappen der peerden”

- Verdeeling der onderscheydene uitwendige deelen der peerden
- Beschrijving van ieder deel des lichaams
 - Van de onafhankelijke deelen des hoofds
 - Van de schouder en de voorarm
 - Den voet

2. Tweeden Cours

Ontleedkunde over de

- Werktuigen der spijsverteering
- Van de ademhaalingswerktuigen
- Werktuigen van den omloop des bloeds
 - Longaderstelsel
 - Algemeen slagaderstelsel
 - De Aderen
 - De Watervatten (=lymfewegen)

3. Derden Cours

“Over de behandeling en kenteekens der ziekten”

Handelt over ontstekingen van uitwendige en inwendige organen, gewrichtsreuma en manken, darmziekten, ziekten van koeien, schapen, honden en verkens.

Telkens in ongeveer dezelfde volgorde:

- oorzaken
- verschijnselen
- behandeling

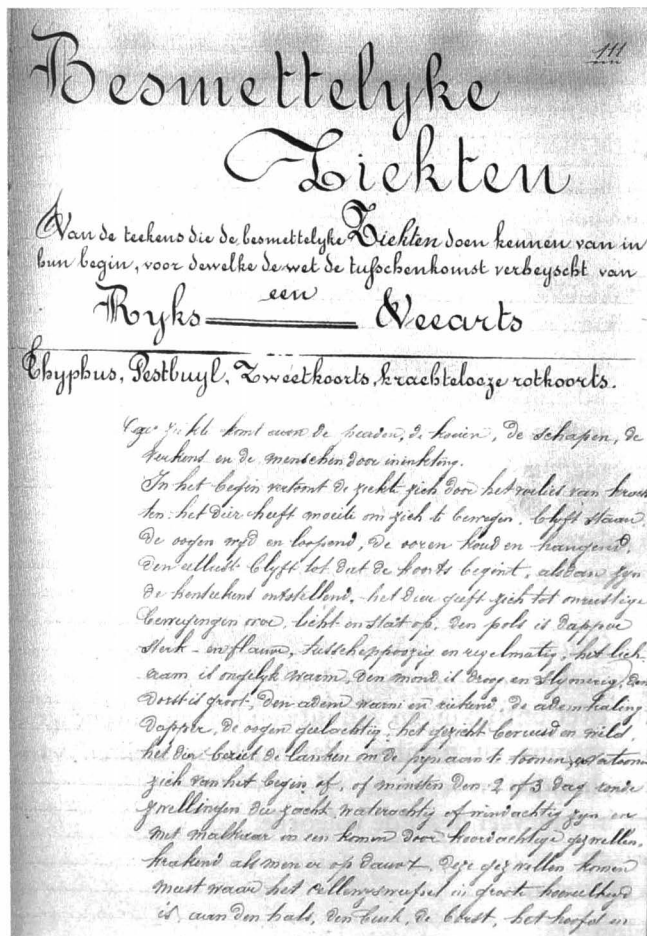
4. Besmettelijke Ziekten

“Van de teekens die de besmettelijke Ziekten doen kennen van in hun begin, voor dewelke de wet de tusschenkomst verheyscht van een Rijks-Veearts”

- Typhus, Pestbuyl, Zweetkoorts, Krachtelooze Rotkoorts (of Pestkool), Schaapspokken, Razerny, Besmettelijke Voetziekte der Schapen
- Maatregelen welke men nemen moet om den voortgang der besmettelijke ziekten te beletten
- Het gevaar, welke den mensch loopt met het vleesch te eten der beesten gestorven van besmettelijke ziekten
- Het gebruik welke den mensch maken mag van de overblijfselen der dieren dood van besmettelijke ziekten.

5. Vijfden Cours

“Van de natuurlijke en heilkundige eigenschappen der volgende zelfstandigheden en de hoeveelheid waarin zij mogen gebruikt worden”.

Afb. 7: Besmettelijke Ziekten

Hier volgt de opsomming in alfabetische volgorde van Aloës tot Zwarte Nieswortel, met achtereenvolgens beschrijving van het geneesmiddel, de werking ervan en de toedieningsvorm met dosis voor verschillende indicaties. Op blz. 153 en volgende worden de toedieningswijzen gegeven, namelijk drank, slikmiddel, bal of pil, wrijving of strijking, inspuiting of kleysterie, pappen, evenals een omzettingstabel van oude maten (ponden, granen, pinten en druppels) naar het decimale stelsel:

Oude gewichten	is gelijk aan	afkorting	Nieuwe gewichten	
II ponden	32 oncen	pd II	1 kilogramme	1000 grammen
I pond	16 id	pd I	5 hectogramme	500 id
1/II id	8 id	pd		
I once	8 dragma			32 id
1/II id	4 id			16 id
I dragma	72 grainen			4 id
1/II id	36 id			2 id
I scrupula	24 id			1 1/3 id
II grainen		gr II		1 décigramme
I grain		gr I		1/2 décigramme

Oude gewichten	is gelijk aan	afkorting	Nieuwe gewichten	
II pinten			1 liter	
I pinte			1/2 liter	
1/II id			1/4 liter	
I maatje			1/8 liter	= 128 gramm
I lepe			8 gramm	
I druppel			1/2 décigramme	

Recepten

Vruchtafdrijvende, wormdodende, pijnstillende, koortswerende, krampstillende en braakmiddelen. Voor de longteering der menschen, koorts en vijt. Recept voor kinderziekte (R/ Tarwezemelen en kandijsuiker), slijmziekten en bij het zuur der kinderen (R/ Ca-carbonaat en fosfaat, Bismuth en rabarbersiroop). Het is merkwaardig dat hier medicijnen voor mens en dier door elkaar vermeld staan!

Prijs der Medicamenten per kilo of per liter

Duiven-Ziekten

- Het Snot: kenteekenen, oorzaken en behandeling, o.a. met homeopathische middelen.
- Tering der jonge duiven
- Slechte spijsvertering

- Gele mondzwam (steen)
- Buikloop
- Ingewandswormen en wormzuchtige buikloop
- Reutel
- Hoest
- Steen rond den Endeldarm
- Gezwollen Buik
- Windeieren
- Wratten-Pokken
- Schreiende oogen
- Polyp of Steen (in de keel) Epilepsie ou mal caduc. Vallende ziekte.
Storing van het zenuwgestel
- Geraaktheid (Apoplexie)
- VLEUGELZIEKTE: verder onafgewerkt.

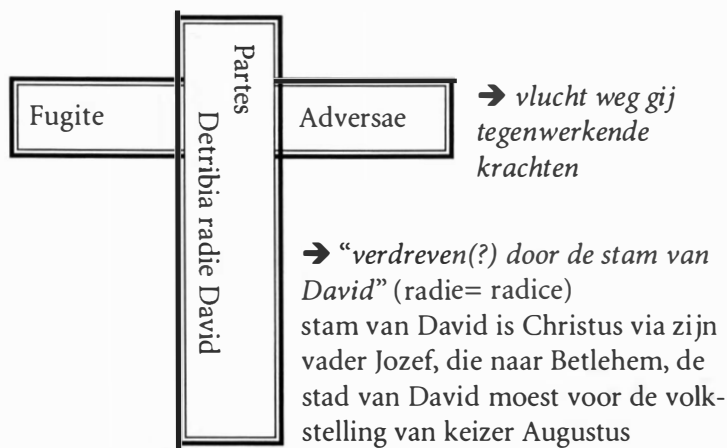
Reeks bezweringen en aanroepingen van Heiligen

1. Men vraagt den naam van het kind (of kinders), van de ouders alsook hunne woonplaats.
2. Men noemt hen in den beginne der gebeden, dan voor het Evangelie van den H. Joannes.
3. Gekomen aan het Noorden (Het Woord is vleesch geworden... enz.), men kust met de lippen de stoffen waarover de gebeden gedaan worden.
4. Men geeft de stoffen te verdeelen in opeenvolgende dagen waarvan alle morgenden nuchter een negende deel wordt ingenomen.
5. Men doet de ouders dagelijks, kortst voor of naar het ingeven der stoffen, bidden 5 Onze Vader en 5 Wees Gegroet ...
6. Men begint de gebeden met het maken van een goed teeken des H. Kruis, en zegt *Den naam..... Mijn geloof, mijne hoop en mijn betrouwen in U Almogenden God die heerschappij hebt over alle dingen die door U gemaakt of geschapen zijn. En U Hemelsche Geesten Dienaren van God, wij roepen om uwe hulp opdat onze groote machtige vijanden de duivelen der helle dewelke onze verderfenis hebben gezworen, over ons de overhand niet krijgen zouden noch ons en zouden kunnen deeren van als dat onmatiglijk is en ons bevrijden van alle tooverij, gelijk Daniël in den kuil der leeuwen hebt bevrijdt en zoals Gij ook de drij jongelingen hebt bevrijdt van het vuur, ik stel mijn betrouwen in uwe barmhertigheid in alle ongeval door de gebeden die ik hierna lezen zal.*
7. Men begint met de belijdenis van den H. Augustinus... waarin men met alle mogelijke berouw alle zijne zonden belijdt opdat men te beter verkrijge hetgeene men verzoekt.
8. Evangelie van den H. Joannes.
9. Onze Vader, Wees Gegroet, Akten van Geloof, Hoop en Liefde en Berouw.

10. Godvruchtige beweging tot den H. Antonius.
11. *O Heer Jesus-Christus, Almachtigen God, Leeuw des geslachts van Juda en Onoverwinnelijke Koning, aan wiens macht niemand in den Hemel of in de hel kan wederstaan, die gij niet allen hebt in U zelve, ja zelfs zijt de oneijndige onbepaalbare macht, maar die ook medelijden hebt verleent aan uwen H... die uwen dienaar Antonius zoo glorieuselijk door triompheren over alle macht en de boosheid der hel. Verguns ons door zijne verdiensten dat den booze vijand nooit enige macht hetzij in onze ziel hetzij in ons lichaam, noch door zich zelve noch door zijne dienaren over ons en mag krijgen; leert ons alle bedrog der duivelen klaarlijk kennen hunne listen voorzichtiglijk vluchten in hunne macht kloekmoediglijk neder slaan, opdat zij nooit en mogen roemen dat zij ons hebben overwonnen maar opdat Gij in ons en met ons altijd strijdet en ons ook altijd over hun laat glorieeren en triompheren die leeft en regeert met den Vader en den H. Geest in alle eeuwen. Amen.*

Om iemand te bezweeren die betooverd is tzij mensch of beeste: H. Joannes (voor kinderen), H. Augustinus en het H. Kruis worden aanroepen en Satan afgezworen.

Om te weten of iemand betooverd is tzij mensch of beeste, †: St. Augustinus door den zegen en het teeken des H. Kruis, Heer ontfermt U onzer †. Amen.

O Allerheiligste Drijvuldigheid O Almogende God van Hemel en van aarde door de groote verdiensten van de bloedige Passie en de allerbitterste dood die uwen allerlieftsten zoon Jesus-Christus gebenedijd heeft geleden op deze wereld en in deze van zijn H. Kruis †; dat Jésus op zijne gebenedijde schouderen droeg na den berg van Calvari n belijft mij te zegenen heden en altijd mijne ziel en mijn vel mijn vleesch en mijn

bloed opdat ik gedurende deze dagen en ook gedurende geheel mijn leven mij noch vuur noch water en overvalle, noch been, noch steen, noch wapen, noch geschut noch zweerden op mij en snijden sedert dat zij gesmeed, noch ijzer noch staal, noch tin of kopeer, noch kruid of lood noch metaal en mogen mij niet hinderen dat wilt God ten dezen stonde mij jonken door zijn H. Kruis en zijn bloedige wonden dat ik heden niet moet gaan ofte verkeeren met mannen ofte wijven daar enig kwaad in leydt daartoe helpt mij God en al zijn heiligen. In de naam des Vaders en des Zoons en des H. Geestes. Amen. De Heilige Joannes ging achter het land met Jésus, zonder last en zonder schande daar zij kwamen aan de Jordane daar Jesus-Christus zelve ging en zijn Heilig doopsel ontving daar sloeg God zijne roede in de Jordane en de Jordane nederstond. Alzoo moeten alle wapenen en zweerden, steen been, ijzer en staal, tin en koper, zilver en goud, kruid en lood en m taal, door Gods almogendheid mij nederstaan (of wederstaan?) en alle valsche tongen van mij slaan, mijne ziel, mijn vleesch, mijn bloed moeten door Gods zegeningen zijn behoed. dit jonke mij God die het alles heeft gejonk. Jésus, Jésus, Jésus, Maria Anna Joseph, wilt bij bijstaan en mij ter hulp komen. Amen.

Deze consignatie las St. Jean op twee boze geesten, zoo wie dit over zich draagt en zal nimmermeer sterven onvoorziens, noch in geen vuur verbranden, noch in geen water verdrinken, donder of bliksem en mag hem niet deeren, steen, been, kruid, lood, ijzer, staal, koper en m taal, tovenaars en tooveressen en des duivels bedrog noch de geesten van den menschen tot den meesten en kan en niet hinderen. In den naam des Vaders, en des Zoons, en des H. Geest. Amen.

- 1° Ik bezweere bij de H. Drijvuldigheid en God, steen, been, kruid, lood, ijzer, staal, koper, tin en metaal. _† _† _†
- 2° Ik bezweere bij de bittere Passie Jésus-Christus, steen, been, kruid, lood, ijzer, staal, koper, tin en metaal . †. †. †.
- 3° Ik bezweer u bij de H. Drijvuldigheid eenen God, steen, been, enz.. †. †. †.
- 4° Ik bezweere u bij de donkere lucht die daar was als Jésus aan het kruis hing en riep! Ach! Vader vergeef het hun want zij weten niet wat zij doen, steen, been , enz... †.†.†.
- 5° Ik bezweer u bij de bittere Passie Christus, steen, been, enz.. †.†.†.
- 6° Ik bezweer bij de H. Maria altijd Maagd en Moeder van Jésus, steen, been, enz... † † †
- 7° Ik bezweer u bij de zeven weeën van de H. Maria bedroefd, steen, been, enz...
† † †.
- 8° Ik bezweer u ten laatste bij alle Gods lieve Heiligen ende Martelaren, steen, been, kruid, lood, ijzer, staal, koper, tin en

metaal, tovenaars en tooveressen alle bedrog der duivelen nocte geesten van den minsten tot den meesten mij niet hindren mag † † Amen. Consa asa nobis.

Om de wormen uit of van het land te doen verdwijnen

Laat gedurende negen dagen het volgende gebed op elken hoek van de partij. Steekt drij stokskens omtrent het midden van de partij op de wijze dat gij kruiswijze het land overgaande in het medden der partij met den voet op een dier stokskens komt. Nuchteren zijnde leest men het volgende gebed:

St. Germinus ofte rechte gezeid Germanus leg onderweg dood de wormen die hem vreezen zijn hert dat zij vertrekken zoo moeten zij dit koornveld, loofveld, enz... verlaten in den naam des Vaders en des Zoons en des H. Geestes. Amen. Op elken hoek een † in het midden drij †. Dit doet men alzo op iederen der negendagen.

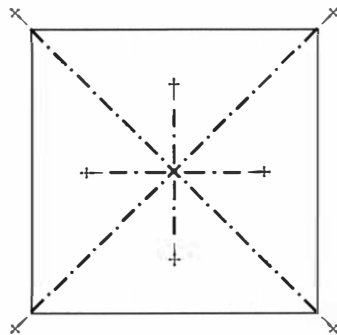
(De H. Germanus of Germain wordt aanroepen tegen de wormen omdat een legende uit een boekje over heiligen zegt dat hij een haan die zijn stem kwijt was, door gezegende wormen te geven, terug kon doen kraaien! Hierin kan het verband dus gezocht worden!)

Om de rupsen en te dooden leest men het volgende gebed

Men gaat voor zonsopstand nuchteren en werpt gewijd water op iederen hoek en omtrent het midden der partij al lezende het volgende gebed: Gaat van hier gij rupsenen met al uw boos venijn. God gebied dat gij St. Jeans zult laten groeien en dat gij zult aarde eten; door het St. Jeans Evangelie:

“Begin”

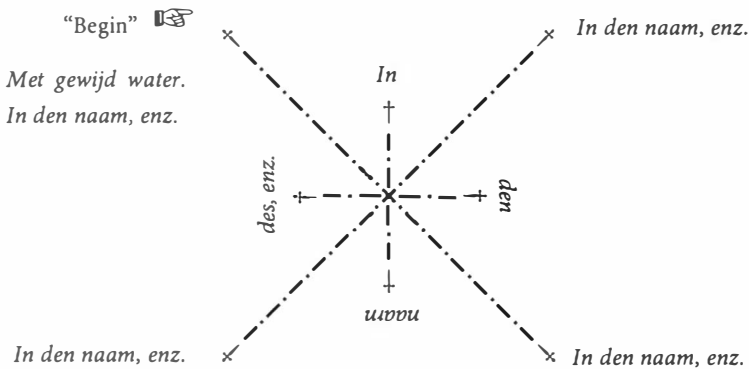
*In den des Vaders... enz.
Met wijwater en den duim
op de aarde teekenen zoals
hiernevens verbeeld staat.*

Een Vader ons.... en Wees Gegroet

Tegen de wormen in het land

St. Petrus en St. Paulus en St. Jean gingen achter het land en zij zeiden: Heere daar zijn wormen in het land, daar zijn er zwarte, grauwe, blauwe, geele, groene, witte en roode, door de Passie Christus moeten zij den derden dag sterven de dood † † †.

te midden het gebed doet men een † : op een vrijdag beginnende en drij opeenvolgende dagen het gebed onderhoudende alsook het werpen van gewijd water op de vijf plaatsen.

Om ertvlooiën, slekken, sprinkhanen en rupsenen te verdrijven

O, Heere Jésus-Christus helpt ons van de onnatuurlijke beesten die deze vruchten komen te vernietigen door de hulp van uwe Heilige Moeder die ons Heere Jesus-Christus die met u leeft ende regeert in de eeuwigheid van den H. Geest voor alle eeuwen- Amen.

Ik geloove en betrouwe op de almogenden God die heerschappij hebt over alle dingen die door U geschapen zijn, en de hemelsche Geestendienaren van God wij roepen om uwe hulp opdat onze groote machtige vijanden de duivelen der helle, dewelke onze verderfenis hebben gezworeen over ons de overhand niet en krijgen noch ons en kunnen deeren van al wat onnatuurlijk is en ons bevrijden van alle tooverij, gelijk gij Daniël in de kuil der leeuwen , hebt ook bevrijdt de drij jongelingen in den gloeienden hoven, ik stelle mijn betrouwen op U almogenden God in alle tribulatiën en ongevallen door de gebeden die ik hierna lezen zal . Amen . Evangelie van de H. Joannes. alsook vijf onze vaders en vijf Wees Gegroet.

Over de ratten

Ik bezweer u bij God en alle zijne Heiligen † dat gij zult vertrekken in 's werlds gebied Batiunus(?) in den naam van Jésus-Christus † gespuis, vervloekt en vermaledijd is Satanus helsch gespuis en ik geloof in Jesus-Christus. Antonius van Padua verhoort mij helsen vijand ik geloof aan Jesus-Christus. † belsebuck Batianus gij moet vertrekken in 's werlds gebied, in den naam van Jesus-Christus †. Ik aanroep geheel hemelsch hof tot hulp en bijstand.+ Belsior vervloekt en vermaledijd zijt gij tot in het diepst van de helle Batianus helsch gespuis 't is hier uw laatst vertrekt. Vijf paternosters en het Evangelie van den H. Joannes

Om de bieen te doen beete

In den naam des Heeren moet alles geschieden. Bie en biëns Moeder ik bezweere u bij levenden God dat gij straks dalet in het groene gras en vergaderet honieg ende wasch tot onderhoud van onze moeder de Heilige Kerk. In den naam des Vaders, des Zoons, enz...

Voor de verbrandheid

Men zegge deze woorden:

Ik belete den brand ter eere van den H. Laurentius dat meer inwendig dan uitwendig kome. Drijmaal met gewijd op het verbrande dee een kruis † gemaakt en negen dagen drijmaal den Onze Vader en den Wees Gegroet.

Om den brand(vuur) af te lezen

Den Heere Jesus-Christus was gekruist en gestorven op deze aarde en in zijne wonden was er noch zwellung noch zwering zoo hoop ik dat deze wonde niet en zal zwellen ofte zweren noch de eerste noch de tweede noch de derde maal.

In den naam des Vaders, des Zoons , enz. dit 3 maal.

Om den brand af te lezen

† † † Brand ik bezweere u bij de vijf bloedige wonden van Christus. tot daar en niet verder door de zegen en het teeken des H. Kruis lost(?) de waarheid Christus Heere. Amen. † † †

Om den koorts af te breken

Gij zult schrijven deze woorden en teekens op den arm, als den koortschen aankomt. Tot negen maal toe. †abracaby † racaby †acaby †aby † bay † ay † y †.

Om den koorts af te schrijven met drij zalige woorden

Schrijf deze woorden op bladeren van salie of sailli en geef het aan de zieke tegen als den koorts aankomt : - 1ste dag Jesus is geboren, - 2de dag Jesus is gestorven, - "4de(?) dag Jesus is verrezen."

Over de koortsen

† † † Koorts ik bemane en bezweere u bij de vijf bloedige wonden van Christus. † † † door de zegen en de teekens des H. Kruis. † † † Christus ontferm u onzer. Christus hoort ons. Christus verhoort ons.

Koorts ik bezweere u door de pomperijen † † †, door het H. doopsel waar men de naam van de Peter heeft onvangen, Heere, ontfermt u onzer. Christus ontfermt u onzer. Christus hoort ons † † † door den zegen en de teekens des H. Kruis † † †.

Koorts ik bezweere u bij den levenden God door de zegen en de teekens des H. Kruis † † † door het teeken des H. Kruis Christi † † †. Heere ontfermt u onzer. Christie ontfermt u onzer. Christus hoort ons. Christus verhoort onst † †.

God Hemelsche Vader, ontfermt u onzer. Eenen God ontfermt u onzer. Christus hoort ons. Christus verhoort ons, leeft de waarheid Christus Heere † † †. Door den zegen en de teekens des H. Kruis Christus. Amen. Christus hoort ons. Christus verhoort ons. amen. † † †. Negen Onze Vader en id Weesgegroet, ter eere van de Passie Christi, te lezen voor de persoon die de koortsen heeft gedurende negen dagen, daarna alle dagen een Onze Vader "verminderen" tot dat het gebed op niet komt.

De krampachtige smachtende pijnen aan het
 heft die reeds ^{mi} zoveel slaapeloze nachten he-
 den doen doordraan, waren zoodanig veracht-
 en vermindert, dat ik er zelden in den slaap
 nog door verontst. wierd; de scherp stekende
 pijnen aan de borst, lieten zich slechts nog lichtelijk
 en by tusschenpoogen gevoelen en de verbetering
 der spijsvertering bracht grootte verlichting by
 aan de maag.

Deze krachtvolle genesmiddelen konden
 nochtans, die zoo sterk gewortelde kwalen
 niet ganssch overmeesteren en lieten al-
 eene onvolkomene genezing na. Die - Heilad!
 allichtelijk door die verouderde ziekten wederom
 overmeesterd, weldra aan myne lichaam
 Zaakontrent (in weinig minderen graad van pijnen)
 den vorigen wanhoopenden toestand teruggeef.
 ... Nu reeds jaren iger deze gevaar-
 lyke vijanden (ziekten) worstelende, moet het
 sterkste lichaam, uitgeput en ontkracht, onder
 den lydendenen laste bukken, en eijndelyk
 aan de overmacht toegeven en en
 en bezwijken.

Ik zeg het voor de tweede maal.... Ik
 verwacht, ik leef in afwachting eener
 oogenblikkelyke dood.....

Afb. 8: De krampachtige smachtende pijnen

Om te geven aan een hond gebeten door een razende

(= moeilijk leesbare spreuk)

“† arpie † Gallas padt † arpiet † galla piet † † †

?? † bryteng † adrus danst. + byriarem prysset † Syt piet santy † .pry-
 tas Santus Sembert.”

Tegen het bloeden uit den neus

Sanguis manne pare sient Christus fecit in sanguinus manne in tua
 venis tuis Christus in sua poena Sanguis mannen Jesus Christus quan-
 da fecit crucifixus.

(dit is een totaal vervormde toverspreuk, die niet te vertalen is)

Godvruchtige beweging tot den H. Antonius

“H. Antonius! glorieuze overwinnaar van duivel en hel, van al hun listigheden en macht; slaat uwe barmhartige oogen op ons; die hier in het leven zijn in gedurigen strijd; die menschen in het midden van zeer booze, arlistige en sterke vijanden; die wel voor ons maar niet voor U onzichtbaar zijn: wapent ons tegen hun door uwe krachtige voorspraak; verlicht ons opdat wij hun moge kennen; beschermt ons tegen hunne boosheid en verplet hunne macht, opdat zij ons nog door hun zelve noch door hunne boze Dienaren, hetzij ons lichaam, hetzij in de ziel nooit mogen deeren of overwinnen. Drückt in onze ziel dit zo verbaarlijk wapen, hetwelk zij zoo schromen, het teeken des H. Kruis zeg of enne met groote macht. Ziet hier het kruis des Heeren + . Vlucht van hier alle tegenstrijdige partijen die den Leeuw des geslachts van Juda, den wortel van David heeft verwonnen. Alleluia - Alleluia.”

Prière à St. Antoine = identieke vertaling van de Nederlandse tekst.

- Des vices rédhitoires (= verborgen gebreken) dans les ventes et échanges d’animaux domestiques:

Deze zijn uitgewerkt volgens verschillende wetten, koninklijke Besluiten, Gemeentewetten, enz..., in het bijzonder art. 1641 van het Burgerlijk Wetboek 1862, art.1 van de wet van 28 jan.1870, het KB van 18 febr.1862 en 26 aug. 1867.

- Requête au juge-de-paix pour obtenir la nomination d’experts (model van aanvraag formulier met voorwaarden tot benoeming van expert vlg. KB 1862, 1867, 1869 an 1870).

- Vergelijkende tabel van de verborgen gebreken en de garantieperiodes

Deze tabel geeft een vergelijking tussen België, Frankrijk, Luxemburg en Pruisen, met verwijzing naar het Hollandse Burg. Wetboek de Napoleontische Code.

Ten slotte volgt een weergave van Artikel 1541 tot 1649 van het Burgerlijk Wetboek in verband met deze problematiek.

II. Bespreking van het manuscript en van zijn auteur

Franciscus Josephus II werd geboren op 13 december 1853 te Waregem en stierf op 13 juli 1896 te Nazareth; hij was gehuwd met Mathilde De Meulemeester. Nonkel François, zoals hij genoemd werd in de familie, oefende het beroep van slager uit, maar was in de streek tevens bedrijvig als genezer naar aloude familietraditie, trouwens zoals zijn vader, Augustijn, bijgenaamd “Stientje”. Deze was een meer

volkse figuur dan zijn oom Jan Baptist, mijn voorvader. Het handschrift getuigt van een behoorlijke kennis van de pathologie en van de werking en bereiding van geneesmiddelen, evenals de wettelijke bepalingen in verband met de verkoop van dieren en de aanstelling tot expert. Zijn kennis blijkt ook uit zijn persoonlijke bemerkingen en zijn verwijzingen naar ervaring van anderen, alsook zijn interesse door enkele knipsels uit kranten en tijdschriften over ziekten en behandelingen. Dit kan eveneens bewezen worden aan de hand van een ingekleefd verzendingsstrookje, vermoedelijk van een geneesmiddel, van een apotheek uit Kortrijk:

Envoi de H. BOSSAERT, Pharmacie- Droguerie A l'Elephant, Grand- Place, 51, Courtrai(= huidige apotheek De Krokodil?) à Mr. Francois Bouckaert, Slachter, bureau restant, Eecke- Nazareth - Départ le 29-1-1880.

Het werk is zeer didactisch en systematisch opgesteld met telkens uitvoerige beschrijvingen van de ziekte tekens, de mogelijke oorzaak, indien deze gekend is en de behandeling door medicatie, aderlating of andere middelen; er volgt een beschrijving van de verschillende bereidingen en ook in sommige gevallen eigen ervaring of die van anderen. Hij kent ook zijn beperkingen aangezien hij de ziekten vermeldt, waarbij de tussenkomst van een veearts vereist is. Men kan zich afvragen waar hij zijn kennis haalde, omdat hij als 27-jarige hierover al een boek schreef. Uit het Kruidboek van zijn grootvader? Uit notities van zijn vader? Daarnaast dient ook opgemerkt te worden dat de inhoud ongeveer overeenstemt met de examenstof voor paardenmeester! Het manuscript bevat twee losse tekeningen van geneeskundige planten, namelijk de grote waterpepe, waarvan een beschrijving van blad en zaad, maar niet van de wortel (wel van de kleine waterpepe) bij Dodoens op blz. 1015 teruggevonden kan worden. De tweede tekening, de elsranke, is niet identiek aan Dodoens. In het manuscript zit een klein boekje van de hand van E. Campens, ryksveeartsenijkundig lid van de provinciale landbouwcommissie van Oost-Vlaanderen: "Over de koopvernietigende gebreken en de Waerborging in het verkoopen en verwisselen van huisdieren" (volgens de grondregels van het Burgerlyk Wetboek en de wyzigende Wet van 28 January 1850). Dit werd uitgegeven te Gent, Boekwinkel van H. Hoste, Veldstraat, 43, 1850 en gedrukt in Drukkery van F. en E. Gyselynck. Het bevat een stempel van de eigenaar, Ed. Campe met kelk en slang. De ziekten worden in het Frans benoemd, omdat dit de enige wettelijke benamingen zijn, maar de uitleg is verder in het Nederlands.

De maagklachten die hij in zijn bekentenis beschrijft, zijn ook eigen aan de familie: mijn vader werd als 17-jarige dringend geopereerd wegens een maagperforatie en had verder maaglast gedurende zijn

Afb. 9: Elsranke

hele leven een oom onderging eveneens een maagresectie na tevergeefs jarenlange conservatieve behandelingen, o.a. het eten van rauwe eieren bij het ontbijt!

Het gebruik van gebeden en bezweringsformules bij ziekten van mens en dier en het aanroepen van heiligen was zeer gebruikelijk in onze gewesten: ook het boek van Leuridan bevat dergelijke formules. Mijn overgrootvader Jan Baptist III schreef rond 1911 een bundel over de aanroeping van de heilige Antonius, die te vinden was in de Universitaire bibliotheek van Leuven voor de splitsing. In tegenstelling tot wat men zou verwachten zijn deze gebruiken in onze tijd nog niet verdwenen: tijdens de laatste epidemie van varkenspest konden de fabrikanten van St.-Antoniusbeelden - de traditionele beschermer van het vee en in het bijzonder van de varkens - aan de vraag niet voldoen!

Geneesboeken werden destijds gekoesterd als een "familiegoed": de theoretische kennis van de geneeskruiden en de praktijk van de kruidengeneeskunde bleven bewaard als een familiegeheim en moesten angstvallig binnen de familie bewaard blijven. Zo schrijft onze Franciscus-Josephus: "ge zult gelieven mijn verlangen te eerbiedigen en dit gesloten houden tot.....(geen datum vermeld)". Hetzelfde vinden we in andere families terug, zoals Engel Leuridan (Boer-Bezweerder-Kruidenmeester), die leefde van 1783 tot 1875 in Reninge, vermeldt aan wie zijn boek na zijn dood moet overgaan, aangezien zijn huwelijk kinderloos gebleven was.

Eigenaardigerwijze zijn er meerdere families Bouckaert in en rond Waregem en Kortrijk en in West-Vlaanderen met ook genezers, artsen en veeartsen. De lichamelijke kenmerken, zoals grote gestalte, forse wenkbrauwen, grote bovenste snijtanden en de gelijke voornamen zouden kunnen wijzen op een en dezelfde verre origine, wat uiteraard moeilijk uit te zoeken is. Een groot deel ervan stamt af van de grootvader van onze Franciscus Josephus II, namelijk Franciscus Josephus I of Jan Francis, die 99 jaar oud geworden is en 18 kinderen had, waaronder 12 zonen! Vader Augustinus, bijgenaamd Stientje, was gekend als genezer en was een meer volkse figuur dan zijn oom en mijn voorvader Jan Baptist I. Een andere kleinzoon Jan-(Jean)Frans Bouckaert (geb. 1916 te Waregem), gehuwd met Marie-Emilie De Jaeghere, had meerdere kinderen, waarvan Frans, slachterherbergier te Deerlijk St. Lodewijk, die ook genezer zou zijn geweest en Duo, spekslager in Roubaix, Frankrijk. In Noord-Frankrijk was een Bouckaert als genezer actief (was dit dezelfde Duo?). In Waregem was er ook een vrouwelijke genezeres of "tovenares", Lietje (=Leontine) Bouckaert genaamd, waarvan de afstamming niet kon worden teruggevonden.

III. De familie Bouckaert en het beroep van dierenarts in Vlaanderen

De familie Bouckaert is in Waregem, op de grens van Oost- en West-Vlaanderen, en wijde omgeving goed bekend, vooral in paardenmid-dens en bij de oudere landbouwbevolking. Zij zouden afkomstig zijn uit de streek van Izegem, met de eerste bekende voorvader, Pierre Bouckaert (1330-1411). Via enkele nakomelingen met de naam Jean, komen we in 1583 bij Paschin I of Passchier (ook Robert genaamd), die burger van Rosebeke is. Vanaf de 16de eeuw woonden ze ononderbroken op de grens van Zulte en Waregem. Het voorouderlijke huis aan de Zultse weg op de wijk Eertbrugghe zou rond 1792 opgetrokken zijn: in 1502 staat een telling beschreven van "Ter Brugghe", een brug over de Gaverbeek, vermoedelijk later vervormd tot Eertbrugge. Het huis staat nu de koop, nadat de weduwe van mijn oom Joseph Bouckaert eruit getrokken is.

Zijn nakomelingen stonden op allerhande manieren ten dienste van de bevolking, door te zorgen voor de gezondheid van mens en dier. Domenicus Bouqaert stond begin 18de eeuw bekend als "*chirurgijn van mens en dier*". Zijn zoon Francis (François, Frans) droeg de titel van "*paarden- en koeiemeester*". Zijn zoon Jan Baptist I verkreeg het getuigschrift van "*maréchal vétérinaire*" na deelname aan de campagne van Napoleon in Spanje. Later ontving hij van Louis Napoleon te Parijs tevens de medaille van St.-Helena voor bewezen diensten. Zij hanteerden enerzijds gebruiken en methoden eigen aan hun tijd, maar anderzijds probeerden ze te steunen op betrouwbare bronnen: zo werd een late uitgave van het "Cruydtboek" van Dodoens (als "toverboek" of "zwartboek" beschreven) van geslacht tot geslacht overgeleverd om daaruit geneesmiddelen te maken.) Zij maakten evenwel ook gebruik van psychologische beïnvloeding en schuwden ook handopleggingen, bezweringen door toverspreuken en aanroepingen van heiligen niet. Zij lazen ook voor uit het "toverboek" op een lezenaar geplaatst in een verduisterde ruimte met kaarsen errond. Later werden zij ook de eerste veeartsen in Vlaanderen: Francis Josephus I, vader van onze auteur, zou voor de Commissie van Leiden verschenen zijn en volgens de overlevering het getuigschrift bekomen hebben om diergeneeskunde uit te oefenen, zonder veel studie, maar enkel op getuigenis. Dit stuk is echter niet meer terug te vinden.

De eerste officiële veearts was Jan Baptist II Bouckaert, die in 1867 zijn diploma behaalde aan de School te Kuregem-Brussel, wat in feite de bekroning betekende van eeuwenlange inzet van onze familie voor het welzijn van mens en dier. De daarop volgende geslachten telden

ononderbroken een of meerdere veeartsen in hun midden tot en met mijn veel te vroeg gestorven vader Jean Isidore/Henri Bouckaert (1910- 1967), die als jong afgestudeerde van Kuregem in 1935 docent en nadien hoogleraar werd aan de pas opgerichte, eerste Nederlandstalige Veeartsenijschool (nu Diergeneeskundige Faculteit) van de Gentse Universiteit; hij heeft in zijn korte levensloop nationale en internationale faam opgebouwd op gebied van dieren- en paardenziekten en vooral inzake het verzorgen en behandelen van renpaarden. Hij scheef een honderdtal wetenschappelijke publicaties en hield talrijke voordrachten in binnen en buitenland.

De titel van veearts of dierenarts was tot voor 1850 in België en andere landen niet wettelijk beschermd. Iedereen kon zich dus met verzorging en genezing van dieren bezighouden, zodat het vak uitgeoefend werd door mensen zonder opleiding, maar die op basis van praktische ervaring een beperkte kennis hadden van anatomie, fysiologie en pathologie. Men noemde hen "*empiristen*" of "*empiriekers*": het waren hoefsmeden, slaggers, castreerders, dierenhandelaars, stalmeesters, vleeskeurders, herders, koewachters en allerhande genezers, kruidendokters en tovenaars, die elk op hun beperkt gebied zorgen toedienden. De voornaamste diersoorten die behandeld werden, waren de nutsdieren: paarden, ezels, muil dieren, grote en kleine herkauwers, maar ook dieren die voor de jacht gebruikt werden: honden en valken. Kennis werd meestal van vader op zoon doorgegeven en uit meerdere geslachten kwamen later veeartsen.

Tengevolge van grote vee-epidemieën en oorlogen in de 18de en 19de eeuw ontstond er echter grote nood aan goed opgeleide dierenartsen en vanuit de overheid werden instellingen voor veterinaire onderwijs opgericht, waarvan de eerste ter wereld door Claude Bourgelat in 1762 te Lyon werd opgericht. Daarna volgde Alfort nabij Parijs, dat vlug de meest prestigieuze werd en later volgden andere Europese landen. In de Lage Landen moest men echter, wegens de Napoleontische oorlogen en de politieke instabiliteit, wachten tot in 1821 toen in Utrecht de eerste School voor Diergeneeskundig Onderwijs werd opgericht, en veel later, na de Belgische onafhankelijkheid, de Franstalige School te Kuregem, Brussel. Het zou duren tot 1935 voor de Nederlandstalige School aan de vernederlandste Gentse Rijksuniversiteit zou opgericht worden, met steun vanuit Utrecht, waaronder een afvaardiging van enkele Nederlandse professoren.

Als gevolg van de grote paardensterfte door de oorlogen ontstond een schaarste aan goede verzorgers, wat Napoleon ertoe bracht aan de bovengenoemde empiristen de titel van "*maréchal vétérinaire*" of "*paardenmeester*" te verlenen na een summiere driejarige opleiding, om in zijn legers te werken. Deze titel werd ook aan een aantal Belgen uitgereikt en had tot gevolg dat de benaming "*paardenmeester*" of

“meester” nog in bepaalde streken van Vlaanderen gebruikt wordt om een dierenarts aan te duiden. Na een tweejarige complementaire opleiding, meestal na terugkeer uit de oorlog, kon het diploma van veearts bekomen worden. Dit bracht veel verwarring mee, ook nadien, tijdens de Hollandse periode, zodat meerdere gradaties bestonden:

- médecin vétérinaire = veearts, rijksveearts, gouvernementveearts
- apprenti vétérinaire = leerling-veearts
- maréchal vétérinaire = paardenmeester, meester (= empiriekers met een getuigschrift)
- hoefsmid (= maréchal ferrant)
- empiriekers of genezers zonder getuigschrift

Dit bracht het Nederlandse bestuur ertoe om een commissie op te richten te Leiden, de zogenaamde “Leidse Commissie” of “*Commissie van Leiden*”, waarin zowel geneesheren als praktiserende dierenartsen met ervaring zetelden. Deze moesten kandidaten ondervragen over hun kennis om hen een soort vrijgeleide te geven om hun beroep op een meer legale wijze uit te oefenen (zie hoger).

Om een eind aan die verwarring te maken en orde op zaken te stellen werd op 1 juni 1850 de Belgische wet tot regeling van de Diergeneeskunde uitgevaardigd, als eerste in Europa en zelfs op wereldvlak! Deze beoogde twee doelstellingen:

- 1) de wettelijke bescherming van het diploma van veearts of médecin vétérinaire, afgeleverd door een officiële School, in de praktijk meestal Alfort en in mindere mate Utrecht;
- 2) de toekenning van de titel van paardenmeester of maréchal vétérinaire aan degene die op empirische basis bezig waren, na een examen, georganiseerd per provincie.

Er werden in de periode 1851-1852 254 diploma's uitgereikt. Een tweetal leden van de familie Bouckaert zouden daaraan deelgenomen hebben en het attest bekomen hebben: Jan Baptist I en vermoedelijk ook Augustinus, bijgenaamd Stientje. Tot laat in de 19de en begin van de 20ste eeuw bleven echter nog empiriekers als alternatieve genezers actief.

Hieraan werd slechts definitief een einde gesteld door de wet van 26/04/1949. Mammerickx erkent wel het historische belang van de paardenmeester als verbinding tussen de hoefsmid en andere empiristen en de veearts, dankzij de familietradities die vooral in Vlaanderen en zo ook in onze familie heersten. Dit in tegenstelling tot Wallonië, waar meer en vroeger dierenartsen actief waren, als gevolg van de grotere mogelijkheden om in het Frans te studeren. In de huidige generaties is slechts één enkele, vrouwelijke, dierenarts in Zelzate

werkzaam, afkomstig van de “Brusselse” tak uit een van de twaalf zonen van Franciscus Josephus I.

IV. Geschiedenis van de familie Bouckaert

De aangehaalde personen uit de familie kunnen gesitueerd worden op een stamboom, die op verzoek van een oom werd opgesteld en die, niettegenstaande enkele lacunes en onjuistheden, toch een goed idee kan geven van onze familiegeschiedenis. De verre oorsprong van de Bouckaerts zou in Izegem liggen, maar vanaf de 16de eeuw verbleven ze permanent in Waregem en directe omgeving. Merkwaardig is het feit dat meerdere voorvaders *buitenpoorter* waren van Kortrijk, wat het grote voordeel had dat ze daardoor onder de jurisdictie van deze stad vielen, en dat was beter dan onderworpen te zijn aan de willekeur van de lokale kasteelheren. Voor de naam Bouckaert zijn er een drietal verklaringen: hij die bij een beuk (“bouck” in het West-Vlaams) woont, “boucher” of slager of sterk als een beuk (“Buchhart”). Bijna alle Bouckaerts hadden en hebben een gemeenschappelijke eigenschap, namelijk de liefde of beter de passie voor het paard. Zij maakten deel uit of waren bij de oprichters van meerdere regionale, nationale en zelfs internationale paardenverenigingen. Zij stonden weliswaar niet aan de wieg van Waregem Koerse in 1847, maar zijn er zeer vlug bij betrokken geweest. Nadat mijn overgrootvader Jean van 1904 tot 1933 voorzitter was van de inrichtende maatschappij, maakt er sindsdien bijna steeds iemand van de familie deel uit van dit bestuur, zoals mijn ooms Albert en Leon. Daarenboven is er op die grote dag een prijs Jean Bouckaert, ter ere van mijn vader en mijn overgrootvader. Mijn oom Henri was mede-oprichter van de Waregemse Ren- en Rijvereniging en schreef enkele artikelen over de familiegeschiedenis en over Waregem Koerse.

Tijdens familiebijeenkomsten was hét onderwerp van gesprek steeds “het paard”; de pedigree of stamboom van bepaalde paarden werd zomaar uit het hoofd gedebiteerd om hun toekomstmogelijkheden te voorspellen of om een kweekprogramma op te stellen. De broers gingen dan gezamenlijk naar de renbaan om een bepaald paard aan de slag te zien en vast te stellen of het aan de gestelde verwachtingen voldeed of integendeel ontgoochelde. Nadien werd over de zaak uitgebreid nagekaart bij een goed glas wijn of champagne. Er was een sterke differentiatie opgetreden: waar heel vroeger enkel trekpaarden werden gefokt en aangewend voor het zware werk, werden - ook reeds door mijn grootvader - renpaarden gefokt of aangekocht en getraind voor drafrennen, galop, steeple, jumping, jachtparcours, military, enz. met wisselend succes.

De gebroeders Bouckaert uit de vorige generatie en hun nakomelingen hebben hun stempel gezet op de “paardenwereld” in Vlaanderen

en in België en zelfs daarbuiten, door verzorging, kweken en (laten) berijden van paarden. Ikzelf ben slechts een passieve paardenliefhebber, maar heb toch enkele malen deelgenomen aan de jaarlijkse drafwedstrijd voor medici en paramedici te Waregem, zonder veel succes trouwens, en ik ben nu thematisch filatelist over paarden!

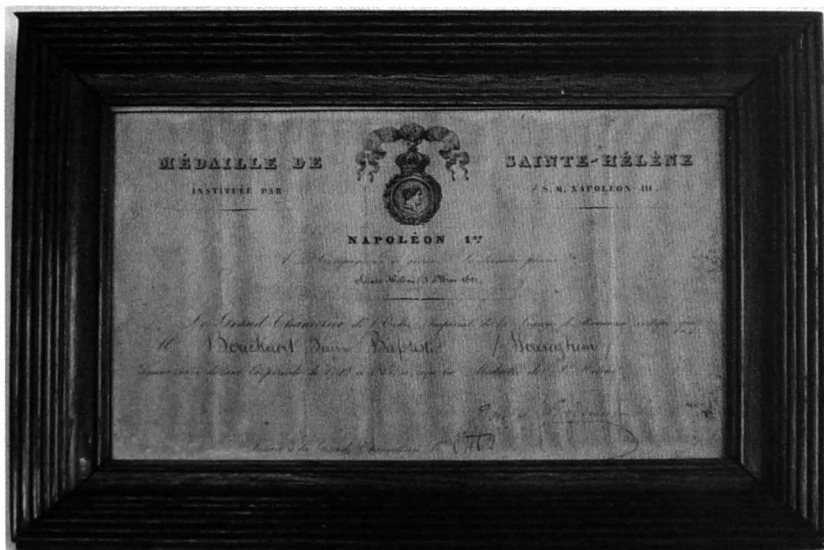
STAMBOOM FAMILIE BOUCKAERT (1)

NAAM	BEROEP	VINDPLAATS DOCUMENT
PIERRE BOUCKAERT ° 1330/ † 1411	= eerste bekende voorvader wonende te Izegem	Stamboom
JEAN BOUCKAERT I ° 1360/ † 1431		Stamboom
JEAN BOUCKAERT II °? 1390/ †?		Stamboom
WOUTHIER BOUCKAERT °? 1430/ †?		Stamboom
LAURENT BOUCKAERT °? 1465/ †?		Stamboom
PASCHIN of ROBERT BOUCKAERT I ° ± 1503/ †? (<i>Bouquaert</i>)	burger van Rosebeke (Oost-Rosebeke - West-Vlaanderen)	Stamboom
LAUWEREYNS BOUCKAERT ° ± 1533/ †?		Stamboom
PASSCHIER(PASCAL) B. II ° ± 1563/ †? (<i>Bouquaert</i>)	landbouwer (met een knecht)	Buitenpoorter van Kortrijk te Waregem. Lijst van weerbare mannen
JAN BOUCKAERT I ° ± 1593/ †? (<i>Bouquaert</i>) (fils = zoon van Passchier)	kleine landbouwer(gebruiker)	Telling Waregemse bevolking; buitenpoorter Kortrijk (*)
JAN BOUCKAERT II ° ± 1633/ †?		idem(*)
JAN BOUCKAERT III ° ± 1664/1665/ † 1713		Idem(*)
PASSCHARIUS BOUCKAERT III ° 1683/ † 1732		
DOMENICUS BOUCQUAERT ° 1721/22/ † 1797 (Domien)	chirurgijn van mens en dier	kadaster Waregem 1744
JAN FRANCIS ...?..... (Franciscus Josephus I) ° 1753/ † 1852 (= 99 jaar!) 12 zonen	paarde- en koeiemeester tovenaer- kruidendokter (Kruidenboek Dodoens)	doodsprentje grondbezitter
JAN BAPTIST BOUCKAERT I ° 1780/ † 1860	veldtocht Napoleon/raadslid	medaille Ste Hélène
AUGUSTINUS ...?... ° 1815/ † 1889	bijnaam Stientje (populaire genezer)	maréchal-vétérinaire/genezer
zoon: FRANCISCUS JOSEPHUS II ° 1853/ † 1896	slager/genezer	handschrift Nazareth farmacie- adres
JAN BAPTIST BOUCKAERT II ° 1814/ † 1907	Iste officiële veearts(1867)	diploma
JAN BAPTIST BOUCKAERT III ° 1845/ † 1935 (Jean)	veearts/burgemeester o.a. '14 - '18	talrijke eretekens en meerdere krantenartikels

(1) + tekst 'in bezit van de familie'

HENRY BOUCKAERT ° 1877/ † 1944	veearts	doodsprentje
JEAN (ISIDORE) BOUCKAERT ° 1910/ † 1967	veearts/ prof. Veeartsenijschool	doodsprentje
JAN(JEAN)IGNACE BOUCKAERT ° 1939 (zoon van Jean-Isidore (auteur van het artikel) (chirurg)		
JOSEPH BOUCKAERT ° 1913/ † 1981 zoon Michel:	veearts/paardenfokker hoefsmid	
ALBERT BOUCKAERT ° 1915/ † 1987	bedrijfsleider/jurylid/ springpaarden/ 2x nationaal jumpingkampioen	
HENRY BOUCKAERT ° 1920/ † 1991	dokter in de rechten/ Renvereniging/ cultureel leven	
ANDRE BOUCKAERT ° 1918/ † 1990	chirurg/renpaarden	
LEON BOUCKAERT ° 1924 → 7 kinderen en meerdere kleinkinderen zijn ruiters	chirurg/ruiter	

Afb. 10: Diploma Ste Hélène

Afb. 11: Plakket in de faculteit diergeneeskunde te Melle

Er heerste een sterke traditie met mondelinge overlevering van - vaak geromantiseerde - familieverhalen en het doorgeven van dezelfde voornaam Jan(-Baptist), Johannes of Jean(-Baptiste), meestal aan de oudste zoon: ondergetekende dankt zijn voornaam dan ook aan deze familiegewoonte! Maar ook geschreven documenten zijn bewaard gebleven, zoals blijkt uit de bijgevoegde documenten en illustraties. Spijtig genoeg zijn andere documenten verspreid geraakt, waardoor het moeilijk is om een globaal zicht te hebben.

Afb. 12: Prof. Bouckaert (links)
en de auteur 'jockey' rechts

Een gedeelte van de geromantiseerde familiegeschiedenis werd zelfs verwerkt in de roman "Geen tweede maal" van André Demedts, wiens familie sterk bevriend was met de onze. Meerdere aspecten zijn van belang bij de verschillende aangehaalde leden:

- genezers en verzorgers van mens en dier, dierenartsen en chirurgen;
- paardenfokkers (eerst trekpaarden, nadien ren- en springpaarden), trainers en ruiters;
- sociale bewogenheid met lokale politieke verantwoordelijkheid (burgemeester, gemeenteraadslid);
- culturele en artistieke activiteiten (toneel, bibliotheek, taalkunde, tekenen, schilderen, beeldhouwen).

Toevalligerwijze blijkt ook mijn echtgenote familie te zijn van onze Franciscus Josephus II en wel langs zijn moeder Rosalie Terryn, wiens zus Sophie gehuwd was met Eugene Van Hecke. Haar dochter huwde met J.B. Mehuys, die grootvader was van mijn vrouw via haar moeder, Margareta Mehuys.

Relatie BOUCKAERT met de FAMILIE MEHUYS - VAN HECKE

Franciscus Josephus BouckaertI		Bernardus Terryn
Jan(Baptist) Bouckaert II	Augustien Bouckaert x Rosalie Terryn	Sophie Terryn x Eugene Van Hecke
Jan(Baptist) Bouckaert III	Franciscus Josephus Bouckaert II	J.B.Mehuys x Anna, Irma, Rosa Van Hecke
Henry Bouckaert		
Jean(Isidore) Bouckaert		(Alice, Adolphine) Margareta Mehuys x Jerome Latoir
Jan Ignace Bouckaert	x	Rita Latoir
Jean Christophe Bouckaert		
Cédric(Jean, Eric) Bouckaert		

Mijn dank gaat naar dhr. Stockman voor de kopie van het manuscript; dhr. Mark Adriaen voor diens hulp bij het opzoeken van gegevens en het verbeteren van de tekst; dr. Antoon Van der Linden, achterneef van Franciscus-Josephus, voor aanvulling van de stamboom en andere gegevens; meerdere familieleden, voor aanvullende mondelinge gegevens en documenten.

BIBLIOGRAFIE

Niet gepubliceerde mondelinge familiegegevens.

Manuscripten en boeken over farmacie en geneeskunde, nr. 40, in De Magie van de oude Apotheek, Tentoonstelling november 2000 te Gent.

R.A.K. Fonds de Plotho, via internet: <http://users.pandora.be/bruno.filips>

UNIZO- Waregem; Honderdvijftig memorabele Waregemnaars, 2001

BOUCKAERT, H. Het ware verhaal van Waregem Koerse. De Gaverstreke. In: Jaarboek XV, 1987, 315- 351

De Gaverstreke, geschiedkundig tijdschrift, meerdere nummers.

MAMMERICKX, M. Histoire des maréchaux vétérinaires en Belgique au 19e siècle en Belgique

Ann.Méd.Vét. 1997, 141, 165-173. Réponse au questionnaire adressé aux délégués et membres des Sous-Commissions Provinciales du Herd-Book par Jean Bouckaert, vétérinaire à Waereghem, Impr.Gernay-Gillon, Courtrai 1891.

LEURIDAN, J. Het genesboek van Engel Leuridan, een manuscript uit de Westhoek, Kortrijk 1998.

BOUCKAERT, J.I. Geneesheiligen in onze gewesten. Voordracht Davidsfonds St.Martens-Latem - 2000.

MATHIJSEN, A.H. Ontstaan en ontwikkeling van de veeartsenijscholen in Europa en in het bijzonder in Nederland. Geschied. Geneesk. 2003, 9, pp. 102-111.

BLONDEAU, R.-A. "Diergeneeskunde en veeartsenijscholen in de Zuidelijke Nederlanden en België". In: Geschied. Geneesk., 2003, 9, pp. 162-171. Brysse, A. Familienamen Bouckaert, op users://pandora.be/adrien.brysse.

DODOENS, R. Herbarius of "Cruydtboeck", edit. François van Rafelingen, te Leiden, 1608.

HOORENS, J. Korte Historiek van het diergeneeskundig onderwijs in België - Inleiding bij een bezoek aan de Faculteit Diergeneeskunde te Merelbeke. oktober 2003.

Samenvattingen

Rozebeke (Zwalm) en zijn ruiterprocessie. Ontstaan en evolutie.

Em. Prof. Dr. M. Debackere,
Vredesplein 15, 9630 Zwalm

Samenvatting

Door het bestuur van de fusiegemeente Zwalm is een plan in uitvoering om in elke vroegere deelgemeente een gedenkteken te plaatsen dat ofwel een historisch feit wil weergeven ofwel een beroepsactiviteit uitbeeldt die kenmerkend waren voor die deelgemeente. Reeds in zeven van de twaalf deelgemeenten werd dit plan verwezenlijkt. Thans is het de beurt aan Rozebeke. Deze deelgemeente is gekenmerkt door een historische paardenomwegang, die reeds eeuwen bestaat en die verbonden is met de verering van een (miraculeus) Mariabeeld. Vandaar de keuze van dit historisch feit als thema voor het gedenkteken.

In het kader van de uitbouw van Zwalm als toeristisch centrum hebben we ter gelegenheid van deze onthulling een brochure opgesteld die voor de bezoekers en de plaatselijke bevolking een historisch uitgediepte beschrijving van deze omwegang geeft. Met een korte beschrijving van het ontstaan van Rozebeke en zijn kerk als inleiding, wordt daarna dieper ingegaan op de geschiedenis van het Mariabeeld en de devotie die er rondgeweven is. Daarin worden de ruiteromwegang en het paard centraal gesteld.

In een tweede deel wordt een beschrijving gegeven van de evolutie van het paard, van wild dier tot nutsdier door de eeuwen heen, samen met een weergave van de in de oudheid meest gevreesde ziekten bij paard en vee en hun eerder empirische behandeling, met inbegrip van het volksgeloof om door preventieve bedevaarten en omwegangen deze ziekten te genezen of minstens te voorkomen.

Summary: Rozebeke (Zwalm) and the historic horse procession: origins and evolution

The town council of Zwalm has planned the erection of a memorial in each of its former boroughs. Such a memorial is to render a historic fact or represent a profession characteristic of that particular borough. The plan has already been realized in seven of the twelve boroughs. It is now the turn of Rozebeke. This borough is characterized by a historic horse procession, which has been held for ages and which is connected with the devotion to a (miraculous) statue of the Virgin Mary. Hence the choice of this historic fact as a theme for the memorial.

As part of the development of Zwalm as a touristic centre and on the occasion of the unveiling of the memorial, a pamphlet has been produced to give both the visitors and the local population a historical in-depth description of the procession. A concise description of the coming into being of Rozebeke and its church is followed by the history of the statue of the Virgin Mary and the devotion to it. Along with it the reader's attention is focused on the procession and the horse.

A second part describes the development of the horse throughout the ages from a wild animal to a domestic one. It also mentions the most dreaded diseases in antiquity that horses and cattle suffered from and their rather empirical treatment, including folk religion, which believed that preventive pilgrimages and processions could cure or at least prevent these diseases.

De **Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen vzw** (KBOV) is opgericht in 1926 met als doel de studie van de volkscultuur te bevorderen. Zijn belangrijkste verwezenlijkingen zijn: het oprichten van het tijdschrift *Oost-Vlaamse Zanten* en de Volkskundige Bibliotheek in 1926; de oprichting van het Museum voor Volkskunde (nu Huis van Alijn) in Gent in 1927; de organisatie van de Kantwerkclub Sint-Katelijne sedert 1969 en de Geschiedkundige Boekenbeurs voor Vlaanderen sedert 1983.
(Zie: <http://users.pandora.be/kbov/>)

Contact KBOV: Luc Beyens, Vinkendal 32, 9031 Gent (Drongen) tel./fax 09-330 33 81 - e-mail: kbov@pandora.be

Volkskunde West-Vlaanderen vzw (VWV) is in 1936 opgericht als de Bond van de West-Vlaamse Volkskundigen (BWV) met als doel de studie van de volkscultuur te bevorderen. De BWV lag aan de basis van het Museum voor Volkskunde in Brugge en publiceert sedert 1937 de volkskundige almanak / jaarboek "*'t Beertje*". Sedert 1993 werd ook het blad "*Mengelmaren*" uitgegeven. (Zie: <http://www.volkskunde-west-vlaanderen.be>)

Contact: Danny Vanlooche, Vooruitgangstraat 66, 8310 Assebroek, tel. 050-36 16 09 - e-mail: danny@volkskunde-west-vlaanderen.be.

Het Huis van Alijn in Gent

Kraanlei 65, 9000 Gent (tel. 09-269 23 50; fax 09-269 23 58; e-mail: huis.alijn@gent.be; www.huisvanalijn.be).

Openingsuren: elke dag open van 11u tot 17u (op zondag vanaf 10u); gesloten op maandag (behalve op Paas- en Pinkstermaandag), 1 januari en 25 december.

Het museum is ook gesloten de dinsdag na de Gentse Feesten.

Het Stedelijk Museum voor Volkskunde in Brugge

Balstraat 43, 8000 Brugge (correspondentieadres: Rolweg 40, 8000 Brugge; tel. 050-33 00 44; fax 050-33 54 89; e-mail: volkskundemuseum@brugge.be; <http://www.brugge.be/musea/>).

Openingsuren: elke dag van 9.30u tot 17u; gesloten op maandag.

Het Museum voor de Oudere Technieken in Grimbergen

Guldendal 20, 1850 Grimbergen (tel. 02-270 81 11; fax 02-270 09 83; e-mail: info@mot.be; <http://www.mot.be>).

Openingsuren: afdeling Guldendal elke werkdag van 9u tot 17u; afdelingen Guldendal, Liermolen en Tommenmolen weekends en feestdagen van april tot september van 14u tot 18u. Gesloten tussen Kerst en Nieuwjaar.

Het Volkskundemuseum in Antwerpen

Gildekamersstraat 2-6 (achter het stadhuis), 2000 Antwerpen (tel.: 03-220 86 66; fax 03-220 83 68; e-mail: volkskunde.museum@stad.antwerpen.be; <http://museum.antwerpen.be/volkskunde>).

Openingsuren: elke dag van 10u tot 17u.

Gesloten op maandag (behalve Paas- en Pinkstermaandag). Gesloten op 1 en 2 januari, 1 mei, Hemelvaartsdag, 1 en 2 november, 25 en 26 december.